

MEĐUNARODNA POLITIKA

BEOGRAD
GOD. LXVII, BR. 1161
JANUAR–MART 2016.

U FOKUSU

Aleksandar Gajić

ODNOSI EU I RUSIJE
U SVETLU UKRAJINSKE KRIZE

Boško Konstandinović

KORENI NASTANKA I METODI FINANSIR-
ANJA ISLAMSKE DRŽAVE

Ognjen Gogić

OD ERDUTA KA DEJTONU

ANALIZE

Milan Krstić

SPOLJNOPOLITIČKA MISAO MILOVANA
MILOVANOVIĆA: DA LI JE REČ O TEORIJI
SPOLJNE POLITIKE?

Miloš Vukelić

POLOŽAJ SRPSKE MANJINE
U REPUBLICI HRVATSKOJ U SVETLU
HRVATSKOG ETNONACIONALIZMA

Sanja Arežina

ENERGETSKA BEZBEDNOST
- IZMEĐU ISTOKA I ZAPADA

Slobodan Anđelković, Đorđe Sarapa

MEĐUNARODNOPRAVNI ASPEKT
ANGAŽOVANJA PRIVATNIH
VOJNO-BEZBEDNOSNIH KOMPANIJA
U ZONAMA ORUŽANIH SUKOBA

DOKUMENTI

Institut za međunarodnu
politiku i privredu

MEĐUNARODNA POLITIKA

Makedonska 25, 11000 Beograd, poštanski fah 413, tel. +381 11 3373 824 (glavni i odgovorni urednik)
Tel./fax 337 38 25 (pretplata), e-mail: interaff@diplomacy.bg.ac.rs
Internet: www.diplomacy.bg.ac.rs/medjunarodna.htm, izlazi tromesečno

UDK 327

ISSN 0543-3657

Godina LXVII, br. 1161, januar–mart 2016.

Izdavač

Institut za međunarodnu politiku i privredu,
11000 Beograd, Makedonska 25

Direktor Instituta

Prof. dr Branislav Đorđević

Glavni i odgovorni urednik

Dr Dragan Đukanović

Zamenik glavnog i odgovornog urednika

Dr Dragan Petrović

Sekretar redakcije

Vladimir Trapara

Izdavački savet

Prof. dr Tanja Mišćević (predsedavajuća), glavni pregovarač Srbije sa EU
vanredni profesor, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Doc. dr Milica Delević,

docent, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Dr Duško Lopandić, Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije, Beograd

Prof. dr Obrad Račić, redovni profesor,

Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Prof. dr Ivo Visković, redovni profesor,

Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Dr Milan Šahović, naučni savetnik,

Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

Prof. dr Luka Brkić, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, Hrvatska

Dr Hue Li, Institut za svetsku ekonomiju i politiku

Kineske akademije društvenih nauka Peking, Kina

Dr Žoltan Hajdu, Mađarska akademija nauka, Pečuj, Mađarska

Jorgos Leventis, Univerzitet Ujedinjenih nacija

i Međunarodni bezbednosni forum, Levkozija, Kipar

Dr Mihail M. Lobanov, Institut za ekonomiju Ruske akademije nauka, Moskva, Rusija

Dr Hrvoje Butković, Institut za međunarodne odnose i razvoj, Zagreb, Hrvatska

Prof. Nikoleta Sirgi, Fakultet za ekonomiju Univerziteta Zapadni Temišvar,

Temišvar, Rumunija

Dr Zoila Gonsales Maikas, Institut za međunarodne odnose, Havana, Kuba

Dr Biser Bančev, Institut za balkanske studije Bugarske akademije nauka,

Sofija, Bugarska

Prof. dr Joakim Beker, Institut za međunarodnu ekonomiju i razvoj Univerziteta za ekonomiju i poslovnu administraciju, Beč, Austrija

Uredništvo

Dr Milovan Radaković, naučni saradnik,
Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

Dr Ana Jović-Lazić, naučni saradnik,
Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

Dr Aleksandar Jazić, naučni saradnik,
Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

Dr Slobodan Janković, naučni saradnik,
Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

Dr Ivan Dujčić, naučni saradnik,
Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

Dr Vidoje Golubović, naučni saradnik,
Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

Dr Žaklina Novičić, naučni saradnik,
Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

Prelom

Sanja Balović

Lektura

Maja Jovanović

Štamparija

„Mala knjiga +“, Novi Sad

Tiraž: 300 primeraka

Godišnja pretplata

Zahtev za pretplatu slati na adresu: *Međunarodna politika*, Makedonska 25,
11000 Beograd, poštanski fah 413, uplata na račun 205-142866-36,
Komercijalna banka a.d. Beograd, Makedonska 32

Za inostranstvo

BiFS doo, Books and periodicals, Supilova 10, 11000 Beograd, Srbija
Tel./fax +381 11 20 84 229, e-mail: bfsbooks@sezampro.rs

Oglasi

Informacije o ceni i raspoloživom prostoru mogu se dobiti na telefon
(011) 337 38 25 ili na e-mail: interaff@diplomacy.bg.ac.rs

Pogledi izneti u člancima odražavaju lični stav autora,
a ne nužno i stav Izdavačkog saveta i Uredništva

MEĐUNARODNA POLITIKA

UDK 327

Godina LXVII, br. 1161, januar-mart 2016.

ISSN 0543-3657

Sadržaj

U FOKUSU

Aleksandar Gajić

Odnosi EU i Rusije u svetlu ukrajinske krize 5

Boško Konstantinović

Koreni nastanka i metodi finansiranja Islamske države 18

Ognjen Gogić

Od Erduta ka Dejtonu 32

ANALIZE

Milan Krstić

Spoljnopolitička misao Milovana Milovanovića:
da li je reč o teoriji spoljne politike? 50

Miloš Vukelić

Položaj srpske manjine u Republici Hrvatskoj
u svetlu hrvatskog etnonacionalizma 67

Sanja Arežina

Energetska bezbednost - između Istoka i Zapada 83

Slobodan Anđelković, Đorđe Sarapa

Međunarodnopravni aspekt angažovanja privatnih
vojno-bezbednosnih kompanija u zonama oružanih sukoba 109

PRIKAZI

Vladimir Trapara: Henry Kissinger, World Order 123

DOKUMENTI

ISTUPANJE PRVOG POTPREDSEDNIKA VLADE SRBIJE
I MINISTRA SPOLJNIH POSLOVA
IVICE DAČIĆA NA SEDNICI SAVETA BEZBEDNOSTI
UJEDINJENIH NACIJA POSVEĆENOJ RADU UNMIK-A 127

UDK: 327(4-672EU:470):(477)
Biblid 0543-3657, 67 (2016)
God. LXVII, br. 1161, str. 5-17
Izvorni naučni rad
Primljen: 25.11.2015.

Aleksandar Saša GAJIĆ¹

Odnosi EU i Rusije u svetlu ukrajinske krize

SAŽETAK

U radu se posmatra evolucija odnosa EU i Rusije od kraja Hladnog rata do izbijanja ukrajinske krize i tamošnjeg građanskog rata. Odnosi EU i Rusije kretali su se od ruskog tolerantnog gledanja na širenje EU na istok i saradnje, preko sporova u vezi „Evropske dobrosusedske politike“, do čitavog niza konkretnih problema. U pitanju su bile posledice različitih geopolitičkih koncepcija i prirode EU. U radu se nadalje analiziraju klasična i savremena geopolitička pozicija Ukrajine, te uticaj geostrategija velikih sila na izbijanje tamošnje krize koja je dovela do dubljeg suprotstavljanja EU i Rusije, ali i do pokušaja pojedinih važnih članica EU da učestvuju, zajedno sa Rusijom, u mirovnim pregovorima između zaraćenih strana.

Ključne reči: odnosi EU-Rusije, evropska dobrosusedska politika, ukrajinska kriza, geopolitika, sankcije.

Eskalacija sukoba u Ukrajini između novih vlasti u Kijevu i proruskih „otpolčenika“ na istoku ove zemlje – posle „evromajdana“ u februaru 2014. godine i ubrzane, „iznuđene“ ruske aneksije Krima – označila je početak jedne potpuno nove faze u odnosima između Evropske unije i Ruske Federacije. Iako je njena glavna karakteristika svakako pogoršanje odnosa, sled ovakvog razvoja događaja nije iznenađujući bez svoje predistorije i razvojnog toka.

¹ Aleksandar Saša Gajić, romero@eunet.rs, Institut za evropske studije – Beograd. Rad je nastao u okviru projekta 179014 koga finansira Ministarstvo za prosvetu i nauku Republike Srbije.

Ekonomska saradnja bila je i jedan od glavnih razloga zašto Rusija, koja je još tokom 90-ih godina XX veka dizala glas protiv širenja NATO-a, pokazivala znatno više tolerancije prema širenju EU, tj. primanju bivših članica Varšavskog pakta u članstvo EU. Osim toga, svesna „dvojne geopolitičke prirode EU“ Rusija je mislila da će proširenje EU transformisati ovu supranacionalnu tvorevinu u, po sebi, geopolitički povoljnijem pravcu. No, desilo se upravo suprotno – bivše zemlje socrealističkog lagera postale su glavno uporište atlantizma unutar EU stvarajući tzv. „novu Evropu“ (Donald Ramsfeld) koja je, u izmenjenim istorijskim okolnostima, počela da vrši jasnu geopolitičku ulogu novog „sanitarnog kordona“, što suštinski odeljuje Rusiju od proširivanja ekonomske saradnje sa razvijenim srednjoevropskim jezgrom, motorom EU, i koji sprečava produbljivanje političke saradnje i njeno prerastanje u potencijalno savezništvo zasnovano na dubokim ekonomskim vezama, kompatibilnim privredama i interesnoj podudarnosti. „Iako ona sama nije težila članstvu u EU, Rusija pod svoja prva dva predsednika, Borisom Jeljcinom i Vladimirom Putinom (2000-2008), očito je smatrala mogućim da održi koliko-toliko normalne veze sa bišim saveznicima iz sovjetskog bloka, uprkos njihovom aspiracijama ka članstvu u EU. Rusija je, kako se pokazalo, potcenila dramatične promene u političkoj orijentaciji koje je pridruživanje EU donelo njenim zapadnim susedima, dok je u isto vreme izgledalo da su se ruski lideri fiksirali na rizike koje širenje NATO-a na istok predstavlja ruskoj nadmoći u njegovoj bivšoj sferi uticaja... Naprotiv, kada su osam bivših post-komunističkih država ušle u EU (uključujući tu i tri baltičke države koje su bile sastavni deo Sovjetskog Saveza), implikacije su postale vidljivije, dovodeći do novih izvora tenzija između Rusije i EU. Nekoliko pitanja zahtevalo je hitnu pažnju. Jedno se ticalo proširenja „Sporazuma o saradnji i partnerstvu“ (SSP) između Rusije i EU, zaključenog 1997. godine, koji je uključivao i nove države članice. Drugi se ticao „pipavog“ pitanja tranzita sa ruske teritorije kroz Litvaniju (od 2004. članice EU) do kalinjingradske enklave. Pojačana granična kontrola, vezana za pripremu za pristupanje novih država članica Sengenskoj grupi (koja se, za članice pridružene 2004. odigrala 2007), zahtevala je uvođenje viza između Rusije i članica EU. Uviđanje mogućnosti da proširenje može da dovede do stvaranja novih „tvrđih“ granica, dalje na istoku, dovelo je do toga da Evropska komisija proglasi „Koncept šire Evrope“ u novembru 2003. godine, kao i da najavi stvaranje „Evropske dobrosusedske politike“ koja je težila da kreira „prijateljski prsten“ u okruženju EU koji bi uključivao Rusiju, druge post-sovjetske zemlje poput Ukrajine i Moldavije te njene severnoafričke susede.“² Rusija je, međutim, odbila da bude pasivni korisnik ovakvog „briselkog nacрта“ poput drugih suseda EU, zalažući se za aktivno strateško

² Joan De Bardeleben, „The Impact of EU Enlargement on the EU-Russian Relationship“, *A Resurgent Russia and the West: The European Union, NATO, and Beyond*, (ed. Roger E. Kanet), Dordrecht, Netherlands: Republic of Letters Publishing, 2009, str. 93-94.

partnerstvo zasnovano na jednakosti dve strane sa EU koje bi se ticalo čitavog niza spornih pitanja.³

Različite prirode EU i Rusije i „sporna pitanja“

Vremenom, spisak spornih pitanja između Rusije i EU kao celine samo se uvećao: u centru spora nalazile su se ekspanzija NATO-a i širenje protivraketskog štita na prostore bivših članica Varšavskog pakta, zatim optužbe iz Brisela upućene Moskvi vezane za kršenja ljudskih prava i slabljenje demokratije a u pravcu autoritativnog centralizma, zatim tzv. „gasni sporovi“ (2006, 2009) između Rusije i Ukrajine oko isplate duga za transporovan gas koji se odražavao na korisnike unutar EU koji su bili zavisni od ruskog gasa i koji je otvorio pitanja pouzdanosti redovnih isporuka sa istoka, kao i kratkotrajni rat u Osetiji, tj. Gruziji u leto 2008. godine gde se EU, zajedno sa SAD-om, oštro suprotstavila ruskoj vojnoj intervenciji. „U februaru 2007. godine Putin je implicitno kritikovao evropske lidere na Minhenskoj konferenciji o bezbednosti zbog toga što nisu zauzele čvršći stav protiv izigravanja međunarodnog prava i autoriteta UN od strane SAD-a i NATO-a i strogo se suprotstavio predloženom raspoređivanju raketne odbrane locirane u centralnoj Evropi.⁴ Ruska retorika postala je oštija kako su predlozi NATO ekspanzije počeli da dotiču prostore veoma bliske onome što Rusija smatra legitimnom sferom svog uticaja, pre svega Gruzije i Ukrajine.“⁵ Rusija je, nesumnjivo, pogrešno ocenila implikacije EU proširenja, a Evropljani su prevideli geopolitičke posledice proširenja (koga su smatrali „neminovnim“, „neophodnim“ usled idealizovane autopercepcije svoje istorijske misije) koje sve više podsećaju Rusiju na ranije istorijske pretnje sa Zapada i njihovog „prodora na Istok“.

Nesporazumi između Rusije i EU nisu, dakle, proistekli samo iz širenja NATO-a kao prethodnice širenja EU. Oni su, kako je vreme pokazalo, bili posledice i različitih priroda EU i Rusije.⁶ Dok je Rusija okrenuta suverenom vestfalskom poimanju države i međunarodnih (u prvom redu međudržavnih) odnosa, te autopercepciji sebe kao klasične države federativnog uređenja sa

³ Videti: Robert Donaldson and Joseph Noguee, *The Foreign Policy of Russia: Changing Systems, Enduring Interests*, ME Sharpe, Armonk, 2005, str. 261.

⁴ Vladimir Putin, 'Speech and the Following Discussion at the Munich Conference on Security Policy', Munich, 10 February 2007, http://archive.kremlin.ru/eng/speeches/2007/02/10/0138_type82912type82914type82917type84779_118123.shtml. pristupljeno 20.05.2015.

⁵ Robert Donaldson and Joseph Noguee, *The Foreign Policy of Russia: Changing Systems, Enduring Interests*, ME Sharpe, Armonk, 2005, str. 94.

⁶ O različitim prirodama, koncepcijama države i moći u EU i Rusiji, videti: Maria Loredana Simionov, "EU and Russia, cooperation or competition?", Center for European Studies, Alexandru Ioan Cuza University; The Romanian Academy, Iasi, 2014, str. 231-241.

jakom vlašću i jasno definisanim nadležnostima svakog organa i nivoa vlasti, EU se izgrađivala kao fluidna, kvazi-federalna supranacionalna struktura isprepletenih „neofeudalnih“ odnosa, koja se doživljava kao idealizovana kompleksna tvorevina sa (postmodernom) misijom koja se, deklarativno, gnuša geopolitike i real-političkih percepcija zarad pluralnosti i preklapanja struktura i njihovih nadležnosti.⁷ Rusija se pridržava klasičnog, real-političkog koncepta moći u međunarodnim odnosima, dok EU sebe vidi kao normativnu zajednicu, rasadnika pluralističkih vrednosti. Dok Rusija, lišena sovjetskog komunističkog mesijanizma, zadobija svoju neoklasičnu, u geopolitičkom smislu kontinentalnu prirodu „centralnog balansera“ multipolarizma sa jasnim, tradicionalno ukotvljenim nacionalnim identitetom, EU ne doživljava sebe kao jedan od polova multipolarizma na Starom kontinentu, već kao ekskluzivnog nosioca (post)modernog utopističkog patosa unutar identitetskog pluraliteta sa svojim normativnim sadržajima, ispod čega se krije njena dvojna geopolitička priroda: priroda decenijskog zapadnog mostobrana „atlantizma“ koji, kao hegemon, koristi prostor evropskog Zapada za „njegovo istovremeno geopolitičko „sputavanje“ i preusmeravanje u meri i skladu sa sopstvenim interesnim projekcijama koja, paralelno, sprovodi strategiju geopolitičkog odvajanja tj. sprečavanja kontinentalnih integracija mimo Amerike između istočnog dela Evrope i evroazijskog Hartlanda s jedne strane, sa njegovim obodnim, visokorazvijenim ali resursno siromašnim, zapadnim delom na drugom kraju.“⁸ Naličje „atlantizovane“ geopolitičke prirode EU čini autonomni, evropski geopolitički koncept koji se u brojnim istorijskim pojavnim oblicima javlja u središnjem delu evropskog Rimlanda. „U hladnoratovskim uslovima ovaj pristup se ogledao u pokušajima dojučerašnjih ratnih protivnika da ujedinjenjem postignu veću ne samo ekonomsko-političku već i geopolitičku težinu između dve supersile – ideoloških protivnika koje su držale „svetska mora“ i „srce kopna“. Taj „autonomni geopolitički koncept“ najočigledniji je bio u De Golovom izdanju zalaganja za „Evropu nacija“, protivljenju njenoj instrumentalnoj „atlantizaciji“ kroz prijem Velike Britanije u EEZ (1963. i 1967. godine), te predlaganjem ozbiljnih kontinentalističkih alternativa u političkom i bezbednosnom sektoru (Fušev plan) i preusmeravanju na saradnju sa postkolonijalnim prostorima (Jaunde konferencija 1963. godine).“⁹ Sve ove stvari reflektuju se i na rusko odbijanje predloga EU da je uključi u svoju „susedsku politiku“ zadržavajući pravo ravnopravnog, „klasičnog“ pristupa, zatim na sagledavanje evropskog „normativizma“ kao trojanskog konja „atlantističkog“ geopolitičkog koncepta, kao i na rusko preferiranje odnosa sa nacionalnim državama unutar EU po

⁷ Videti: Aleksandar Gajić, „Novosrednjovekovni model objašnjenja prirode EU“, *Kultura* polisa br. 22, godina X, Novi Sad, 2013, str. 127-140.

⁸ Aleksandar Gajić, „Geopolitika krize EU“ u *Kriza EU – okoviri, dometi, trendovi* (ur. A. Gajić i M. Igrutinović), Institut za evropske studije, Beograd, 2013, str. 143.

⁹ *Ibid.*, str. 144.

pitanju zajedničkih konkretnih interesa, a ne sa EU kao celinom, fluidnim „normativnim“ entitetom.¹⁰ Ovaj bilateralistički pristup Rusije – u mnogo čemu nalik na klasičnu spoljnu politiku iz prošlih vekova – imao je za cilj i da kroz interesne veze ojača i produbi odnose sa alternativnom, drugom geopolitičkom opcijom od koje je sazdana EU – sa srednjoevropskim kontinentalistima i njihovim, suverenističkim saveznicima unutar ove tvorevine. Sukob u Ukrajini, međutim, duboko je omeo realizaciju ove strategije.

Klasična i savremena geopolitička pozicija Ukrajine

Smeštena između težnji za širenjem NATO-a i EU sa jedne strane i ruske bojazni što nastoji da stvori u svom postsovjetskom „bliskom susedstvu“ pojas neutralnih ili sebi okrenutih država, a naspram EU/NATO ekspanzije koja je okružuje i sve приметnije steže – nalazi se Ukrajina. Geopolitički gledano, prostor Ukrajine čini zapadni, ravničarski deo evroazijskog Hartlanda koji predstavlja sponu srednjoevropskog Rimlanda sa ogromnim prostranstvom ruske Evroazije. Osim toga, prostor Ukrajine na svom južnom boku široko participira na severnoj i severozapadnoj obali Crnog i Azovskog mora, dok se na severu naslanja na beloruski i ruski prostor. Ona se prostire pretežnije u pravcu zapad-istok (preko 1000 km) nego sever-jug (600-800 km); to je i glavni pravac geopolitičkih silnica na ovom prostoru.¹¹ Naime, iako predstavlja otvoreni, ravničarski deo „srca kopna“ sa participacijom na boku ka jednom „zatvorenom moru“ prostor savremene Ukrajine, upravo usled sudara geopolitičkih vektora između istoka i zapada (ređe i jugoistoka, tj. Mediterana, u slučajevima kada on „preskoči crnomorski basen i „ukotvi“ se na Krimu (vizantijski Herson, Krimski kanat kao vazal Osmanlija), predstavlja „nemirnu granicu“, pograničje (kako sam naziv „Ukrajina“ pokazuje) Hartlanda u kojem se sile „srca kopna“ susreću i nadmeću sa ekspanzionističkim prodorima iz „oboda kopna“ – sa zapada i jugozapada evropskog Rimlanda. „Iz navedenog geografskog okruženja jasan je njen daleko širi obuhvat sa Rusijom i Belorusijom, što se odnosi prevashodno na istočnu i srednju Ukrajinu, dok se samo zapadne oblasti granične sa drugim državama. Čak i sama Galicija se, pored granice sa Poljskom na zapadu, široko na severu graniči sa Belorusijom.“¹² Iako geopolitička „granična nadmetanja“ čine ovaj prostor mestom dodira različitih kulturno-civilizacijskih tipova Istoka i Zapada, njegova kulturna pripadnost je

¹⁰ Videti kod: Tom Casier, „The New Neighbours of the European Union: The Compelling Logic of Enlargement“ in *The Boundaries of EU Enlargement*, (ed. Joan De Bardeleben), Palgrave Macmillan, Houndsmill, 2008, str. 19-32.

¹¹ Za detaljnije podatke vezane za geografske, geoeкономске i geopolitičke paramente Ukrajine videti: Ukraine in Europe (geographical location and geopolitical situation), http://www.mtafki.hu/konyvtar/Ukraine/Ukraine_in_Europe.pdf, pristupljeno 22. 05.2015.

¹² Dragan Petrović, *Geopolitika postsovjetskog prostora*, Prometej i IMPP, Novi Sad, 2008, str. 32.

nedvosmislena: prostor današnje Ukrajine je istorijsko izvorišno mesto ruske etnogeneze i njenog kulturno-istorijskog određenja, tj. identiteta. „Bez obzira na sve slojevitosti i razlike u kulturno-istorijskom nasleđu Ukrajine, ona se praktično u celini može smatrati delom ruskog sveta (Ruski mir), a sve sem eventualno same Galicije, sve do današnjih dana i stanovništvom i zemljom koja većinski stremi integracionim procesima u čijem je centru Rusija.“¹³

Savremena geopolitička situacija u kojoj se nalazi Ukrajina predstavlja novi, radikalizovan izraz njene stare „granične situacije“ u kojoj se nalazila više puta kroz istoriju: kao deo „ruskog sveta“ – u geostrateškom smislu njen „meki trbuh“ – ona predstavlja prostor nadmetanja između ekspanzije koja polazi sa Zapada, iz evropskog Rimlanda (evro-atlantizam) i evroazijskog kontinentalizma iz „srca kopna“ koji pokušava da je zaustavi, zauzda. „Pod ruskom nadmoći, Ukrajina „ukotvljuje“ rusku moć sve do Karpata. Ove planine ne onemogućavaju prodor, ali ne mogu biti prevladane lako. Ako je Ukrajina pod uticajem ili kontrolom zapadnih sila, rusko i belorusko „južno krilo“ je širom otvoreno duž luka koji seže od poljske istočne granice skoro do Volgograda, na jugu do Azovskog mora, rastojanja dužeg od hiljadu milja, više od 700 koji leže duž ruskog poseda. Postoji svega nekoliko prirodnih barijera. Za Rusiju, Ukrajina je pitanje fundamentalne nacionalne bezbednosti. Za zapadne sile, vrednost Ukrajine leži samo u tome ako ova sila teži da se angažuje i pobedi Rusiju, kao što su to Nemci pokušali u Drugom svetskom ratu.“¹⁴

Dodatnu specifičnost savremene situacije čini međunarodno-pravna samostalnost Ukrajine kao suverene države i njenog stanovništva koje, ma koliko isticalo svoju suverenost, na različite načine vidi pitanje sa kojom geopolitičkom i kulturno-civilizacijskom opcijom vidi svoju dalju perspektivu. Stanovnici Galicije i drugih zapadnih delova Ukrajine vide ovu državu kao deo EU, a oni na istoku kao deo „ruskog sveta“ i njegovih integracionih procesa, dok se jedan deo stanovništva, najviše u središnjim delovima države, koleba. Upravo na dubokim unutrašnjim podelama i raslojavanju stanovništva, počiva visoki konfliktni potencijal Ukrajine iza koga stoje krupni geopolitički akteri sa svojim strateškim ciljevima.

Njihove pozicije i ciljevi u savremenoj situaciji vezano za Ukrajinu i tamošnju krizu su jasne.¹⁵ Za Rusiju, Ukrajina predstavlja ključnu

¹³ Dragan Petrović, „Ukrajinska kriza 2013-2015“, Kultura polisa, god. XII, br. 26, K. Polisa i IES, Novi Sad, 2015, str. 220.

¹⁴ George Friedman, „Ukraine: On the Edge of Empires“, Stratford Weekly, December 17, 2013. https://www.stratfor.com/weekly/20101129_geopolitical_journey_part_6_ukraine pristupljeno 20.05.2015.

¹⁵ O evoluciji strateških pogleda glavnih velikih igrača prema Ukrajini videti: Peter Rutland, „Unnecessary War: The Geopolitical Roots of Ukraine Crisis“, u *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives* (Ed. Agnieszka Pikulichka-Wilczewska & Richard Sakwa), E-International Relations, Bristol, 2015, str. 129-140.

bezbednosnu zonu koja se nipošto ne sme prepustiti da postane prostor sa koje se pretnja može preneti na evropski deo ruske teritorije. U tom smislu, ona mora ostati ili u najmanju ruku neutralni „tampon“ između Rusije i sila evropskog Rimlanda, ili biti reintegrirana (na različite načine i u više faza) u novonastale kontinentalističke saveze koje inicira Rusija. EU, s druge strane, u Ukrajini vidi prostor potencijalnog priširenja: teritoriju sa jeftinom radnom snagom i resursima, te tržište za plasiranje roba, mesto gde može da se pokaže relevantnim i da preko njega razvija odnose sa u svakom smislu resursno potentnom Rusijom. U tom smislu, za EU su od vitalnog značaja energetske koridori (pre svega gasovod „Družba“) koji prolaze kroz Ukrajinu i idu ka energetsko deficitarnim članicama EU.¹⁶ SAD imaju potpuno suprotne ciljeve od EU: oni žele da zadrže svoje pozicije u krizom oslabljenoj EU, te da po svaku cenu spreče trajno približavanje ključnih zemalja EU sa Rusijom.¹⁷ Zato oni guraju EU u svoje istočno dalje širenje (s obzirom da ih to konfrontira sa ruskim integracionim planovima) i istovremeno priželjkuju dugotrajne tenzije i destabilizaciju.

U trouglu EU, Ukrajina i Rusija

„Trougao“ odnosa EU, Ukrajine i Rusije je pre i iznad svega određen njihovim geopolitičkim interesima (kao i interesima SAD-a), pa se i pojedinačni, bilateralni odnosi svake od strana u „trouglu“ moraju tako sagledavati. S obzirom na njihovu različitu „težinu“ u međunarodnim odnosima, za preslikavanje geopolitičkih interesa u bilateralnoj saradnji daleko manje su važni odnosi Ukrajine sa EU i Rusijom, a više međusobni odnosi EU i Rusije (i, u pozadini, odnosi SAD-a sa njima).

Odnosi EU i Rusije povodom Ukrajine deo su širih, sveobuhvatnih odnosa EU i Rusije. Forma ovih odnosa naznačena je još „Sporazumom o partnerstvu i saradnji“ od 1. decembra 1997. godine, u kome su određena „zajednička područja“ saradnje (ekonomija, bezbednost, sloboda, nauka), za koje je maja 2005. sačinjena „mapa puta“. Ova „mapa“ predstavljala je alternativu „Evropskoj dobrosusedskoj politici“ koju je Rusija prethodno odbacila kao jednostranu i nepartnersku. U junu 2008. godine održan je samit EU-Rusija radi stvaranja sporazuma kojim bi se zamenio prevaziđeni sporazum iz 1997. godine. Dve godine kasnije, obe strane su započele „Partnerstvo za modernizaciju“ i plan njegove implementacije koji je podrazumevao sledeće instrumente saradnje: održavanje samita EU – Rusija

¹⁶ Detaljnije kod: Raphaël Metais, „Ensuring Energy Security in Europe: The EU between a Market-based and a Geopolitical Approach“, Department of EU International Relations and Diplomacy Studies, EU Diplomacy Papers 3/2013, Bruges, 2013.

¹⁷ Prema: William Engdahl, „Ukraine and a Tectonic Shift in Heartland Power“, 22 March 2010, <http://www.globalresearch.ca/ukraine-geopolitics-and-the-us-nato-military-agenda-tectonic-shift-in-heartland-power/18128> pristupljeno 20.05.2015.

dva puta godišnje, Stalni partnerski savet EU – Rusija (kao saradnju između relevantnih ministarstava), sastanke parlamentarnih komiteta, ekspertskih grupa, itd. Po pitanju Ukrajine, međutim, vremenom su se ukazali različiti pristupi: EU je nastavila, postepeno i pojačavala „evrointegracijske“ ponude ka Kijevu, dok je Rusija sprovodila svoju zamisao šire obnove političkih i ekonomskih veza unutar ZND kako bi reintegrirala postsovjetski prostor i stvorila protivtežu zapadnim, atlantističkim uticajima. Ona je je „Istočnu politiku“ EU počela da posmatra kao bezbedosnu pretnju i u tom smislu gledala na „Inicijativu o istočnom partnerstvu“. U tom pogledu Rusija je pokušala da joj parira gledajući na Ukrajinu kao prostor za razvijanja svoje „gasne politike“ ka EU, a probleme sa tamošnjim vlastima pokušavala da premosti stvaranjem alternativne mreže cevovoda kojim bi stigla do evropskih tržišta. U tome se Rusija oslanjala na poboljšane bilateralne odnose sa onim državama EU koje su za to imala jake ekonomske interese. Takav pristup kvarili su, međutim, drugi, širi problemi u odnosima Moskve sa Briselom: briselsko stalno kritikovanje ukupnog stanja demokratije u Rusiji i tamošnjih političkih trendova, zatim potpuno različito sagledavanje načina poboljšanja ukupne bezbednosti (EU je odbila od strane predsednika Medvedeva predloženi nacrt „Ugovora o evropskoj bezbednosti“ u novembru 2009. i negativno se postavila ka novoformiranom vojnom savezu ODKB na postsovjetskom prostoru kao svojevrsnoj kontrateži NATO-u), duboko razmimoilaženje između Rusije i EU tokom oružane intervencije Rusije u Južnoj Osetiji, kao i povodom „zamrznutih konflikta“ u Nagornom Karabahu, Pridnjestrovlju, itd.

Pre prevrata u Kijevu i otpočinjanja sukoba u Ukrajini, preovladavala je ambivalentnost u odnosima sa silama na istoku i zapadu ove zemlje, čiji su uticaji postepeno prerastali u spoljnopolitički pritisak. Sve do tada, različite vlasti koje su se smenjivale u Kijevu mogle su da zauzmu načelni stav istovremenog održavanja najboljih dobrosusedskih odnosa i sa srodnom Rusijom unutar postojećih tela ZND i evro-integracionih stremljenja onako kako ih je definisao zakon „O osnovama domaće i spoljne politike“ koga je usvojila Vrhovna Vlada 1. jula 2010. godine („omogućavanje integracije Ukrajine u evropski politički, ekonomski i pravni okvir sa ciljem članstva u EU“).¹⁸ Dve godine uoči „evromajdana“ EU i Ukrajina zaključile su niz sporazuma o saradnji (programa pomoći budžetu, obezbeđivanju sredstava za reformu administracije, pravosudnog sistema, itd.), Ukrajina je postala deo „Evropske energetske zajednice“, donet je čitav niz ukrajinskih reformskih zakona u skladu sa evropskim preporukama, pa je kao zaokruživanje ovog niza inicirano potpisivanje „Sporazuma u stabilizaciji i pridruživanju“ (SSP) sa EU. I pored toga, približavanje Ukrajine Evropskoj

¹⁸ Prema EU - Russia – Ukraine Relations: Problems and Prospects“ Razumkov Centre, NATIONAL SECURITY & DEFENCE, №4-5, Kiev, 2012, str. 2 <http://www.razumkov.org.ua/eng/journal.php?y=2012&cat=173> pristupljeno 21.05.2015.

uniji nije bilo znatno: sprovođenje usvojenih zakona bilo je sporo i selektivno, dok su pojedine unutrašnje političke prilike u Ukrajini pogoršavale odnose sa Briselom (npr. protesti EU organa i njihovih zvaničnika zbog suđenja visokim bivšim državnim službenicima Ukrajine poput Julije Timošenko i Jurija Lutšenka). „Slab učinak socio-ekonomskih reformi i antikorupcijskih mera, korozivan pravni sistem, otuđenje vlade od društva, manjkav institucionalni i resursni kapacitet da se pokrenu u evropskom pravu – svi ovi elementi tiču se unutrašnjih (ukrajinskih, prim A.G.) faktora.“¹⁹ No, uprkos izraženim negativnim trendovima u Ukrajini, EU je nastavila sa sve snažnijim geopolitičkim privlačenjem Kijeva u svoju orbitu.

S druge strane – Rusija je obećavala značajne ekonomske benefite kako bi se Ukrajina pridružila zajedničkoj carinskoj uniji, svesna da je započinjanje evroazijskih integracionih procesa u startu manjkavo ako im i Ukrajina ne pristupi. „Čitav niz aktivnosti bio je sproveden od strane ukrajinsko-ruske međudržavne komisije. Tokom serije susreta na najvišem nivou zaključeni su brojni međudržavni, međuvladini i međuagencijski vezani sporazumi. Potpisivanjem „Sporazuma o demarkaciji granica između Rusije i Ukrajine“ uspele su da reše postojeći teritorijalni spor koji je mnogo godina tištio ukrajinsko-ruske odnose. Pa ipak, ovaj „medeni mesec“ završio se čim su iskrsla pitanja vezana za gas.“²⁰ Nekoliko ključnih opredeljenja Kijeva – odbijanje pristupanje NATO-u, produžavanje ugovora ruskoj crnomorskoj floti na Krimu, izbegavanje da se pristupi reinterpetacijama sećanja istorijskih događaja, otvaranje ruskim investicijama u ključnim ekonomskim segmentima – išli su u prilog Moskvi. „Rusija je aktivno pokušavala da uključi Ukrajinu u „integracionu trijadu“: Carinsku uniju – Zajedničku ekonomsku zonu – Evroazijsku uniju. Formula saradnje „3+1“ koju je predložila Ukrajina, međutim, nije nikako odgovarala Rusiji.“²¹ Ekonomska logika je nedvosmisleno ukazivala Ukrajini na njen „istočni izbor“ i bivša vlast u Kijevu ga je učinila, nesvesna eksplozivnih širih političkih reakcija ovog izbora. Ukrajina se, dakle, suočila sa izborom širih integracija, tj. sa spoljnopolitičkim i geopolitičkim opredeljivanjem koje je imalo mnogo dublje posledice od njihovih ekonomskih dimenzija: u pitanju je bio civilizacijsko-identitetski izbor.

Nakon prevrata i otpočinjanja oružanih sukoba, nove vlasti u Kijevu potpuno su se okrenule Zapadu – traženju pomoći od EU, ubrzanim evrointegracijama i zalaganju za pristupanje NATO paktu, tj. svemu onome čemu se duboko protivi Rusija. “Pucanje” Ukrajine po šavovima i uplivljavanje velikih sila u tamošnji konflikt u suštini predstavlja drastičan vid nadigravanja dva različita geopolitička projekta – evroatlantičkog i evroazijskog, sa različitim ulozima u tom nadmetanju. Za Rusiju je to pitanje

¹⁹ Ibid., str. 4.

²⁰ Ibid., str. 7.

²¹ Ibid.

otklanjanja opasne bezbednosne pretnje i opstanka celog kontinentalnog integracionog projekta, za EU to je učestvovanje u atlantističkoj ekspanziji čije se negativne ekonomske posledice odražavaju na unutrašnje prilike u krizom duboko zahvaćenju EU.

Sankcije EU, ruske kontramere i mirovne inicijative

Sledeći SAD tokom trajanja „Evromajdana“ koji se završio svrgavanjem predsednika Janukoviča), EU se, kao celina, sa razbuktavanjem krize konfrontirala sa Ruskom Federacijom. Zvanično, ulažući napore ka deeskalaciji krize kao i da se započne konstruktivni dijalog koji će za sve strane dovesti do prihvatljivog rešenja, ovaj jaz se, nažalost, samo uvećavao. Savet EU je na vanrednom sastanku 3. marta 2014. godine osudio otvoreno kršenje ukrajinskog suvereniteta i teritorijalnog integriteta „aktima agresije od strane ruske oružane sile... te zatražio da Rusija momentalno povuče svoje oružane trupe u područja njihovog dozvoljenog stacioniranja u skladu sa „Sporazumom o statusu i uslovima stacioniranja Crnomorske flote na području Ukrajine od 1997. godine.“²² Već 6. marta zvaničnici EU održali su sastanak povodom Ukrajine gde su se zalagali za multilateralne mehanizme pregovora kojim bi se obuzdala kriza, istovremeno suspendujući bilateralne razgovore sa Ruskom Federacijom po pitanjima sporazuma o vizama, kao i planirani Samit G8 koji je trebao da bude održan u Sočiju. „U odsustvu deeskalatornih koraka Ruske Federacije, EU je 17. marta uvela prve zabrane putovanja i zamrzla imovinsku aktivu odgovornim ruskim i ukrajinskim zvaničnicima nakon ruske ilegalne aneksije Krima.“²³ U pitanju je zamrzavanje aktive i zabrane izdavanja viza za 151 osobu i 37 pravnih lica. Otkazani sastanak G8 u Sočiju pretvoren je u sastanak G7 (bez Rusije) u Briselu, dok su evropske zemlje podržale suspenziju pregovora ruskog pristupanja OECD-u i Međunarodnoj energetskej agenciji. Otkazani su, takođe, i svi predviđeni bilateralni samiti EU i Rusije, dok je implementacija postojećih programa saradnje obustavljena. EU je, pored toga, usvojila i zabranu uvoza sve robe koja potiče sa Krima i Sevastopolja, osim u slučajevima da kompanije sa ovih prostora imaju sertifikat koje su izdale vlasti u Kijevu. Uvedena je i zabrana izvoza evropskih dobara i tehnologija na Krim, zatim zabrana investicija, turističkih usluga te korišćenja pristaništa za brodove država-članica EU na Krimu.

Prvobitne sankcije su nekoliko meseci kasnije pooštrene, a zatim i periodično revidirane. „Šireći se sa individualnog na sektoralni nivo, savremena politika sankcionisanja Rusije cilja na sledeće mete: 1) privatne

²² „EU sanctions against Russia over Ukraine crisis“, EU Newsroom, http://europa.eu/newsroom/highlights/special-coverage/eu_sanctions/index_en.htm pristupljeno 20.05. 2015.

²³ Ibid.

entitete i pojedince, kroz zabranu izdavanja viza i zamrzavanjem njihove imovine na računima; 2) finansijska tržišta, tako što zabranjuje kredite EU za pet glavnih državnih ruskih banaka (Zberbank, VTB, Gasprombank, VEB i Roselkohozbank); 3) energetsom sektoru, kroz restrikcije aktivnosti Rosnjefta, Transnjefta i Gaspromnjefta; 4) odbrambenoj industriji, tako što stavlja na crnu listu ruske dvojne (civilne i vojne) proizvođače tehnologije kao što je npr. „Sajga“ koja proizvodi puške Kalašnjikov.“²⁴

Sektoralne sankcije, zajedno sa povlačenjem prisutnog kapitala i dampingovanim padom cene energenata na svetskom tržištu značajno su pogodile Rusiju i uticale na pad kursa rublje. S druge strane, kao odgovor na restriktivne mere koje je sledeći SAD i neke njene saveznike uvela EU, Ruska Federacija je uvela kontra-sankcije u vidu jednogodišnjeg embarga na uvoz hrane (mesa, riba, sira, voća, povrća, itd.) svim zemljama koje prema njoj primenjuju restriktivne mere. EU je, budući da je do uvođenja sankcija imala zaradu od oko 12 milijardi evra godišnje od prodaje poljoprivrednih dobara Rusiji (što je činilo 10% čitavog poljoprivrednog izvoza EU), pretrpela znatnu štetu.

Politika uvođenja sankcija Rusiji ima i svoje naličje. Mnoge države u EU smatraju da su sankcije kontaproduktivne, da nanose veću štetu njima samima i celoj EU nego što i ekonomski i politički štode Rusiji. Finska, Slovačka, Češka, pa i Poljska otvoreno zahtevaju „mekši pristup“ tj. ublažavanje sankcija, dok Mađarska čak pokušava da i u ovim uslovima pojača ekonomsku saradnju sa Rusijom; njen premijer Viktor Orban javno iznosi kako sankcijama uperenim prema Rusiji EU „puca sama sebi u nogu.“²⁵ Sličan stav imaju nemački i francuski privrednici, pa i većina političara ovih zemalja, ali se ustručavaju da ga javno iznose i tako ruše EU konsenzus o sankcijama, te da se na taj način zamere moćnim evroatlanskim partnerima.

Svest o potrebi prevazilaženja postojećih problema zarad zaštite sopstvenih interesa doveli su do niza mirovnih diplomatskih aktivnosti. Simptomatično je da njih započinju i vode vodeće države članice samostalno i samoinicijativno – mimo zvaničnih struktura EU – očitujući time svoju svest o različitim ne samo privrednim interesima, već i geopolitičkim pozicijama u odnosu na one iz Brisela. Naporima nemačke i francuske diplomatije, od strane tzv. „Trilateralne kontakt grupe“ (koju su činili predstavnici Ukrajine, Rusije i OEBS-a), sačinjen je „Sporazum iz Minska“ koji su 5. septembra 2014. godine, nakon propasti vojnih ofanziva protiv otcepljenih teritorija u Donbasu, potpisali predstavnici Ukrajine, Ruske Federacije i proglašanih

²⁴ Tatia Dolidze, „EU Sanctions Policy towards Russia: The Sanctioner-Sanctionee's Game of Thrones“, CEPS Centre for European Policy Studies, Working Documents, No. 402/ January 2015, Brussels, str. 1.

²⁵ Reuters, „Europe 'shot itself in foot' with Russia sanctions: Hungary PM“, 15 August 2014 (www.reuters.com/article/2014/08/15/us-ukraine-crisis-sanctions-hungary-dUSKBN0GF0ES20140815), pristupljeno 22.05.2015.

„novoruskih“ republika, Narodne Republike Donjeck i Narodne Republike Lugansk. Sporazum od 12 tačaka (koji je predviđao primirje, povlačenje i razoružanje trupa pod monitoringom OEBS-a , a zatim i početak političkih pregovora kojim bi se zadovoljile sve strane, te puštanje pritvorenika, zarobljenika, opštu amnestiju, kao i ekonomski oporavak opustošenih područja), nije se dugo održao. Nemačka i Francuska (direktnim angažovanjem predsednika Olanda i kancelarke Merkel) zbog toga su uložile dodatne diplomatske napore, koji su 11. februara 2015. doveli do novog samita u Minsku kako bi se ovaj put trajno zaustavila eskalacija borbi u Donbasu. Uprkos povremenom kršenju primirja tokom narednih meseci, postignuti sporazum Minsk 2 ostao je na snazi, uspevajući da spreči nove ratne operacije, ako ne zbog njegovog iskrenog poštovanja, a ono zbog iscrpljenosti ratnih kapaciteta Kijeva da započne novu ofanzivu. No, osnovni geopolitički problemi i sukobljeni interesi na terenu ostaju: štaviše, protivurečnosti između tri geopolitička koncepta (srednjoevropskog, atlantističkog i evroazijskog) koje su i dovele do konflikta su žive, nerazrešene i dalje se prelamaju na Ukrajini.

Bibliografija

1. Casier, Tom, "The New Neighbours of the European Union: The Compelling Logic of Enlargement?" in *The Boundaries of EU Enlargement*, (ed. Joan De Bardeleben) Palgrave Macmillan, Houndsmill: 2008.
2. De Bardeleben, Joan, „The Impact of EU Enlargement on the EU-Russian Relationship“ , *A Resurgent Russia and the West: The European Union, NATO, and Beyond*, (ed. Roger E. Kanet), Dordrecht, Netherlands: Republic of Letters Publishing, 2009.
3. Dolidze, Tatia, „EU Sanctions Policy towards Russia:The Sanctioner-Sanctionee’s Game of Thrones“, CEPS Centre for European Policy Studies, Working Documents, No. 402/ January 2015, Brussels, str. 1.
4. Donaldson, Robert and Noguee, Joseph L., *The Foreign Policy of Russia: Changing Systems, Enduring Interests*, ME Sharpe, Armonk, 2005.
5. Engdahl, William, „Ukraine and a Tectonic Shift in Heartland Power“, 22 March 2010, <http://www.globalresearch.ca/ukraine-geopolitics-and-the-us-nato-military-agenda-tectonic-shift-in-heartland-power/18128>
6. Friedman, George, „Ukraine: On the Edge of Empires“, *Stratford Weekly*, December 17, 2013. https://www.stratfor.com/weekly/20101129_geopolitical_journey_part_6_ukraine
7. Gajić, Aleksandar, „ Geopolitika krize EU“; u *Kriza EU – okviri, dometi, trendovi* (ur. Gajić A., Igrutinović M.), Institut za evropske studije, Beograd, 2013.

8. Metais, Raphaël, „Ensuring Energy Security in Europe: The EU between a Market-based and a Geopolitical Approach“, Department of EU International Relations and Diplomacy Studies, EU Diplomacy Papers 3/2013, Bruges, 2013.
9. Petrović, Dragan, Geopolitika postsovjetskog prostora, Prometej i IMPP; Novi Sad, 2008.
10. Petrović, Dragan, Ukrajinska kriza 2013-2015, Kultura polisa, god, XII, br. 26, K, Polisa i IES, Novi Sad, 2015.
11. Putin, Vladimir, ‘Speech and the Following Discussion at the Munich Conference on Security Policy’, Munich, 10 February 2007, http://archive.kremlin.ru/eng/speeches/2007/02/10/0138_type82912type82914type82917type84779_118123.shtml
12. Razumkov, Centre, “EU – Russia – Ukraine Relations: Problems and Prospects”, NATIONAL SECURITY & DEFENCE, №4-5, Kiev, 2012, str. 2 <http://www.razumkov.org.ua/eng/journal.php?y=2012&cat=173>
13. Reuters, “Europe ‘shot itself in foot’ with Russia sanctions: Hungary PM“, 15 August (www.reuters.com/article/2014/08/15/us-ukraine-crisis-sanctions-hungary-dUSKBN0GF0ES20140815).
14. Rutland, Peter, Unnecessary War: The Geopolitical Roots of Ukraine Crisis“ U Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives (Ed. Agnieszka Pikulichka-Wilczewska & Richard Sakwa), E-International Relations, Bristol, 2015.
15. Simionov, Loredana Maria, “EU and Russia, cooperation or competition?“, Center for European Studies, Alexandru Ioan Cuza University; The Romanian Academy, Iasi, 2014.

Aleksandar Sasa Gajic

EU-RUSSIA RELATIONS IN THE LIGHT OF UKRAINE CRISIS

Abstract: This paper observes the evolution of EU-Russia relations from the end of the Cold War to the beginning of the Ukraine crisis and the following civil war. These relations evolved from Russia’s tolerant view on EU eastern enlargement and mutual cooperation, to the disputes over “European neighbor policy” and whole spectra of other issues. All of these problems were consequences of different geopolitical concepts and “natures” of both Russia and the EU. The paper further analyses classical and contemporary position of Ukraine and the influences of great powers geo-strategies on its crisis, which brought to the stronger confrontation of the EU and Russia, but also to the attempts of some of most important EU members to participate, together with Russia, in peace negotiations between belligerent powers.

Key words: EU-Russia relations, European neighbor policy, Ukraine crisis, geopolitics, sanctions.

UDK: 327.39.:28
Biblid 0543-3657, 67 (2016)
God. LXVII, br. 1161, str. 18–31
Izvorni naučni rad
Primljen: 3.11.2015.

Boško KONSTANDINOVIĆ¹

Koreni nastanka i metodi finansiranja Islamske države

SAŽETAK

ISIS (Islamic State of Iraq and Syria) ili Islamska država Iraka i Levanta jeste teroristička organizacija koja pod svojom kontrolom trenutno drži delove teritorija država Iraka i Sirije koje površinski obuhvataju teritoriju Velike Britanije. Pored velike teritorije koju drži pod kontrolom ISIS poseduje takvu organizacionu strukturu koja ima sve karakteristike državne organizacije. Teritorija koju kontrolišu, vlast nad nekoliko miliona stanovnika okupiranih područja kao i organizaciona struktura, ukazuju da ISIS nije samo obična teroristička organizacija nego da poprima sve oblike države. Glavni izvor moći Islamske države jesu njena finansijska sredstva. Ono što joj najviše omogućava ogromne finansijske prilive jeste kontrola nad naftnim i energetske izvorima okupiranih područja. Pored kontrole nad izvorima nafte ISIS svoja finansijska sredstva crpi i iz različitih vrsta oporezivanja lokalnog stanovništva. Kidnapovanja i otmice radi otkupa kao i donacije privatnih lica predstavljaju, takođe, značajne vidove izvora finansiranja. Islamska država Iraka i Sirije proglašena je 29. juna 2014. godine za Kalifat dok je za Kalifu proglašen Abu Bakr al-Baghdadi. Sa svojim izvorima moći ISIS predstavlja veliku pretnju po region Bliskog istoka, ali i globalnu bezbednost.

Ključne reči: Islamska država Iraka i Sirije, salafizam, koren i nastanak, finansiranje, terorizam

Uvod

Osnovni cilj rada jeste analiza samoproklamovane Islamske države Iraka i Sirije, njenih uzroka nastanka kao i načina finansiranja. Kroz analizu osnovnih

¹ Boško Konstandinović, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije, Beograd. E-mail: boskokonstandinovic@gmail.com. Mišljenja izneta u tekstu predstavljaju isključivo lični stav autora.

izvora finansiranja ISIS-a videćemo da nije reč o običnoj terorističkoj organizaciji nego dobro organizovanoj grupi koja ima sve elemente države. Svojom strukturom i načinom organizovanja ISIS predstavlja veliku pretnju po bezbednost susednih sunitskih država. Bezbednost ovih država, najviše Saudijske Arabije i Jordana, prilično je ugrožena posebno ako se uzme u obzir činjenica da je reč o državama sa većinskim sunitskim stanovništvom. Ono što predstavlja veliki izvor moći Islamske države jesu njene finansije, pa ćemo stoga najveći deo rada posvetiti izvorima njenog finansiranja. Prva celina rada govori o korenima nastanka Islamske države u okviru kojeg ćemo posebnu pažnju usmeriti ka ideologiji i ciljevima Islamske države. O tome da Islamska država sve više poprima karakteristike dobro organizovane države videćemo i kroz analizu njene organizacione strukture.

1. Islamska država Iraka i Sirije (Islamic State of Iraq and Syria) i koreni njenog nastanka

Islamska država Iraka i Sirije (ISIS – Islamic State of Iraq and Syria) predstavlja fundamentalističku muslimansku sunitsku grupu koja trenutno pod svojom kontrolom drži velike delove Iraka i Sirije. Islamska država proglašena je 3. januara 2014. godine: “Mi proglašavamo Falužu (Fallujah)² za Islamsku državu, i pozivamo te da budeš na našoj strani! Mi smo ovde da te branimo od vojske Malikija³ i Iranskih Safavida.”⁴ Nekoliko meseci nakon proglašenja, tačnije 29. juna 2014, Islamska država proglašena je za Kalifat .

Važno je naglasiti da Islamska država nije samo teroristička nego politička i vojna organizacija koja ima radikalno tumačenje Islama kao političke filozofije i koja nastoji silom da nametne svoje poglede na svet muslimanima, ali i nemuslimanima. Islamska država sledi Šerijatsko pravo, pravo koje se zasniva na islamskoj religiji i Kuranu kao osnovnom izvoru prava. Šerijatsko pravo može da ima mnogo različitih tumačenja. Islamska država u svojoj interpretaciji Kurana koristi nasilje kao sredstvo za postizanje ciljeva.

Koreni nastanka Islamske države nalaze se u grupi Jamat al Tahvid (Jamaat al-Tahwid wa-i-Jihad – JTJW) formirane 1999. godine u Heratu, Avganistanu.⁵ Grupi je osnovao Abu Musab al-Zarkavi (Abu Musab al-Zarqaw), jordanski

² Faludža je grad u iračkoj provinciji Al Anbar i udaljen je 70 km zapadno od Bagdada.

³ Nuri el Maliki je premijer Iraka od 2006. godine. Ponovo je reizabran na tu funkciju 2010. godine.

⁴ Special Report Islamic State, The Clarion Project, November 2014, <http://www.clarionproject.org/sites/default/files/islamic-state-isis-isil-factsheet-1.pdf>; 5/3/2015, p. 6.

⁵ Jean-Charles Brisard i Damien Martinez, *Islamic State: The Economy-based terrorist funding*, Thomson Reuters, October 2014, <http://accelus.thomsonreuters.com/sites/default/files/GRC01815.pdf>, 5/3/2015, p. 3.

militantni islamista koji je kasnije bio vođa iračkog ogranka Al Kaide. Nakon američke invazije na Irak 2003. godine grupa Jamat al Tahvid formalno postaje ogranak Al Kaide u Iraku i samim tim menja naziv u Al Kaida Iraka (Al-Qaeda in Iraq – AQI). Tokom pobune u Iraku AQI je izgradila sopstvenu mrežu pristalica i boraca. Iako je tehnički bila potčinjena centralnoj Al Kaidi iz Avganistana, u praksi AQI je bila autonomna grupa koja je razvila svoj način džihada.⁶ Godine 2006. kada je Zarkavi ubijen, nasleđuje ga Abu Ajub al-Masri (Abu Ayyoub al-Masri), Egipćanin koji se pojavljuje kao novi lider AQI-a i zalaže za stvaranje Islamske države Iraka.⁷ Iste godine kada je Zarkavi ubijen AQI menja naziv u Islamska država Iraka (Islamic State of Iraq – ISI). Osnovni cilj grupe Islamske države Iraka bio je stavljanje pod kontrolu iračke teritorije u nameri stvaranja države koja bi počivala na Šerijatu. Grupa je svoje napore u početku usredsredila na osvajanje pustinjskog regiona provincije Anbar gde većinu čine Suniti.

Nakon što je Masri ubijen 2010. godine na čelo grupe Islamska država Iraka dolazi Abu Omar al-Baghdidi (Abu Omar al-Baghdidi) koji će iste godine biti ubijen. Omara Baghdidija nasleđuje Abu Bakr al-Baghdadi (Abu Bakr al-Baghdadi) koji je nastojao da ojača organizacionu strukturu grupe i da vrati podršku koju je grupa izgubila za vreme Zarkavija i Masrija. Grupa svoje delovanje širi na Siriju tako da je aprila 2013. godine promenila naziv u Islamska država u Iraku i Siriji ili Islamska država u Iraku i Levantu. Odluka Abu Bakr al-Baghdadija da proširi delovanje na Siriju dovela je do sukoba sa ogrankom Al Kaide u Siriji, grupom Jabhat al – Nusra⁸ (Jabhat Al-Nusra). Abu Bakr je pokušao da preuzme grupu Jab hat al – Nusra što je izazvalo prekor lidera Nusre kao i centralne komande Al Kaide. Uprkos odbijanju Nusre i centralne komande Al Kaide, Baghdadi aprila 2013. proglašava Islamsku državu Iraka i Sirije. Borci odani Baghdadiju izdvojili su se iz grupe Nusra i tako mu pomogli da ostane u Siriji.⁹

Pored borbe za vlast između lidera Islamske države i Nusre postoji razlika i u metodologiji kada je reč o postizanju ciljeva. Za razliku od grupe ISIS, Nusra se zalaže za postepen pristup, saradnju sa drugim frakcijama i kasnije stvaranje Islamske države. Za razliku od Nusre, ISIS koristi mnogo direktniji pristup zalažući se za što hitnije stvaranje Islamske države zasnovane na Šerijatu.

Šireći svoje delovanje na Siriju, ISIS je krajem 2013. i početkom 2014. godine izgradio bazu u Siriji. Najjače uporište nalazi se u gradu Ar Raka, u

⁶ Special Report Islamic State, The Clarion Project, op.cit., pp. 6-9.

⁷ Zana Khasraw Gulmohamad, *The Rise and Fall of the Islamic State of Iraq and Al-Sham (Levant) ISIS*, Global Security Studies, Volume 5, 2014, <http://www.globalsecuritystudies.com/Gulmonhamad%20ISIS%20AG.pdf>; 6/3/2015.

⁸ Grupa Jabhat al- Nusra je ultra radikalna islamska grupa osnovana januara 2012. godine koja nastoji da formira islamsku državu u Siriji. Grupu je osnovao al-Julan i koji je bio član AQI-a i saradnik Zarkavija.

⁹ Special Report Islamic State, The Clarion Project, op. cit., p. 10.

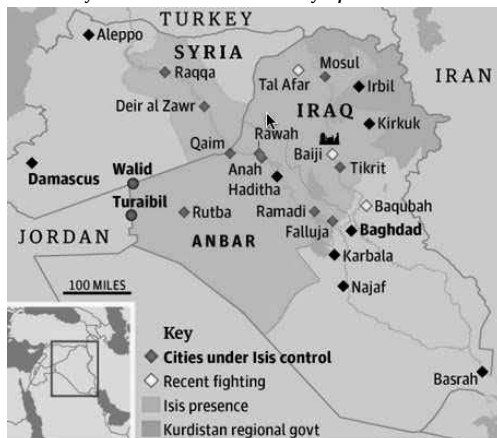
severnoj Siriji. Ovaj grad je danas administrativni centar samoproglašene Islamske države Iraka i Sirije. Kontrolu nad velikom teritorijom Sirije ISIS drži zahvaljujući konsolidaciji svoje moći. Glavna taktika koju koristi u sukobima među frakcijama, ali i kontroli velikog područja, jeste politika zavadi pa vladaj. Ova politika najviše je delotvorna u rascepanim plemenskim oblastima i tako olakšava Islamskoj državi kontrolu nad teritorijom.

Januara 2014. godine ISIS je zauzeo gradove Faludžu i Ramadi u iračkoj provinciji Anbar. Kao što smo rekli, u Faludži je 3. januara 2014. godine proglašena Islamska država Iraka i Sirije. Nekoliko meseci kasnije, tačnije juna 2014. godine, ISIS zauzima Mosul, drugi najveći grad u Iraku. Grad je osvojen zahvaljujući podršci bivših sledbenika Baas partije, raznih plemenskih organizacija ali i drugih sunitskih pobunjeničkih snaga.

Do proglašenja Islamske države za Kalifat došlo je 29. juna 2014. godine a za Kalifu¹⁰ je proglašen Abu Bakr al-Baghdadi. Baghdadi je samoproglašen za Kalifu pod imenom Ibrahima II (Ibrahim II). Razlog uzimanja ovog imena jeste nastojanje Baghdadija da pokaže svoju povezanost sa lozom Kalife Ibrahima I koji je vladao Otomanskim carstvom od 1640-1648. godine.¹¹

Samoproglašena Islamska država do danas kontroliše delove zapadnog Iraka i severoistočne Sirije što obuhvata teritoriju od 250 000 km. Na teritoriji koju ISIS trenutno kontroliše živi između 10 i 12 miliona stanovnika.

Mapa 1: Delovi teritorija država Iraka i Sirije pod kontrolom Islamske države

Izvor: <http://www.mcclatchydc.com/2014/06/11/230039/islamist-fighters-capture-saddam.html>, 6/3/2015

¹⁰ Kalif je državni poglavar Kalifata i duhovni poglavar islamske zajednice koja živi po šerijatskom pravu.

¹¹ Colin Tucker, *The Islamic State – Origins, Goals, and Future Implications*, The Eurasia Center, 2014, http://www.eurasiacenter.org/publications/ISIS_Briefing_Colin_Tucker.pdf; 9/3/2015, p. 4.

1.1. Ideologija

Ideologija na kojoj počiva Islamska država jeste salafizam (Salafism) odnosno salafizam-džihad (Salafist-jihadism). Salafizam predstavlja ekstremnu versku sektu koja je nastala iz sunitskog islama. Salafizam ili Selefizam fokusira se na eliminisanje idolopoklonstva (*shirk*) i afirmiše Božje jedinstvo (*tawhid*).¹² Salafisti sebe smatraju jedinim pravim muslimanima dok sve one koji zastupaju idolopoklonstvo ne smatraju pripadnicima islamske religije. Sve one koji obožavaju svece, kamenje i grobnice salafisti smatraju otpadnicima religije. Šiiti i demokrate, odnosno svi oni koji učestvuju u demokratskom sistemu, za salafiste su otpadnici.¹³

Ideologija salafizma počiva na ideji vraćanja čistom obliku Islama koji je propovedao prorok Muhamed i prvi muslimani. Važno je napomenuti da salafisti odbacuju sve kasnije inovacije odnosno dopune islamskog učenja. Oni imaju svoje strogo definisano tumačenje islama a sve one koji odstupaju od tog učenja nazivaju jereticima ili *takfir* na arapskom.

Za salafiste ne postoji razlika između religije i države. Sve odluke donose se na osnovu tvrde interpretacije šerijatskog prava koje se sprovodi na teritoriji pod kontrolom Islamske države. Treba napomenuti da nema velike razlike između pripadnika Islamske države, Talibana i Al Kaide kada je reč o ideologiji. Razlike postoje samo u pristupu odnosno uslovima neophodnim za formiranje Kalifata. Kao što smo već napomenuli sirijski ogranak Al Kaide, grupa Nusra, takođe ima dugoročni cilj uspostavljanje islamskog kalifata ali smatra da još uvek nisu izgrađeni uslovi za ostvarivanje tog cilja.

1.2. Ciljevi

Koji su osnovni ciljevi Islamske države? Koje dugoročne namere svojim delovanjem Islamska država Iraka i Sirije nastoji da ostvari? Ciljeve samoproglašene Islamske države možemo podeliti na kratkoročne, srednjoročne i dugotrajne.¹⁴ U kratkoročne ciljeve koje Islamska država nastoji da ostvari spada učvršćivanje vlasti u oblastima koje kontroliše i osvajanje još veće teritorije u Iraku i Siriji. Jedna od osnovnih metoda koje Islamska država koristi u ostvarivanju ovog cilja jeste mešanje i podiranje sukoba između Sunita i Šiita u Iraku. Islamska država nastoji da što veći broj Sunita pristupi vojnicima Islamske države.

¹² Cole Bunzel, *From Paper State to Caliphate: The ideology of the Islamic State*, The Brookings Project on U.S. Relations with the Islamic World, Center for Middle East Policy, 2015, <http://www.brookings.edu/~media/research/files/papers/2015/03/ideology-of-islamic-state-bunzel/the-ideology-of-the-islamic-state.pdf>; 8/3/2015, p. 8.

¹³ Ibid.

¹⁴ Special Report Islamic State, The Clarion Project, op. cit., p. 15.

U srednjoročni cilj Islamske države spada učvršćivanje i širenje kontrole nad teritorijama Iraka i Sirije kao i teritorijalno napredovanje u susedne države sa većinskim sunitiskim stanovništvom. Saudijska Arabija i Jordan smatraju se sledećim metama širenja Islamske države.¹⁵

Kada je reč o dugotrajnim ciljevima, Islamska država nastoji da ostvari dominaciju nad čitavim islamskim svetom.

1.3. Organizaciona struktura Islamske države

Kao što smo već spomenuli, na čelu samoproglashene Islamske države Iraka i Sirije nalazi se Kalifa Ibrahim II. Ibrahim II je jedini donosilac odluka u Islamskoj državi i njegove odluke su konačne. Kao predstavnik proroka Muhameda, Ibrahim II ima apsolutnu vlast i jedini je njen nosilac.

Usred proglašenja Islamske države za Kalifat Kalif Ibrahim II imenovao je svoje savetnike, ministre i vojne komandante. Osoblje kabineta čine ministri od kojih svako ima svoju funkciju i svoje dužnosti. Ministarstvo vojske ili vojni savet ima trojicu članova koji imaju zadatak da planiraju i nadziru vojne komandante i operacije na terenu. Na čelu ovog ministarstva nalazi se Abu Ahmad al 'Alawani. Sve članove vojnog saveta imenuje Kalifa. Na čelu ministarstva bezbednosti i odbrane nalazi se Abu Bakr al-Anbari (Abu Bakr al-Anbari), bivši general-major u vojsci Sadama Huseina.¹⁶ Ministarstvo pravde bavi se sudskim pitanjima a na njegovom čelu nalazi se Abu Mohammad al-Ani. U okviru organizacione strukture Islamske države postoji i Zavod za javno informisanje. Interesantno je spomenuti da postoji i posebno ministarstvo zaduženo za zbrinjavanje boraca džihadista koji dolaze iz drugih država.¹⁷

Postoje različite procene o tačnom broju boraca koji ratuju na strani Islamske države. Prema zvaničnim ruskim procenama formacije Islamske države u Siriji i Iraku broje do 70 000 naoružanih boraca različitih nacionalnosti.¹⁸ S druge strane, Kurdski izvori navode da borbene snage Islamske države imaju do 200 000 vojnika.¹⁹ Kao što vidimo, podaci o broju boraca koji ratuju na strani Islamske države su različiti a njihov tačan broj teško je utvrditi.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Jacques Neriah, *The Structure of the Islamic State*, Jerusalem Center for Public Affairs, 2014, <http://jcpa.org/structure-of-the-islamic-state/>, 11/3/2015.

¹⁷ Special Report Islamic State, The Clarion Project, op.cit., pp. 13-16.

¹⁸ "Islamic State formations comprise up to 70,000 gunmen - Chief of Russia's General Staff", TASS, Russian News Agency, 2014, <http://tass.ru/en/world/766237>; 10/3/2015.

¹⁹ "War with Isis: Islamic militants have army of 200 ,000, claims senior Kurdish leader", The Independent, 2014, <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/war-with-isis-islamic-militants-have-army-of-200000-claims-kurdish-leader-9863418.html>; 10/3/2015.

2. Finansiranje Islamske države

2.1. Pojam finansiranja terorizma

Međunarodna konvencija o suzbijanju finansiranja terorizma, koja je usvojena 1999. godine u Njujorku, definiše finansiranje terorizma kao "... na bilo koji način, neposredno ili posredno, nezakonito i namerno, obezbeđivanje ili prikupljanje sredstava sa namerom da se ona upotrebe ili znajući da će biti upotrebljena, u celini ili delimično, radi činjenja..." terorističkih akata.²⁰ Važno je naglasiti da pomenuta konvencija nalaže tri osnovne obaveze za države članice:

1. Obaveza inkriminacije finansiranja terorizma kao posebnog krivičnog dela;
2. Obavezu unapređivanja saradnje sa drugim državama članicama i obezbeđivanja međunarodne pravne pomoći na ovom planu;
3. Obavezu ustanovljavanja sistema otkrivanja i prijavljivanja od strane finansijskih organizacija, transakcija i lica za koja se sumnja da su u vezi sa finansiranjem terorizma.²¹

Važno je naglasiti da se finansiranje terorizma često poistovećuje sa pranjem novca te je stoga neophodno definisati i ovaj pojam. Pranje novca podrazumeva proces prikrivanja izvora i porekla sredstava koja potiču iz krivičnog dela kroz niz finansijskih operacija kako bi se profitiralo iz njih. Finansiranje terorizma, s druge strane, jeste prikupljanje i distribucija sredstava sa ciljem da se iskoriste za vršenje terorističkih akata. Dakle, ono što je zajedničko za pranje novca i za finansiranje terorizma jesu instrumenti tj. finansijske transakcije koje se koriste.

Kosta Sandić je finansiranje terorizma definisao kao "pokušaj ili uspešno obezbeđivanje ili prikupljanje sredstava ili imovine, u nameri da se ista koriste ili sa znanjem da mogu biti korišćeni, u celosti ili delimično za izvršenje terorističkog akta, od strane terorista ili terorističkih organizacija."

Finansiranje terorizma, tačnije sredstva koja se koriste za finansiranje, prolaze kroz sledeće faze:²²

1. Prva faza jeste prikupljanje sredstava iz velikog broja izvora i na više različitih načina. Sredstva mogu poticati iz legalnog poslovanja, ali i iz krivičnih dela kao što je trgovina drogom, iznude, otmice. Takođe, sredstva mogu dolaziti od donacija pojedinaca koji podržavaju

²⁰ "Zakon o potvrđivanju međunarodne konvencije o suzbijanju finansiranja terorizma", *Sl. list SRJ* – međunarodni ugovori, br. 7/2002, www.apml.rs; 14/5/2015.

²¹ Ibid.

²² Kosta Sandić, *Finansiranje terorizma putem pranja novca*, Udruženje nauka i društvo Srbije, Beograd, 2011, str. 50.

- terorističke organizacije ali i iz dobrotvornih fondova. Isto tako treba spomenuti da finansijska sredstva terorističkim organizacijama mogu dolaziti od država i različitih organizacija.
2. Nakon što su prikupljena, sredstva se čuvaju i smeštaju na veliki broj različitih načina kao što su računi banaka koji su otvoreni od strane posrednika.
 3. U sledećoj fazi vrši se prenos novčanih sredstava delovima terorističkih organizacija ili pojedincima u cilju njihovog korišćenja. Često korišćen mehanizam za transfer novca jeste *Western Union*, ali i niz dobrotvornih organizacija preko kojih se vrše ne samo prenos novca već i oružja. Takođe, do krajnjih korisnika novac se prenosi i preko kurira i krijumčarenjem novca preko državnih granica.
 4. U poslednjoj fazi navedena sredstva koriste se za aktivnosti terorističkih organizacija. Novac se koristi za kupovinu naoružanja, podršku aktivnostima terorističkih ćelija, za finansiranje kampova za obuku, obezbeđivanje skrovišta i niz drugih aktivnosti.

2.2. Metodi finansiranja Islamske države

Postoji nekoliko izvora finansiranja Islamske država Iraka i Levanta. U nastavku rada nastojaćemo da navedemo najčešće izvore finansiranja počevši od najvećeg. Pre toga, važno je naglasiti da svoje najveće prihode Islamska država stiče zahvaljujući kontroli nad okupiranim teritorijama. Pljačke banaka, iznude, kontrola nad naftnim poljima i rafinerijama, pljačka ekonomskih dobara, kao i nedozvoljeno oporezivanje robe i novca koji prolaze kroz teritoriju koju ISIS kontroliše, predstavljaju najčešće načine finansiranja Islamske države. Od svih navedenih metoda kontrola nad rezervama nafte i gasa predstavlja najčešći metod finansiranja, te ćemo stoga njemu posvetiti najveću pažnju.

Pored kontrole nad naftom i gasom Islamska država dolazi do novca kroz niz kriminalnih radnji, poput iznuda i pljački banaka. Treći način finansiranja Islamske države predstavljaju donacije pojedinaca i raznih neprofitnih organizacija.

2.3. Kontrola nad rezervama nafte i gasa

Kontrola nad rezervama nafte i gasa u Iraku i Siriji omogućava ISIS-u da obezbedi najveći deo svog finansiranja. S obzirom da je ISIS prepoznao značaj energetske sredstava kao pouzdanog i održivog izvora prihoda, na sve načine nastoji da očuva i obezbedi rad lokalnih infrastrukturnih naftnih polja. Kontrola nad istočnom Sirijom i severnim i zapadnim delovima Iraka omogućava ISIS-u da kontroliše veliki broj naftnih postrojenja. Pored toga što koristi naftu za sopstvene upotrebe, ISIS naftu prodaje na lokalnom i

regionalnom tržištu. Najčešći inostrani kupci kojima ISIS prodaje naftu su iz Turske, Kurdsitana i Jordana.

Procenjuje se da Islamska država kontroliše više od 60% naftnih kapaciteta u Siriji a manje od 10% naftnih postrojenja u Iraku.²³ U avgustu 2014. godine procenjeno je da je proizvodnja nafte iz objekata pod kontrolom Islamske države iznosila oko 80 000 barela dnevno, od kojeg je 30 000 barela proizvedeno u Iraku a 50 000 barela u Siriji.²⁴ Treba napomenuti da ISIS koristi samo petinu od ukupnih naftnih kapaciteta koji su pod njenom kontrolom u Siriji i Iraku. Naftna postrojenja u Siriji prilično su stara i neefikasna i proizvode svega 10% od ukupnog kapaciteta.

Jedan od većih problema Islamske države, kada je u pitanju kontrola i upravljanje naftnim postrojenjima, jeste zavisnost od specijalizovane radne snage. Postoji dosta primera gde je ISIS platio kvalifikovane radnike da ostanu na naftnim poljima. Kao primer možemo navesti Qayara naftno polje u Iraku koje je nastavilo sa ispumpavanjem nafte nakon što je ISIS obećao radnicima zaštitu od iračke vlade i rivalskih opozicionih grupa.

Pored nafte drugi izvor prihoda Islamske države jeste gas. ISIS kontroliše nekoliko polja prirodnog gasa u Iraku i Siriji uključujući najveće iračke rezerve prirodnog gasa u oblasti Akas u provinciji Al-Anbar. Procenjuje se da postrojenja prirodnog gasa pod kontrolom Islamske države mogu da generišu na godišnjem nivou oko 979 miliona američkih dolara.²⁵

2.4. Kriminalne aktivnosti

U kriminalne aktivnosti koje najviše doprinose uvećanju finansijske moći Islamske države spadaju iznude i pljačke banaka. U nastavku nastojaćemo da detaljnije objasnimo svaku od ovih aktivnosti posredstvom kojih ISIS stiže ogromna finansijska sredstva.

Značajan deo bogatstva Islamska država dobija zahvaljujući kontroli bankarskih filijala u Iraku. Važno je naglasiti da ISIS različito tretira banke u državnom i privatnom vlasništvu. Novac u državnim bankama smatra se vlasništvom Islamske države dok se novac u privatnim bankama oporezuje. Prema proceni Sjedinjenih Američkih Država, ISIS ima kontrolu nad najmanje pola milijarde američkih dolara u gotovini posle preuzimanja

²³ Jean-Charles Brisard i Damien Martinez, *Islamic State: The Economy-based terrorist funding*, Thomson Reuters, 2014, <http://accelus.thomsonreuters.com/sites/default/files/GRC01815.pdf>; 5/3/2015, p. 7.

²⁴ Matthew Levitt, *Terrorist Financing and the Islamic State*, The Washington Institute for Near East Policy, Washington, 2014, <http://www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/testimony/LevittTestimony20141113.pdf>; 13/3/2015, p. 3.

²⁵ Jean-Charles Brisard i Damien Martinez, *Islamic State: The Economy-based terrorist funding*, op.cit., p. 8.

kontrole nad filijalama državnih banaka u mnogim iračkim gradovima.²⁶ Nakon osvajanja Mosula, drugog po veličini iračkog grada i glavnog finansijskog centra, ISIS se usredsredio na pljačkanje tamošnjih banaka. Pljačkanje banaka zastupljeno je i u drugim razvijenijim područjima kao što su Faludža (Fallujah) i Ramadi u Iraku, Raka (Raqqa), Aleppo (Aleppo) i Deir el Zor (Deir Ezzor) u Siriji. Više od dvadeset banaka koje posluju u Siriji imaju svoje filijale u područjima koje Islamska država drži pod kontrolom.

Trgovina ljudima i iznude predstavljaju najunosnije izvore prihoda Islamske države. Posebna meta trgovine ljudima jesu žene i deca. Kada je reč o iznudama, dokumentovani podaci Islamske države pokazuju da je u Mosulu nivo prihoda od iznuda isti kao i od nafte.²⁷ Prema procenama, novac dobijen putem iznuda, odnosno nametnutog oporezivanja u oblastima koje su pod kontrolom Islamske države, iznosi oko 30 miliona američkih dolara mesečno ili 360 miliona dolara na godišnjem nivou.²⁸ Oporezivanje teritorija koje su pod kontrolom Islamske države podrazumeva oporezivanje sve robe; porez na telekomunikacionim kompanijama; porez na podizanje gotovog novca; porez na zaštitu nemuslimanskih zajednica (*jizya*) i putarine. Ovo su najosnovnije vrste oporezivanja na osnovu kojih Islamska država iznuđuje novac.

2.5. Kidnapovanja i otmice zbog otkupnine

Kidnapovanja i otmice zbog otkupnine takođe se mogu svrstati u kriminalne aktivnosti koje Islamska država koristi kako bi uvećala svoja finansijska sredstva. Najčešće mete kidnapovanja i otmica jesu strani državljani. Ali, važno je naglasiti da mete nisu samo stranci nego i lokalno stanovništvo kao i pripadnici manjinskih zajednica. Procenjuje se da je tokom 2014. godine Islamska država značajno uvećala svoje prihode zahvaljujući otkupima. Raspon prihoda od otkupa povećao se sa 20 miliona na 40 miliona američkih dolara.²⁹

²⁶ Financing of the terrorist Organization Islamic State in Iraq and the Levant (ISIL), FATF Report, Financial action task force, 2015, <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/Financing-of-the-terrorist-organisation-ISIL.pdf>; 15/3/2015.

²⁷ Patrick B. Johnston, *Countering ISIL's Financing*, RAND Office of External Affairs, RAND Corporation, 2014, http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/testimonies/CT400/CT419/RAND_CT419.pdf, 16/3/2015, p. 6

²⁸ Jean-Charles Brisard i Damien Martinez, *Islamic State: The Economy-based terrorist funding*, Thomson Reuters, 2014, <http://accelus.thomsonreuters.com/sites/default/files/GRC01815.pdf>; 5/3/2015, p. 5.

²⁹ Financing of the terrorist Organization Islamic State in Iraq and the Levant (ISIL), op.cit., p. 18.

2.6. Donacije

Sledeći izvor finansiranja Islamske države jesu donacije iz inostranstva ali one predstavljaju relativno mali izvor finansiranja. Finansiranje Islamske države od strane privatnih donatora predstavlja stari način finansiranja koji datira iz perioda kada je ISIS bila poznata kao iračka Al Kaida. Među privatnim donatorima najviše ima onih koji dolaze iz država Zaliva odnosno Saudijske Arabije, Katara i Kuvajta. Bivši irački premijer Maliki otvoreno ih je optužio za finansiranje sunitskih pobunjenika i džihadista.³⁰ Zvanično, vlade država Zaliva nikada nisu javno podržavale džhadiste i veliki su protivnici samoproglašene Islamske države. Kao primer možemo da uzmemo Saudijsku Arabiju koja je proklamovala oštre kazne za sve njene građane koji odlaze kao borci u Siriju, dok je Islamsku državu marta 2014. godine proglasila za terorističku organizaciju. Za poslednje dve godine ISIS je od privatnih donatora iz država Persijskog zaliva akumulirao više od 40 miliona američkih dolara.³¹

Zaključak

Samoproglašena Islamska država Iraka i Levanta ubraja se u jednu od najbogatijih terorističkih grupa na svetu. Procene govore da je do septembra 2014. godine dnevni prihod Islamske države iznosio oko 3 miliona dolara dok se vrednost njene ukupne imovine kreće između 1.3 i 2 milijarde američkih dolara.³² Ovi podaci idu u prilog tvrdnji da ISIS spada u grupu najbogatijih terorističkih grupa na svetu.

Kao što smo videli, koreni nastanka Islamske države Iraka i Levanta nalaze se u grupi Jamat al Tahvid nastale 1999. godine u Avganistanu. Grupa je više puta menjala nazive, od Al Kaide Iraka preko Islamske države Iraka do proglašenja Kalifata Islamske države Iraka i Sirije, pod kojim je danas poznata.

Trenutna kontrola nad velikim delovima Iraka i Sirije čini ISIS najvećom pretnjom po stabilnost regiona Bliskog istoka. Za ISIS ne možemo reći da predstavlja običnu terorističku organizaciju. S obzirom da njena organizaciona struktura ima sve karakteristike državne strukture, a posebno uzimajući u obzir njenu finansijsku moć, jasno je da ISIS prevazilazi karakteristike obične terorističke organizacije. Imajući u vidu da je ISIS prva teroristička organizacija koja pod svojom kontrolom ima ogromnu teritoriju³³

³⁰ Eskart Woertz, *How long will ISIS last economically?* Notes Internacionals CIDOB, 2014, http://mercury.ethz.ch/serviceengine/Files/EINIRAS/184998/ipublicationdocument_singledocument/7eb9a014-9430-40e2-aff5-0ee8ee52d9d8/en/NOTES%2098_WORTZ_ANG.pdf, 15/3/2015, p.3.

³¹ Matthew Levitt, *Terrorist Financing and the Islamic State*, op. cit., p. 3.

³² Ibid., p. 2.

³³ Teritorija koju trenutno kontroliše ISIS u Iraku i Siriju obuhvata površinu Velike Britanije.

na kojoj živi više od deset miliona ljudi, zabrinutost međunarodne zajednice po bezbednost regiona Bliskog istoka, te samim tim i globanu bezbednost, potpuno je opravdana.

Iz kojih izvora ISIS crpi svoju moć? Koji su to osnovni razlozi koji čine Islamsku državu jednom od najvećih pretnji po regionalnu i globalnu bezbednost? Kao što smo rekli, jedan od glavnih razloga moći Islamske države nalazi se u njenim finansijskim sredstvima koja su ogromna. Ono što omogućava velika finansijska sredstva prvenstveno je kontrola nad naftnim i energetskim resursima. Sledeći izvor moći Islamske države nalazi se u regrutovanju velikog broja boraca iz inostranstva. Procenjuje se da Islamska država ima oko 12 000 boraca stranih državljana koji dolaze iz najmanje 81 države.³⁴ Iako se trenutno prostire na delovima teritorije Iraka i Sirije, ISIS ima za cilj da se proširi i na susedne države gde veliki izvor podrške vidi u lokalnom stanovništvu.

Istorija je pokazala da mnogi lokalni sukobi mogu lako prerasti u sukobe dosta šireg opsega. Islamska država Iraka i Sirije sa svojim izvorima moći lako može da proizvede sukob regionalnog i globalnog karaktera. Zapadne države na čelu sa Sjedinjenim Američkim Državama trenutno koriste vazdušne udare na položaje Islamske države. Treba spomenuti i da je Ruska Federacija septembra 2015. godine otpočela vojnu intervenciju u Siriji u cilju borbe protiv položaja Islamske države. Međutim, dalje jačanje i širenje uticaja Islamske države ukazuje da vazdušni udari na položaje ISIS-a nisu dovoljno efikasan metod i da međunarodna zajednica što hitnije treba da pristupi pronalaženju novog rešenja.

Bibliografija

1. Brisard, Jean-Charles, Martinez, Damien, Islamic State: The Economy-based terrorist funding, Thomson Reuters, 2014, <http://accelus.thomsonreuters.com/sites/default/files/GRC01815.pdf>; 5/3/2015.
2. Bunzel, Cole, From Paper State to Caliphate: The ideology of the Islamic State, The Brookings Project on U.S. Relations with the Islamic World, Center for Middle East Policy, 2015, <http://www.brookings.edu/~media/research/files/papers/2015/03/ideology-of-islamic-state-bunzel/the-ideology-of-the-islamic-state.pdf>; 8/3/2015.
3. Gulmohamad, Zana Khasraw, The Rise and Fall of the Islamic State of Iraq and Al-Sham (Levant) ISIS, Global Security Studies, Volume 5, Issue 2, 2014, <http://www.globalsecuritystudies.com/Gulmonhamad%20ISIS%20AG.pdf>; 6/3/2015.

³⁴ Security Council research report – question of how to address the challenge of ISIS, Paris model United Nations, 2014, <http://asp-edu.net/pamun/pamun2013/wp-content/uploads/2014/11/Question-of-How-to-Address-the-Challenges-of-ISIS.pdf>; 17/3/2015, 17/3/2015, p. 4.

4. Johnston, B. Patrick, Countering ISIL' s Financing, RAND Office of External Affairs, RAD Corporation, 2014, http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/testimonies/CT400/CT419/RAND_CT419.pdf, 16/3/2015.
5. Levitt, Matthew, Terrorist Financing and the Islamic State, The Washington Institute for Near East Policy, 2014, <http://www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/testimony/LevittTestimony2014113.pdf>, 13/3/2015.
6. Neriah, Jacques, The Structure of the Islamic State, <http://jcpa.org/structure-of-the-islamic-state/>, 11/3/2015.
7. Tucker, Colin, The Islamic State – Origins, Goals, and Future Implications, The Eurasia Center, 2014, http://www.eurasiacenter.org/publications/ISIS_Briefing_Colin_Tucker.pdf; 9/3/2015.
8. Woertz, Eskart, How long will ISIS last economically, Notes Internacionals CIDOB, 2014, http://mercury.ethz.ch/serviceengine/Files/EINIRAS/184998/ipublicationdocument_singledocument/7eb9a014-9430-40e2-aff50ee8ee52d9d8/en/NOTES%2098_WORTZ_ANG.pdf, 15/3/2015.
9. Sandić, Kosta, Finansiranje terorizma putem pranja novca, Udruženje nauka i društvo Srbije, Beograd, 2011.
10. Special Report Islamic State, The Clarion Project, 2014, <http://www.clarionproject.org/sites/default/files/islamic-state-isis-isil-factsheet-1.pdf>; 5/3/2015.
11. Islamic State formations comprise up to 70,000 gunmen – Chief of Russia's General Staff, December 2014, TASS, Russian News Agency, <http://tass.ru/en/world/766237>; 10/3/2015.
12. War with Isis: Islamic militants have army of 200,000, claims senior Kurdish leader, The Independent, 2014, <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/war-with-isis-islamic-militants-have-army-of-200000-claims-kurdish-leader-9863418.html>; 10/3/2015.
13. Financing of the terrorist Organization Islamic State in Iraq and the Levant (ISIL), FATF Report, Financial action task force, 2015, <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/Financing-of-the-terrorist-organisation-ISIL.pdf>; 15/3/2015.
14. Foreign Jihadism in Syria, The Islamic State of Iraq and al-Sham, Security Assessment in Nort Africa, 2014, <http://www.smallarmssurvey.org/fileadmin/docs/R-SANA/SANA-Dispatch4-Syrian-Jihadism.pdf>; 14/3/2015.
15. Security Council research report – question of how to address the challenge of ISIS, Paris model United Nations, 2014, <http://asp-edu.net/pamun/pamun2013/wp-content/uploads/2014/11/Question-of-How-to-Address-the-Challenges-of-ISIS.pdf>, 17/3/2015.

16. Zakon o potvrđivanju međunarodne konvencije o suzbijanju finansiranja terorizma, Sl. list SRJ – međunarodni ugovori, br. 7/2002, www.apml.rs, 14/5/2015.

Boško KONSTANDINović

ISLAMIC STATE - THE ORIGIN AND THE METHOD OF FINANCING

ABSTRACT

ISIS (Islamic State of Iraq and Syria) or the Islamic State of Iraq and Levanta is a terroristic organization which under its control, at the moment, holds parts of the territory of the States of Iraq and Syria that are about the size of the Great Britain. Besides the great territory that it holds, ISIS possesses such an organizational structure that has all characteristics of the organization of any state. The territory that is controlled by them, which has authority over a few million inhabitants of the occupied areas, as well as organizational structure, show that ISIS is not just an ordinary terroristic organization, but it acquires all forms of a state. Financial means are the main source of power of the Islamic State. Oil control and power sources taken from the occupied territories give them the greatest source of financial income. Besides the control of the oil sources, ISIS also obtains its financial income from different ways of taxing the local residents. Kidnappings and hijacking for the account of ransom money, as well as donations from residents, also represent important forms of their source of financing. The Islamic State of Iraq and Syria has been declared on the 29th of June 2014 for a Caliphate, while Abu Bakr al-Baghdadi has been announced to be a Caliph. With its force ISIS presents a great threat to the Middle East Region, as well as to the global safety.

Key words: Islamic State of Iraq and Syria, salafism, origin roots, financing, terrorism.

UDK: 323(497.5-3 Slavonija):341.382(497.1)
Bibliid 0543-3657, 67 (2016)
God. LXVII, br. 1161, str. 32–49
Pregledni članak
Primljen: 3.11.2015.

Ognjen GOGIĆ¹

Od Erduta ka Dejtonu

SAŽETAK

Nakon što su tokom hrvatskih vojno-policijskih operacija “Bljesak” i “Oluja” pod vlast Zagreba vraćeni zapadni delovi Republike Srpske Krajine, područje Istočne Slavonije, Baranje i Zapadnog Srema predstavljalo je jedinu oblast u Hrvatskoj koja je ostala pod srpskom kontrolom. Dok se tokom jeseni 1995. godine u fokusu međunarodne zajednice nalazilo postizanje sporazumnog rešenja za Bosnu, prioritet zvaničnog Zagreba bio je da se područje Istočne Slavonije reintegriše u ustavno-pravni poredak Republike Hrvatske. Kako je postalo jasno će “put do Dejtona voditi kroz Istočnu Slavoniju”, Klintonova administracija je nastojala da pronađe rešenje za Istočnu Slavoniju koje će obezbediti podršku predsednika Tuđmana za sporazum o Bosni. Konačni dogovor o mirnoj reintegraciji Istočne Slavonije postigli su predsednici Tuđman i Milošević u Dejtonu, dok je zvanični sporazum (Erdutski sporazum) potpisan 12. novembra u Zagrebu i Erdutu.

Ključne reči: RSK, Z-4, operacija “Oluja”, Istočna Slavonija, Erdutski sporazum, Dejton.

Uvod

Nakon što je Republika Hrvatska ostvarila međunarodno priznanje tokom prve polovine 1992. godine, osnovni cilj zvaničnog Zagreba postala je reintegracija “okupiranih područja” koja su se našla u sastavu Republike Srpske Krajine i zaokruživanje teritorijalne celovitosti zemlje. Aktivnijim uključivanjem američke diplomatije u rešavanje krize na jugoslovenskim prostorima pitanje područja pod srpskom kontrolom u Hrvatskoj postaje povezano sa politikom Zagreba prema Bosni. U zamenu za poštovanje teritorijalnog integriteta Bosne, Hrvatskoj je obećana američka podrška u uspostavljanju njenog suvereniteta na celokupnoj državnoj teritoriji.

U operacijama “Bljesak” i “Oluja” hrvatske vojne i policijske snage su tokom maja i avgusta 1995. godine povratile vlast Zagreba nad područjima Zapadne Slavonije, Banije, Korduna, Like i Kninske Krajine. Kao jedina oblast pod srpskom kontrolom preostala je Istočna Slavonija. Kako je reintegracija Istočne Slavonije postala ključni preduslov podrške predsednika Tuđmana za sporazum o Bosni, Klintonova administracija je paraleleno sa traženjem sporazumnog rešenja za Bosnu bila angažovana i na rešavanju ovog pitanja koje je na kraju uključeno i u pregovore u Dejtonu.

Osnovni cilj ovog rada biće da ispita kako je rešavanje pitanja Istočne Slavonije, postalo jedan od ključnih preduslova postizanja Dejtonskog sporazuma. U radu će najpre biti prikazan kratak istorijat sukoba u Republici Hrvatskoj kako bi se ukazalo kako je pitanje Istočne Slavonije postalo povezano sa bosanskim mirovnim procesom. U drugom delu rada biće razmotren rasplet sukoba u Hrvatskoj i Bosni kao i osnovne okolnosti pod kojima je došlo do dogovora o mirnoj reintegraciji Istočne Slavonije, kao jednog od ključnog koraka ka postizanja sporazumnog rešenja za Bosnu.

Istorijat sukoba

Istočna Slavonija, Baranja i Zapadni Srem predstavljala je jednu od tri *srpske autonomne oblasti* (SAO) koje su formirane na teritoriji SR Hrvatske u okviru procesa disolucije jugoslovenske federacije.² Početak uspostavljanja srpske vlasti na ovom prostoru vezuje se za 7. januar 1991. godine kada je osnovano Srpsko nacionalno veće (SNV) *Slavonije, Baranje i Zapadnog Srema*.³ U odgovoru na *Deklaraciju o proglašenju suverene i samostalne RH* koju je usvojio Hrvatski sabor, SNV će se tokom 25. i 26. juna 1991. godine transformisati u Vladu i tako označiti izdvajanje ove oblasti iz sastava Hrvatske. SAO *Istočna*

² Područje *Istočne Slavonije*, odnosno *hrvatskog Podunavlja* kako se na ovaj prostor referiše u hrvatskim izvorima, nalazi se na krajnjem istoku Hrvatske na samoj granici sa Srbijom. Teritorija Istočne Slavonije obuhvatala je delove istorijskih oblasti Slavonije, Baranje i Srema i definisana je tokom srpsko-hrvatskog sukoba 90-ih godina budući da nije reč o prethodno postojećem političkom entitetu. Među najznačajnija naselja ove oblasti spadaju Vukovar, Beli Manastir, Tenja, Ilok, Dalj i dr. Videti: Mladen Klemenčić and Clive Schofield, *Ethnicity, Nationalism and the Changing Status of Eastern Slavonia*, Internet, www.nuim.ie/staff/dpringle/igu_wpm/mladen.pdf, 2/10/2015, pp. 1-2.

³ SNV je 26. februara 1991. godine usvojilo *Deklaraciju o suverenosti i autonomiji srpskog naroda* kojom je bilo utvrđeno da se autonomija Srba na ovom području ostvaruje u okviru R. Hrvatske sve dok ta republika bude ostala u sastavu Jugoslavije kao savezne države. *Optužnica protiv Gorana Hadžića*, Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju, Internet, www.veritas.org.rs/wp-content/bilteni/Bilten_73.pdf, 2/10/2015, str. 11.

Slavonija će se 26. februara 1992. godine zajedno sa SAO Zapadnom Slavonijom priključiti Republici Srpskoj Krajini.^{4,5}

Kada je nasilni aspekt sukoba u pitanju, rast etničkih tenzija na prostoru Istočne Slavonije kulminirao je izbijanjem prvih oružanih incidenata u proleće 1991. godine (okršaj u Borovom selu 1. i 2. maja). Do pune ratne eskalacije doći će u periodu između avgusta i novembra. Nakon pada Vukovara na prostoru Istočne Slavonije od kraja novembra 1991. godine, izuzev “sporadičnih dejstava”, više nije bilo ratnih operacija.⁶

Oružani sukobi na teritoriji Hrvatske formalno su zaustavljeni sporazumima o prekidu vatre potpisanim 21. novembra 1991. godine i 2. januara 1992. godine.^{7,8} Na osnovu ovih sporazuma Savet bezbednosti je 21. februara 1992. godine usvojio *rezoluciju 743* kojom je utvrđeno da će na teritoriji Hrvatske biti razmeštena operacija za očuvanje mira pod nazivom *Zaštitne snage UN* (UN Protected Force - UNPROFOR) sa zadatkom da olakša sprovođenje *Vensovog plana*.^{9,10}

⁴ SAO Zapadna Slavonija proglašena je 12. avgusta 1991. godine izdvajanjem iz dotad jedinstvene oblasti Slavonija, Baranja i Zapadni Srem. Preostali deo ove oblasti će potom u svoj naziv uključiti pridev *istočna*. Videti: Milan Martić *Trial Transcripts – 16 January 2006*, International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, Internet, <http://www.icty.org/x/cases/martic/trans/en/060116ED.htm>, 2/10/2015.

⁵ Republika Srpska Krajina je proglašena 19. decembra 1991. godine kada je SAO Krajina, najveća srpska oblast u Hrvatskoj koja je obuhvatala oblasti severne Dalmacije, Like, Banije i Korduna, usvojila svoj prvi Ustav i proglasila se nezavisnom državom. *Optužnica protiv Gorana Hadžića*, op. cit., str. 12.

⁶ *Transkript sa suđenja Slobodanu Miloševiću – 14. oktobar 2003*, Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju, Internet, http://www.hlc-rdc.org/Transkripti/Milosevic/_Milosevic.html, 2/10/2015, str. 409, 426.

⁷ Predsednici Srbije i Hrvatske, Slobodan Milošević i Franjo Tuđman, i Veljko Kadijević, savezni sekretar za narodnu odbranu, su u Ženevi 23. novembra 1991. godine potpisali sporazum o prekidu vatre. Sporazum je predviđao prekid blokade kasarni JNA od strane hrvatskih snaga kao i povlačenje osoblja i opreme JNA iz Hrvatske. Potpisnici sporazuma su tom prilikom podržali raspoređivanje operacije za očuvanje mira. *Letter Dated 24 November 1991 from the Secretary-general Addressed to the President of the Security Council*, Internet, <http://peacemaker.un.org/croatia-ceasefire91>, 2/10/2015, pp. 1-3.

⁸ Kako se sporazum o prekidu vatre iz Ženeve nije održao, pregovori su obnovljeni. Novi sporazum o prekidu vatre potpisali su u Sarajevu 2. januara 1992. godine Gojko Šušak, ministar odbrane RH, i Andrija Rašeta, oficir JNA. Davor Marijan, “The Sarajevo Ceasefire – realism or strategic error by the croatian leadership?”, *Review of Croatian History*, vol. 7, no. 1, p. 103.

⁹ *Resolution 743 (1992) of 21 February 1992*, Internet, <http://www.un.org/en/sc/documents/resolutions/1992.shtml>, 2/10/2015, p. 1.

¹⁰ *Koncept operacije za očuvanje mira u Jugoslaviji*, poznatiji kao *Vensov plan*, zapravo je predstavljao aneks izveštaja Generalnog sekretara podnetog Savetu bezbednosti

Snage UN su prema Vensovom planu bile zadužene da "stvore uslove mira i bezbednosti potrebne za pregovore o ukupnom političkom rešenju jugoslovenske krize" čiji ishod nije bio prejudiciran. Vensovim planom bilo je predviđeno da će snage UN biti raspoređene u *zaštićenim oblastima UN* (UN Protected Areas - UNPAs) koje bi bile uspostavljene na prostorima na kojima "Srbi čine većinu ili značajnu manjinu stanovništva i gde su međunacionalne napetosti u nedavnoj prošlosti dovele do oružanog sukoba".^{11, 12}

U skladu sa odredbama Vensovog plana, za *zaštićene oblasti UN* proglašene su Istočna Slavonija, Zapadna Slavonija i Krajina. *UNPA Krajina* je iz operativnih razloga bila podeljena na *Sektor Jug* (Lika i Dalmacija) i *Sektor Sever* (Banija i Kordun). *UNPA Zapadna Slavonija* je bila označena kao *Sektor Zapad*, a *UNPA Istočna Slavonija* kao *Sektor Istok*.^{13, 14}

Razmeštanje UNPROFOR-a faktički je dovelo do zamrzavanja stanja na terenu koje je nastalo tokom oružanih borbi u drugoj polovini 1991. godine.

11. decembra 1991. godine nakon potpisivanja sporazuma o prekidu vatre u Ženevi. Autor ovog plana bio je Sajrus Vens (Cyrus Vance), lični izaslanik Generalnog sekretara. *Report of The Secretary-General Pursuant to Security Council Resolution 721 (1991)*, Internet, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N91/487/33/PDF/N9148733.pdf?OpenElement>, 2/10/2015, p. 15.

¹¹ Ibidem, p. 16.

¹² Status *zaštićenih oblasti* (protected areas) u Hrvatskoj i *sigurnih oblasti* (safe areas) koje su tokom 1993. godine uspostavljene u Bosni nije bio identičan. Osnovna razlika ogledala se u činjenici da su zaštićene oblasti u Hrvatskoj formirane na osnovu sporazuma o prekidu vatre kakav u Bosni nije postojao. Osim toga, rezolucijom 813 iz juna 1993. godine Savet bezbednosti je snagama UNPROFOR-u u Bosni dao ovlašćenje da "preduzmu" sve neophodne mere kako bi odvratile eventualne napade na sigurne oblasti, što nikada nije bio mandata UNPROFOR-a u Hrvatskoj. Prema oceni Jasušija Akašija, nekadašnjeg specijalnog izaslanika Generalnog sekretara za rat u bivšoj Jugoslaviji, ovlašćenje UNPROFOR-a da odgovara na napade na sigurne zone u Bosni ohrabrilo je kasnije ofanzive hrvatske vojske na Krajinu jer je signaliziralo da je za Savet bezbednosti zaštita bošnjačkih civila prioritet u odnosu na zaštitu srpske zajednice u Hrvatskoj. Yasushi Akashi, "The Use of Force in a United Nations Peace-Keeping Operation: Lessons Learnt from the Safe Areas Mandate", *Fordham International Law Journal*, vol. 19, no. 2, p. 315.

¹³ *Prosecutor v. Milan Martić. Judgement*, International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, Internet, <http://www.icty.org/case/martic/4#ind>, 2/10/2015, p. 55.

¹⁴ Misija UNPROFOR-a prvobitno je bila razmeštena samo u Hrvatskoj da bi od juna 1992. godine njen mandat bio proširen i na BiH. U decembru 1992. godine UNPROFOR je postao i prva preventivno raspoređena operacija za očuvanje mira kada je Savet bezbednosti odobrio razmeštanje njegovih snaga u Makedoniju u graničnim područjima prema Albaniji i SRJ. *Former Yugoslavia – UNPROFOR. Background*, Internet, http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/unprof_b.htm, 2/10/2015.

Zaštićene oblasti bile su uspostavljene upravo na prostorima pod srpskom kontrolom na kojima su faktičku vlast vršile institucije RSK. Ovakvo stanje, međutim, nije bilo prihvatljivo za hrvatsku stranu budući da, nakon postizanja međunarodnog priznanja, "najvažniji cilj hrvatske politike postaje ostvarivanje punog suvereniteta i teritorijalnog integriteta RH".¹⁵ Zvanični Zagreb zato nije bio zadovoljan Vensovim planom čije "neprejudiciranje ishoda" je moglo biti protumačeno kao da implicira da suverenitet Hrvatske nad "privremeno okupiranim područjima" nije bio neupitan.¹⁶ Štaviše, Hrvatska se pribojavala da pod UNPROFOR-om može doći do očuvanja *statusa quo* na "okupiranim područjima" koji bi RSK iskoristila da konsoliduje svoju vlast.¹⁷

Rasplet krize

Početak 1994. godine na međunarodnom planu nastupa značajna promena. Do 1994. godine mirovnim naporima rukovodili su UN i EU u okviru Međunarodne konferencije o bivšoj Jugoslaviji. Neuspeh ovih mirovnih inicijativa doveo je do toga da Sjedinjene Države preuzmu vodeću diplomatsku ulogu u rešavanju krize od Evropljana.¹⁸

Prvi cilj Klintonove administracije bio je da se zaustavi rat između Hrvata i Bošnjaka u Bosni. Pod pokroviteljstvom američke diplomatije u Vašingtonu je 18. marta 1994. godine potpisan *Vašingtonski sporazum* o formiranju hrvatsko-bošnjačke federacije.¹⁹ Za američku administraciju ovo je bio važan

¹⁵ Albert Bing, "Put do Erduta: Položaj Hrvatske u međunarodnoj zajednici 1994. i 1995. i reintegracija hrvatskog Podunavlja", *Scrinia Slavonica*, vol. 7, no. 1, str. 371.

¹⁶ Uporediti: Zvonimir Baletić, "UNPROFOR in Croatia", *Croatian Political Science Review*, vol. 30, no. 2, p. 3.

¹⁷ Upadi hrvatske vojske u zaštićene oblasti tokom operacija Miljevački plato (jun 1992), Maslenica (januar 1993) i Medački džep (septembar 1993) imale su za cilj da opomenu međunarodnu zajednicu da Hrvatska neće dopustiti "kiprizaciju" svoje teritorije. Uporediti: Albert Bing, "Put do Erduta: Položaj Hrvatske u međunarodnoj zajednici 1994. i 1995. i reintegracija hrvatskog Podunavlja", op. cit., str. 375.

¹⁸ Prema oceni Pitera Galbrajta (Peter Galbraith), ambasadora Sjedinjenih Država u Zagrebu u periodu između 1993. i 1998. godine, Sjedinjene Države odigrale su odlučujuću ulogu u postizanju sporazuma koji su zaustavili sukobe u Bosni i Hrvatskoj (Vašingtonskog, Erdutskog i Dejtonskog). Klintonova administracija je, prema Galbrajtu, uspjela u onome u čemu drugi nisu zato što je ispravno "prepoznala gde leži odgovornost" za rat i bila spremna da "podrži diplomatiju silom". Peter W. Galbraith, "Washington, Erdut and Dayton: Negotiating and Implementing Peace in Croatia and Bosnia-Herzegovina", *Cornell International Law Journal*, vol. 30, no. 3, p. 643.

¹⁹ Roland Kostić, *Reconciling the Past and the Present – Evaluating Dayton Peace Accords 1995*, Uppsala University, Internet, www.pcr.uu.se/digitalAssets/17/17035_Reconciling_the_Past.pdf, 2/10/2015, pp. 29, 23-24.

korak ka postizanju celovitog rešenja za Bosnu kojim je bio zaustavljen sukob između Hrvata i Bošnjaka, ali i među njima stvoren savez i tako ojačana njihova pozicija za efikasniji nastup prema srpskoj strani. Konačna zamisao bila je da ova Federacija zauzme oko jedne polovine bosanske teritorije i da postoji zajedno sa srpskom jedinicom, što će se potom naći u osnovi predloga Konakt grupe.

Intenzivnije uključivanje Sjedinjenih Država u rešavanje sukoba u Bosni imalo je značajne implikacije i za sukob u Hrvatskoj. Tada dolazi do povezivanja pitanje okončavanja hrvatsko-bošnjačkog sukoba sa pitanjem "okupiranih područja" u Hrvatskoj. Hrvatskim vlastima bilo je predočeno da će američka podrška njihovoj reintegraciji u ustavno-pravni poredak RH biti uslovljena politikom Zagreba prema Bosni i zaustavljanjem rata sa Bošnjacima. U zamenu za reintegraciju "okupiranih područja" Tuđman je morao da pokaže spremnost da poštuje teritorijalnu celovitost Bosne.²⁰

Nedugo nakon postizanja hrvatsko-bošnjačkog sporazuma, američka diplomatija okreće se pronalaženju rešenja za sukob u Hrvatskoj i to u okviru mirovne inicijative koja će kasnije postati poznata kao *proces Zagreb 4* ili *Z-4*. Proces Z-4 započeo je u martu 1994. godine u Zagrebu pregovorima o prekidu vatre uz posredovanje diplomatskih predstavnika SAD-a, UN, EU i Ruske Federacije (grupe Z-4 ili mini Kontakt grupe).²¹ Osnovna zamisao ovog procesa bila je da se, kroz obustavu neprijateljstava i uspostavljanje ekonomske saradnje, otvori put za pregovore o političkom rešenju koje bi obezbedilo reintegraciju prostora Slavonije i Krajine u okviru Hrvatske na osnovu predloga koji bi utvrdila grupa Z-4.²²

Hrvatskom državnom vrhu i liderima krajiških Srba *plan Z-4* predstavljen je 30. januara 1995. godine na odvojenim sastancima u Zagrebu i Kninu. Predsednik Tuđman plan nije otvoreno ni prihvatio niti odbio, ali je nagovestio da bi on mogao biti prihvatljiv kao osnova za buduće pregovore. Srpska strana je, s druge strane, odbila da razgovara o planu zbog najave Zagreba da neće dati saglasnost za dalje produžavanje mandata UNPROFOR-a.^{23, 24}

²⁰ Albert Bing, "Put do Erduta: Položaj Hrvatske u međunarodnoj zajednici 1994. i 1995. i reintegracija hrvatskog Podunavlja", op. cit., str. 377.

²¹ Naziv *Zagreb 4* ili *Z-4* upravo upućuje na diplomatske predstavnike ova četiri aktera koja su u *Zagrebu* inicirala mirovni proces.

²² Sporazum o prekidu vatre između hrvatskih vlasti i lidera krajiških Srba potpisan je 29. marta 1994. godine, dok je sporazum o ekonomskim merama i izgradnji poverenja potpisan 2. decembra iste godine. *Milan Martić Trial Transcripts – 25 April 2006*, International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, Internet, <http://www.icty.org/x/cases/martic/trans/en/060425IT.htm>, 2/10/2015.

²³ *Milan Martić Trial Transcripts – 25 April 2006*, op. cit.

²⁴ Predsednik Tuđman je 12. januara 1995. godine uputio pismo Savetu bezbednosti u kome je najavio da Hrvatska neće prihvatiti dalje produžavanje mandata

Nacrt sporazuma o Krajini, Slavoniji, Južnoj Baranji i Zapadnom Sremu, poznatiji kao *plan Z-4*, predviđao je uspostavljanje autonomne oblasti *Srpska Krajina* koja bi obuhvatala 11 opština na područjima Sektora Sever i Jug u kojima su Srbi prema popisu iz 1991. godine činili većinu stanovništva. Prema odredbama plana, Srpska Krajina bi imala Predsednika, prvostepenu i apelacionu sudsku vlast, sopstvene policijske snage, pravo na korišćenje posebnog grba i zastave kao i upotrebu srpskog jezika i ćiriličnog pisma, pravo na zaključivanje međunarodnih sporazuma, posebnu valutu i pravo da razrezuje poreze. Pored toga, Srpska Krajina bi uživala visok stepen autonomije u oblasti obrazovanja, kulture, medija, javnih službi, stambenog zbrinjavanja, zapošljavanja, upravljanja prirodnim resursima i dr. Za prostore Slavonije, Baranje i Zapadnog Srema autonomija nije bila predviđena. Ove oblasti je trebalo da budu vraćene pod upravu centralnih vlasti u Zagrebu, s tim što bi tokom prelaznog perioda od 5 godina u njima bile raspoređene međunarodne snage i civilni posmatrači. Područje Istočne Slavonije bi se, pritom, u toku prve dve godine prelaznog perioda nalazilo pod upravom UN.²⁵

Uprkos početnom protivljenju Hrvatska je na kraju ipak pristala da se, uz izvesne izmene, prisustvo snaga UN produži. *Rezolucijom 981* od 31. marta 1995. godine Savet bezbednosti je utvrdio da će na teritoriji Hrvatske biti raspoređena nova misija za očuvanje mira pod nazivom *Operacija UN za obnovu poverenja u Hrvatskoj* (UN Confidence Restoration Operation in Croatia – UNCRO) za period do 30. novembra 1995. godine.²⁶ I pored toga, pregovori o planu Z-4 nisu bili obnovljeni.

Novu dinamiku u odnose između strana unela je operacija hrvatske vojske i policije “Bljesak”. Tokom ove operacije hrvatske oružane snage su u periodu između 1. i 2. maja 1995. godine zauzele područje Zapadne Slavonije. Kao povod za izvođenje ove operacije hrvatska strana navela je kršenje ekonomskog sporazuma i zatvaranje autoputa Beograd-Zagreb,

UNPROFOR-a nakon 31. marta. *Report of The Secretary-General Pursuant to Paragraph 4 of Security Council Resolution 947*, Internet, <http://www.un.org/en/sc/documents/sgreports/1995.shtml>, 2/10/2015, p. 2.

²⁵ *Draft Agreement on the Krajina, Slavonia, Southern Baranja and Western Sirmium*, Internet, www.liv.ac.uk/library/sca/colldescs/owen/boda/sp10a.pdf, 2/10/2015.

²⁶ Osim ustupka koji je Hrvatskoj učinjen njenim pominjanjem u nazivu operacije, Savet je u ovoj rezoluciji potvrdio “svoju privrženost nezavisnosti, suverenitetu i teritorijalnom integritetu Republike Hrvatske” i utvrdio da je zadatak misije UNCRO da stvori okolnosti koje će olakšati postizanje sporazumnog rešenja koje je “konzistentno sa teritorijalnim integritetom Republike Hrvatske”. *Resolution 981 (1995) Adopted by The Security Council at its 3512th Meeting, on 31 March 1995*, Internet, <http://www.un.org/en/sc/documents/sgreports/1995.shtml> 2/10/2015, pp. 2-3.

mada se ubrzo ispostavilo da je pravi razlog za njeno preduzimanje bila namera Zagreba da pod svoju vlast vrati Zapadnu Slavoniju.²⁷

Vojni uspeh u Sektoru Zapad ohrabrio je slične ambicije u pogledu ostalih zaštićenih oblasti. Dok je nepopustljivo držanje krajiškog rukovodstva ukazivalo na malu verovatnoću da do reintegracije teritorija može doći putem pregovora, s druge strane je jačalo uverenje Zagreba da svoje ciljeve može da ostvari vojnim putem.²⁸ Prema Galbrajtovim rečima, Klintonova administracija odlučila je da nameri hrvatskog rukovodstva da izvede vojnu operaciju u cilju zauzimanja Krajine "ne pruži ni zeleno ni crveno svetlo", odnosno da joj "ne pruži svetlo uopšte". Ovakvo držanje Sjedinjenih Država Galbrajt je objašnjavao zabrinutošću da bi pad Bihaća, koji se u to vreme nalazio pod udruženom opsadom snaga bosanskih i krajiških Srba, mogao da dovede do stradanja većih razmera od onih u Srebrenici.²⁹ Iz ovih razloga Sjedinjene Države nisu bile sklone da se suprotstave operaciji hrvatske vojske koja bi navodno sprečila pad Bihaća. Tuđman je, prema Galbrajtu, bio upozoren da u slučaju napada na Krajinu životi i imovina krajiških Srba moraju biti zaštićeni.³⁰

Nedvosmislenu indikaciju da će usledeti ofanziva na Krajinu predstavljala je operacija hrvatske vojske "Ljeto 95". U periodu između 25. i 30. juna oružane snage bosanskih Hrvata (Hrvatsko Vijeće Odbrane) su uz podršku Hrvatske Vojske izvele operaciju u zapadnoj Bosni. Tokom ove operacije hrvatske snage su zauzele Bosansko Grahovo i Glamoč i tako presekle vezu između Knina i Banjaluke. Operacija hrvatske vojske zvanično

²⁷ *Report of the Secretary-General Submitted Pursuant to Security Council Resolution 994 (1995)*, Internet, <http://www.un.org/Docs/secu95.htm>, 2/10/2015, pp. 2-3.

²⁸ Prema sećanju Pitera Galbrajta, prilikom susreta u Kninu na kome je srpskom rukovodstvu predstavljen plan Z-4 Milan Martić odbio je da dokument koji mu je donet čak i fizički dodirne. Prema Galbrajtovoj oceni, svojim nepomirljivim držanjem Martić je "Tuđmanu dao izgovor koji je želeo da preduzme vojnu akciju protiv Krajine koja mu je donela rezultat koji je želeo, naime da u Krajini neće biti previše Srba". *Milan Martić Trial Transcripts – 16 January 2006*, op. cit.

²⁹ Nakon što su u julu 1995. godine snage bosanskih Srba zauzele Srebrenicu i Žepu, bošnjačke enklave u istočnoj Bosni, usledila je ofanziva na Bihać. Vojsci Republike Srpske se u napadu na Bihać priključila i Srpska Vojska Krajine čime je, kako ocenjuje Galbrajt, "Hrvatskoj pružila izgovor za vojnu akciju". Peter W. Galbraith, "Washington, Erdut and Dayton: Negotiating and Implementing Peace in Croatia and Bosnia-Herzegovina", op. cit., p. 647.

³⁰ Prema Galbrajtovim rečima, strah da tokom vojne akcije hrvatskih snaga može doći do progona civila bio je osnovan zato što je "bilo poznato da Tuđman želi etnički homogenu Hrvatsku" i da su srpski civili bili meta tokom sličnih hrvatskih operacija "Medački džep" i "Bljesak". *Ante Gotovina Trial Transcripts – 23 June 2008*, International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, Internet, <http://www.icty.org/x/cases/gotovina/trans/en/080623IT.htm>, 2/10/2015.

je preduzeta sa ciljem da se srpske snage navedu da obustave opsadu Bihaća. Kako bi se sprečilo da se bihaćka kriza iskoristi kao povod za napad na Krajinu, Milan Martić i Mile Mrkšić su 31. jula sa Jasušijem Akašijem dogovorili plan o povlačenju iz Bihaća.³¹ Međutim, zauzevši pozicije za napad na Knin hrvatska strana nije želela da odustane od Krajine.

Poslednju priliku da se dođe do sporazumnog rešenja za Krajinu predstavljali su pregovori srpske i hrvatske delegacije koji su održani u Ženevi 3. avgusta na inicijativu Torvalda Stoltenberga (Thorvald Stoltenberg), kopredsedavajućeg Nadzornog komiteta Međunarodne konferencije o bivšoj Jugoslaviji. Hrvatsku delegaciju predvodili su Ivić Pašalić, Vesna Škare Ožbolt i general Petar Stipetić, dok se na čelu tima RSK nalazio general Mile Novaković. Kako će se ubrzo pokazati, hrvatska strana u Ženevu nije došla sa namerom da pregovara već kako bi pripremila diplomatski paravan za vojnu ofanzivu koja će uslediti već sledećeg dana. Ivić Pašalić je pred srpsku delegaciju izneo plan u 7 tačaka koji je podrazumevao momentalno upostavljanje hrvatske vlasti na preostalim područjima pod srpskom kontrolom. S druge strane, Stoltenberg je predložio kompromisno rešenje koje se zasnivalo na prekidu vatre i obnovi pregovora na osnovu plana Z-4. Srpska delegacija je odbacila hrvatske ulove, ali je pokazala spremnost da prihvati Stoltenbergov predlog. Međutim, hrvatski pregovarači nisu bili spremni da prihvate ništa osim bezuslovne reintegracije Krajine.³² Budući da je “impuls prema ratu otišao predaleko” i da je Hrvatska svoj interes videla u reeskalaciji sukoba, sporazumno rešenje više nije bilo moguće.^{33,34}

³¹ *Ante Gotovina Trial Transcripts – 15 September 2009*, International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, Internet, <http://www.icty.org/x/cases/gotovina/trans/en/090915ED.htm>, 2/10/2015.

³² Na suđenju generalu Gotovini Mate Granić, tadašnji hrvatski ministar spoljnih poslova, potvrdio je da je Pašalić imao instrukcije da prihvati samo plan koji bi podrazumevao momentalnu reintegraciju teritorija. Hrvatska nije bila spremna da prihvati bilo kakva odlaganja jer nije htela da propusti povoljne međunarodne okolnosti da povрати teritorije. *Ante Gotovina Trial Transcripts – 19 November 2009*, International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, Internet, <http://www.icty.org/x/cases/gotovina/trans/en/091119ED.htm>, 2/10/2015.

³³ Tokom svedočenja na suđenju Miloševiću, Piter Glabrajt je o pregovorimo u Ženevi rekao sledeće: “A što se tiče sastanaka u Ženevi, Hrvati su ih iskoristili kao mogućnost da postave svoj konačni ultimatum. Oni su pretpostavljali da odgovor neće biti pozitivan i onda su prešli na napad. Ja ne mislim da su Hrvati mislili da će pregovori biti iole značajni, iole ozbiljni. Meni je bilo jasno, kao što je bilo jasno i drugim diplomatima u Zagrebu i široj međunarodnoj zajednici da je ovaj sastanak u Ženevi bio pro forma sastanak... da se Tuđman spremao izneti vrlo oštre zahteve... da će ih Srbi odbiti i da će to onda poslužiti kao prilika za rat”. *Transkript sa suđenja Slobodanu Miloševiću – 26. jun 2003*, Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju, Internet, http://www.hlc-rdc.org/Transkripti/Milosevic/_Milosevic.html, 2/10/2015, str. 393.

³⁴ Da hrvatska strana nije nameravala ozbiljno da pregovara u Ženevi saznajemo i iz transkripata sa sastanka hrvatskog rukovodstva održanog na Brionima 31. jula

U periodu između 4. i 7. avgusta 1995. godine usledila je operacija hrvatske vojske i policije "Oluja", kojoj su se priključili i Hrvatsko Vijeće Odbrane i Armija BiH. Tokom ove operacije pod kontrolu Zagreba vraćena su područja Sektora Sever i Jug. Sa odlaskom političkog vođstva i oružanih snaga krajiških Srba Hrvatska je, sa izuzetkom Sektora Istok, "uspostavila punu kontrolu nad svojom teritorijom, uključujući i pristup svojim međunarodnim granicama".³⁵

Tokom i nakon operacije "Oluja" usledili su događaji koje je Piter Galbrajt okarakterisao kao "sistematsko uništavanje Krajine". Tokom svedočenja u Hagu Galbrajt je naveo da je predsednik Tuđman verovao da "države treba da budu etnički homogene" i da je smatrao da Srba u Krajini ima previše i da predstavljaju stratešku pretnju Hrvatskoj zbog toga što su bili geografski rasprostranjeni tako da su severni deo Hrvatske razdvajali od obale. Galbrajt je zato smatrao da zločini nad civilima, pljačka i paljenje imovine nisu bili "izolovani incidenti" već da su se odvijali prema obrascu po kom je trebalo sprečiti povratak Srba.^{36,37} Posmatrano u svetlu događaja koji su usledili može se zaključiti da sporazum o Krajini nije bio poželjna opcija za vlasti u Zagrebu budući da bi on omogućio da u njoj ostane značajan broj Srba. Kada je postalo jasno da su lideri krajiških Srba spremni da odustanu od sopstvenih maksimalističkih pozicija i razmotre sporazumno rešenje, Hrvatska je

tokom kog je Tuđman izgovorio sledeće: "Čekaj, idem u Ženevu zato da prikrijem ovo, a ne da tamo razgovaram. Neću poslati ministra, nego ću poslati pomoćnika ministra unutrašnjih poslova. To je u četvrtak. Prema tome, da prikrijem ovo što spremamo za dan posle. Tako da mi suzbijemo bilo kakav argument u tom i takvom svetu da mi nismo želeli razgovarati...". *Brijunski transkripti*, Internet, http://www.krajinaforce.com/oluja_brijunski_transkripti.html, 2/10/2015.

³⁵ *Report of The Secretary-General Submitted Pursuant to Security Council Resolution 1019 (1995)*, Internet, <http://www.un.org/en/sc/documents/sgreports/1995.shtml>, 2/10/2015, p. 7.

³⁶ *Ante Gotovina Trial Transcripts – 23 June 2008*, op. cit.

³⁷ Na istom tragu se nalazi i ocena nevladine organizacije Hjuuman Rajts Voč da je hrvatska Vlada nastojala da "eliminiše ili smanji prisustvo Srba u posleratnoj Hrvatskoj", odnosno da su politika i praksa hrvatske Vlade pokazivale nameru "da se stvori etnički čista država". Saznanja ove organizacije o pogubljenjima "starih i iznemoglih Srba" i "sveukupnom spaljivanju i uništenju srpskih sela i svojine", hrvatske snage su najveći broj ovakvih dela počinile nakon što je Krajina "bila čvrsto u rukama hrvatskih vlasti". Kako se u izveštaju ove organizacije navodi, "zbog raspostranjenih i sistematskih kršenja prava" i oni Srbi koji su nakon akcije ostali u svojim domovima na kraju su bili primorani da napuste oblast. Prema oceni ove organizacije, hrvatska Vlada ne samo da je znala za pljačke, paljenja i ubijanja, već je i dozvolila da se ovi činovi nastave bez kažnjavanja odgovornih. *Nekažnjavanje za kršenje prava za vreme akcije "Oluja" i poricanje prava izbeglicama da se vrate u Krajinu*, Human Rights Watch, Internet, jugiliks2.com/index_htm_files/28.pdf, 2/10/2015, str. 2, 40.

reagovala brzom vojnom akcijom kojom je pregovore o autonomiji za Krajinu učinila bespredmetnim. Nakon operacija “Bljesak” i “Oluja” Srbi u Hrvatskoj više nisu predstavljali “remetilački faktor”.³⁸

Sporazumna rešenja

Na operaciju “Oluja” nadovezale su se ofanzive HV, HVO i Armije BiH u Bosni, kao i vazdušni napadi NATO-a na položaje bosanskih Srba. Međunarodna zajednica predvođena Sjedinjenim Državama nastojala je da brzim diplomatskim reakcijama isprati razvoj događaja na terenu. Klintonova administracija smatrala je da su promenom odnosa snaga na terenu nastupile povoljne okolnosti za postizanje sporazumnog rešenja zbog čega je pokrenula novu mirovnu inicijativu.

Sredinom avgusta Ričard Holbruk (Richard Holbrooke), specijalni izaslanik predsednika Klintona za Bosnu, upućen je na Balkan u šatl misiju između Beograda, Sarajeva i Zagreba. U fokusu međunarodnih napora nalazilo se okončanje rata u Bosni. Kako su se pod kontrolom hrvatskih i bošnjačkih snaga našle nove teritorije u zapadnoj i centralnoj Bosni, smatralo se da su stvoreni uslovi za realizaciju plana Kontakt grupe za podelu Bosne u promeru 51:49. Međutim, tokom Holbrukove misije postalo je jasno da je za Hrvatsku prioritet bio povratak Istočne Slavonije pod vlast Zagreba.³⁹ Hrvatska strana nije želela da dozvoli da se pitanje Istočne Slavonije rešava nakon što bude postignut

³⁸ Značaj koji je predsednik Tuđman pridavao povratku Krajine pod hrvatsku vlast, a dodali bismo i načinu na koji je to ostvareno, prepoznaje se i u govoru koji je održao u Kninu nekoliko nedelja nakon “Oluje”. Tuđman je tom prilikom izjavio sledeće: “Ali danas, to je hrvatski Knin i nikada više nema povratka na ono što je bilo, da nam usred Hrvatske šire rak koji je razarao hrvatsko nacionalno biće, koji nije dopustao da hrvatski narod bude zaista sam svoj na svome, da Hrvatska bude jednom sposobna za samostalan i suveren život...”. Tuđman se u istom govoru osvrnuo i na pitanje Istočne Slavonije rečima: “...ono sto nam je preostalo Vukovar, hrvatski simbol, Istočna Slavonija i Baranja, to je na istoku hrvatske zemlje, hrvatska zemlja je sada jača, ne samo jača, nego potpuno učvršćena sa oslobođenim Kninom i ovim središnjim hrvatskim krajevima. I taj preostatak oslobodićemo ako bog da uz pomoć međunarodne zajednice na miran način bez žrtava, a ako to neće biti moguće onda sa svojom silom”. *Govor Franje Tuđmana u Kninu 26. kolovoza 1995*, Internet, http://hr.wikisource.org/wiki/Govor_Franje_Tu%C4%91mana_u_Kninu_26._kolovoza_1995., 2/10/2015.

³⁹ Holbruk je obavestio Vorena Kristofera (Warren Christopher), tadašnjeg državnog sekretara, da “Istočna Slavonija predstavlja eksplozivno pitanje o kom moramo da postignemo napredak ukoliko želimo da imamo sporazum za Bosnu”. Holbruk je takođe upozorio da je moguće da će Tuđman želeći da Istočnu Slavoniju zauzme nasilnim putem jer bi “još jedna vojna pobeda isterala još Srba iz njegove zemlje bila više privlačna” nego mirno rešenje. Derek Chollet, *The Road to the Dayton Accords: A Study of American Statecraft*, Palgrave Macmillan, New York, 2005, p. 96.

sveobuhvatni sporazum za Bosnu i sankcije Jugoslaviji budu podignute, jer bi u tom slučaju Milošević i lokalni Srbi mogli da odugovlače pregovore.⁴⁰

Rešavanje pitanja Istočne Slavonije tako je postalo *conditio sine qua non* hrvatskog učestovanja na pregovorima u Dejtonu.⁴¹ Klintonovoj administraciji postalo je jasno da sporazum za Bosnu neće biti moguć bez rešenja za Istočnu Slavoniju, odnosno da je "put u Dejton nužno vodio kroz Istočnu Slavoniju". Iz ovih razloga je Piter Galbrajt sredinom septembra 1995. godine započeo posredovanje između Zagreba i Srba u Istočnoj Slavoniji u cilju pronalazjenja sporazumnog rešenja, u čemu mu se krajem meseca pridružio i Torvald Stoltenberg.⁴² Očekivanje je bilo da će Tuđman biti kooperativan po ostalim pitanjima ukoliko i se pitanje Istočne Slavonije reši na adekvatan način.⁴³

Operacija hrvatske vojske u Krajini i zapadnoj Bosni uživale su prećutnu podršku Sjedinjenih Država pošto se očekivalo da će one dovesti do uspostavljanja "ravnoteže snage" na terenu i tako omogućiti izlazak iz zastoja u kom su se sukobi u Hrvatskoj i Bosni nalazili. Za razliku od Krajine, Hrvatska je u pogledu Istočne Slavonije bila izložena međunarodnom pritisku da izbegne vojnu opciju iz nekoliko razloga. Najpre, masovna kršenja ljudskih prava do kojih je došlo tokom i nakon operacije "Oluja" nanela su diplomatsku štetu Hrvatskoj, o čemu svedoči činjenica da je EU odlučila da sa Zagrebom privremeno prekine pregovore o trgovinskom sporazumu, kao i da je bio odložen prijem Hrvatske u Savet Evrope.⁴⁴ Osim toga, vojna operacija u Istočnoj Slavoniji nije bila poželjna zbog nove izbegličke krize koju bi prouzrokovala. Takođe, za razliku od napada na Krajinu u slučaju ofanzive na Istočnu Slavoniju SRJ ne bi mogla da ostane izvan sukoba zbog blizine granice. Međutim, osnovni razlog zbog kog se u međunarodnoj zajednici nije sa odobravanjem gledalo na eventualnu vojnu intervenciju u Istočnoj Slavoniji bila je zabrinutost da bi nova eskalacija sukoba podrila napore da se dođe do rešenja za Bosnu koje se činilo blizu.⁴⁵

⁴⁰ Videti: Zvonko Lerotić, "Croatia: Deep-rooted Conflict and its Resolution. The History of Eastern Slavonia", *Croatian Political Science Review*, vol. 32, no. 5, pp. 396, 398.

⁴¹ Albert Bing, "Sjedinjene Američke Države i reintegracija Hrvatskog Podunavlja", *Scrinia Slavonica*, vol. 8 no. 1, str. 337.

⁴² Peter W. Galbraith, "Washington, Erdut and Dayton: Negotiating and Implementing Peace in Croatia and Bosnia-Herzegovina", op. cit., p. 647.

⁴³ Da opšteg rešenja za Bosnu ne može biti bez Istočne Slavonije, Tuđman je ponovio i 24. oktobra u Njujorku tokom sastanka sa predsednikom Klintonom. Predsednik Tuđman je tom prilikom zatražio da Istočna Slavonija mora biti deo dogovora u Dejtonu. Albert Bing, "Put do Erduta: Položaj Hrvatske u međunarodnoj zajednici 1994. i 1995. i reintegracija hrvatskog Podunavlja", op. cit., str. 401.

⁴⁴ *Nekažnjavanje za kršenje prava za vreme akcije "Oluja" i poricanje prava izbeglicama da se vrate u Krajinu*, op. cit., p. 6.

⁴⁵ Albert Bing, "Put do Erduta: Položaj Hrvatske u međunarodnoj zajednici 1994. i 1995. i reintegracija hrvatskog Podunavlja", op. cit., str. 399-401.

Budući da nije želela da ugrozi svoje odnose sa zapadnim državama, Hrvatska je ušla u pregovore očekujući da će joj Istočna Slavonija biti vraćena mirnim putem.

Nakon nekoliko nedelja “šatl” diplomatije, do prvog susreta pregovaračkih timova došlo je u Erdutu 3. oktobra. Tom prilikom dve strane su postigle dogovor o *Temeljnim načelima za pregovore o Istočnoj Slavoniji, Baranji i Zapadnom Sremu*.⁴⁶ Pregovori su se nastavili i tokom oktobra, ali bez jasnih rezultata i zaključaka. Postalo je jasno da ključeve rešenja drže predsednici Milošević i Tuđman.

Do konačnog dogovora o sudbini Istočne Slavonije doći će u Dejtonu. Kako je Holbruk dobro razumeo da rešenje za Istočnu Slavoniju predstavlja ključni preduslov da se osigura podrška predsednika Tuđmana za sporazum za Bosnu, ovo pitanje je bila prva tačka dnevnog reda.

Već 1. novembra po završetku svečanosti otvaranja konferencije održana je prva sesija posvećena pitanju Istočne Slavonije na kojoj su učešće uzeli predsednici Milošević i Tuđman uz prisustvo Kristofera, Holbruka i Galbrajta. Tuđman je tom prilikom ustvrdio da je ključno pitanje da li će srpska strana prihvatiti mirnu reintegraciju, dok je Milošević govorio o referendumu lokalnog stanovništva. Iako se dogovor nije činio blizu, rezultat kojim su američki posrednici bili zadovoljni ticao se činjenice da je Milošević prihvatio da će Istočna Slavonija biti deo sveobuhvatnog rešenja u Dejtonu.⁴⁷

Na kraju drugog dana konferencije Tuđman je morao da se vrati za Hrvatsku zbog obaveza u vezi sa formiranjem Vlade. Sa Tuđmanom su za Zagreb otputovali i Stoltenberg i Galbrajt kako bi nastavili svoju posredničku aktivnost.

Pregovori o Istočnoj Slavoniji nastavili su se na “dva koloseka”. Dok su Galbrajt i Stoltenberg posredovali među stranama na terenu, pregovore u Dejtonu su vodili Holbruk i Kristoref Hil (Chrisopher Hill). U pregovorima su sa hrvatske strane učestvovali ministri odbrane Gojko Šušak i spoljnih poslova Mate Granić, odnosno ministar spoljnih poslova SRJ Milan Milutinović sa srpske strane.⁴⁸

Razgovori o Istočnoj Slavoniji su se, međutim, ponovo našli u zastoju. S jedne strane, Galbrajt i Stoltenberg nisu beležili napredak u pregovorima na terenu. Postalo je jasno da će predstavnici lokalnih Srba sarađivati jedino ukoliko dobiju jasne instrukcije iz Dejtona. S druge strane, kako su hrvatski pregovarači stavili do znanja da samo predsednik Tuđman može da prihvati sporazum, dogovor o Istočnoj Slavoniji morao je da sačeka njegov povratak

⁴⁶ Peter W. Galbraith, “Washington, Erdut and Dayton: Negotiating and Implementing Peace in Croatia and Bosnia-Herzegovina”, *Cornell International Law Journal*, p. 647.

⁴⁷ Derek Chollet, *The Road to the Dayton Accords: A Study of American Statecraft*, op. cit., pp. 139-140.

⁴⁸ Ibidem, p. 147.

u Dejton koji se očekivao 8. novembra. Sve je ponovo zavisilo od susreta dva predsednika.

Pregovaračima u Dejtonu se 10. novembra ponovo priključio i Voren Kristofer u nameri da ubrza rešavanje otvorenih pitanja, uključujući i Istočnu Slavoniju. Predsednici Tuđman i Milošević uspeali su da približe stavove o reintegraciji područja. Jedino je još preostao nesporazum u pogledu dužine trajanja prelaznog perioda do povratka Istočne Slavonije pod vlast Zagreba. Predsednik Tuđman je očekivao da će prelazni period trajati godinu dana, dok je predsednik Milošević tražio da to bude dve godine. Kompromisno rešenje pronašao je Kristofer koji je predložio da područjem upravljaju UN u periodu od godinu dana koji bi mogao da bude produžen za još godinu dana na zahtev jedne od strana.⁴⁹

Konačni tekst sporazuma usaglasili su Milošević i Tuđman 11. novembra na osnovu dokumenta koji je razrađen 3. oktobra.⁵⁰ Kako Milošević nije želeo da sporazum bude obelodanjen u Dejtonu, tekst sporazuma poslat je faksom u Zagreb sa uputstvom da ne sme biti bilo kakvih promena. Milan Milanović, pomoćnik ministra odbrane RSK i šef srpskog pregovaračkog tima, iz Dejtona je dobio poruku predsednika Miloševića da potpiše sporazum, što je i učinio očekujući da bi u suprotnom usledio napad hrvatskih oružanih snaga.^{51, 52} *Temeljni sporazum o Istočnoj Slavoniji, Baranji i Zapadnom Sremu*, poznatiji kao *Erdutski sporazum*, su 12. novembra potpisali Milan Milanović u Erdutu i Hrvoje Šarinić u Zagrebu u prisustvu Galbrajta i Stoltenberga.⁵³

Završna razmatranja

Kao što je hrvatska strana i priželjkivala, Erdutski sporazum je implicirao ukidanje institucija RSK i povratak područja pod hrvatsku vlast. Prema tekstu sporazuma, do reintegracije područja u ustavno-pravni poredak Republike Hrvatske trebalo je da postoji prelazni period u trajanju od 12 meseci koji je mogao biti produžen za još 12 meseci na zahtev jedne od strana. Od Saveta

⁴⁹ Ibidem, 153-155.

⁵⁰ Kako su američki posrednici primetili, predsednik Tuđman pokazivao je malo interesovanja za dalji tok pregovora nakon što je postignut sporazum o Istočnoj Slavoniji. Roland Kostić, *Reconciling the Past and the Present – Evaluating Dayton Peace Accords 1995*, op. cit., pp. 29, 53-54.

⁵¹ *Transkript sa suđenja Slobodanu Miloševiću - 26. jun 2003*, op. cit., str. 375-378.

⁵² Kao krajnji rok za postizanje sporazuma Hrvoje Šarinić, šef kabineta hrvatskog predsednika Tuđmana, odredio je 30. novembar kada je isticao mandat snaga UN. Zvonko Lerotić, "Croatia: Deep-rooted Conflict and its Resolution. The History of Eastern Slavonia", op. cit., p. 125.

⁵³ Albert Bing, "Put do Erduta: Položaj Hrvatske u međunarodnoj zajednici 1994. i 1995. i reintegracija hrvatskog Podunavlja", op. cit., str. 403.

bezbednosti sporazumom je zatraženo da uspostavi prelaznu upravu koja bi u tom periodu upravljala područjem, kao i da odobri razmeštanje međunarodnih snaga koje bi garantovale bezbednost. Erudskim sporazumom nije bila predviđena bilo kakva teritorijalna autonomija Srba u ovom području. Jedini ustupak hrvatske strane odnosio se na postojanje prelaznog perioda do povratka područja pod hrvatsku vlast, kao i na zadržavanje međunarodnog prisustva i nakon završetka prelaznog perioda.⁵⁴

Na osnovu Erdutskog sporazuma Savet bezbednosti je 15. januara 1996. godine doneo rezoluciju 1037 kojom je uspostavljena *Prelazna uprava UN za Istočnu Slavoniju, Baranju i Zapadni Srem* (UN Transitional Administration for Eastern Slavonia, Baranja and Western Sirmium – UNTAES) za početni period od 12 meseci.⁵⁵ Mandat prelazne uprave istekao je 15. decembra 1998. godine kada je područje Istočne Slavonije vraćeno pod suverenu vlast Zagreba.

Literatura

1. Akashi, Yasushi, "The Use of Force in a United Nations Peace-Keeping Operation: Lessons Learnt from the Safe Areas Mandate", *Fordham International Law Journal*, vol. 19, no. 2.
2. *Ante Gotovina Trial Transcripts – 15 September 2009*, International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, Internet, <http://www.icty.org/x/cases/gotovina/trans/en/090915ED.htm>, 2/10/2015.
3. *Ante Gotovina Trial Transcripts – 19 November 2009*, International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, Internet, <http://www.icty.org/x/cases/gotovina/trans/en/091119ED.htm>, 2/10/2015.
4. *Ante Gotovina Trial Transcripts – 23 June 2008*, International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, Internet, <http://www.icty.org/x/cases/gotovina/trans/en/080623IT.htm>, 2/10/2015.
5. Baletić, Zvonimir, "UNPROFOR in Croatia", *Croatian Political Science Review*, vol. 30, no. 2.

⁵⁴ Srpska strana je prihvatila rešenje zasnovano na uvažavanju teritorijalnog integriteta RH u zamenu za zaštitu najvišeg stepena ljudskih prava i garancije u pogledu bezbednosti. Sporazum je svim osobama "koje su napustile područje ili su došle u područje, a ranije su imale stalno prebivalište u Hrvatskoj" garantovano pravo da se slobodno vrate "u svoja mesta prebivališta u području i u njima žive u uslovima sigurnosti" i uživaju "ista prava kao i drugi stanovnici područja". *Temeljni Sporazum o Istočnoj Slavoniji, Baranji i Zapadnom Srijemu*, Internet, www.snv.hr/pdf/erdutski_sporazum.pdf, 2/10/2015.

⁵⁵ *Resolution 1037 (1996) Adopted by the Security Council at its 3619th meeting, on 15 January 1996*, Internet, <http://www.un.org/en/sc/documents/resolutions/1996.shtml>, 2/10/2015, pp. 1-2.

6. Bing, Albert, "Put do Erduta: Položaj Hrvatske u međunarodnoj zajednici 1994. i 1995. i reintegracija hrvatskog Podunavlja", *Scrinia Slavonica*, vol. 7, no. 1.
7. Bing, Albert, "Sjedinjene Američke Države i reintegracija Hrvatskog Podunavlja", *Scrinia Slavonica*, vol. 8, no. 1.
8. *Brijunski transkripti*, Internet, http://www.krajinaforce.com/oluja_brijunski_transkripti.html, 2/10/2015.
9. Chollet, Derek, *The Road to the Dayton Accords: A Study of American Statecraft*, Palgrave Macmillan, New York, 2005.
10. *Draft Agreement on the Krajina, Slavonia, Southern Baranja and Western Sirmium*, Internet, www.liv.ac.uk/library/sca/collDESCS/owen/boda/sp10a.pdf, 2/10/2015.
11. Galbraith, Peter W., "Washington, Erdut and Dayton: Negotiating and Implementing Peace in Croatia and Bosnia-Herzegovina", *Cornell International Law Journal*, vol.30, no.3.
12. *Govor Franje Tuđmana u Kninu 26. kolovoza 1995*, Internet, http://hr.wikisource.org/wiki/Govor_Franje_Tu%C4%91mana_u_Knin_u_26._kolovoza_1995., 2/10/2015.
13. Klemenić, Mladen and Schofield, Clive, *Ethnicity, Nationalism and the Changing Status of Eastern Slavonia*, Internet, www.nuim.ie/staff/dpringle/igu_wpm/mladen.pdf, 2/10/2015.
14. Kostić, Roland, *Reconciling the Past and the Present – Evaluating Dayton Peace Accords 1995*, Uppsala University, Internet, www.pcr.uu.se/digitalAssets/17/17035_Reconciling_the_Past.pdf, 2/10/2015.
15. Lerotić, Zvonko, "Croatia: Deep-rooted Conflict and its Resolution. The History of Eastern Slavonia", *Croatian Political Science Review*, vol. 32, no. 5.
16. *Letter Dated 24 November 1991 from the Secretary-general Addressed to the President of the Security Council*, Internet, <http://peacemaker.un.org/croatia-ceasefire91>, 2/10/2015.
17. Marijan, Davor, "The Sarajevo Ceasefire – realism or strategic error by the croatian leadership?", *Review of Croatian History*, vol.7, no.1.
18. *Milan Martić Trial Transcripts – 16 January 2006*, International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, Internet, <http://www.icty.org/x/cases/martic/trans/en/060116ED.htm>, 2/10/2015.
19. *Milan Martić Trial Transcripts – 25 April 2006*, International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, Internet, <http://www.icty.org/x/cases/martic/trans/en/060425IT.htm>, 2/10/2015.
20. *Nekažnjavanje za kršenje prava za vreme akcije "Oluja" i poricanje prava izbeglicama da se vrate u Krajinu*, Human Rights Watch, Internet, jugiliks2.com/index_htm_files/28.pdf, 2/10/2015.

21. *Optužnica protiv Gorana Hadžića*, Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju, Internet, www.veritas.org.rs/wp-content/bilteni/Bilten_73.pdf, 2/10/2015.
22. *Prosecutor v. Milan Martić. Judgement*, International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, Internet, <http://www.icty.org/case/martic/4#ind>, 2/10/2015.
23. *Report of The Secretary-General Pursuant to Paragraph 4 of Security Council Resolution 947*, Internet, <http://www.un.org/en/sc/documents/sgreports/1995.shtml>, 2/10/2015.
24. *Report of The Secretary-General Pursuant to Security Council Resolution 721 (1991)*, Internet, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N91/487/33/PDF/N9148733.pdf?OpenElement>, 2/10/2015.
25. *Report of the Secretary-General Submitted Pursuant to Security Council Resolution 994 (1995)*, Internet, <http://www.un.org/Docs/secu95.htm>, 2/10/2015.
26. *Report of The Secretary-General Submitted Pursuant to Security Council Resolution 1019 (1995)*, Internet, <http://www.un.org/en/sc/documents/sgreports/1995.shtml>, 2/10/2015.
27. *Resolution 1037 (1996) Adopted by the Security Council at its 3619th meeting, on 15 January 1996*, Internet, <http://www.un.org/en/sc/documents/resolutions/1996.shtml>, 2/10/2015.
28. *Resolution 743 (1992) of 21 February 1992*, Internet, <http://www.un.org/en/sc/documents/resolutions/1992.shtml>, 2/10/2015.
29. *Resolution 981 (1995) Adopted by The Security Council at its 3512th Meeting, on 31 March 1995*, Internet, <http://www.un.org/en/sc/documents/sgreports/1995.shtml> 2/10/2015.
30. *Temeljni Sporazum o Istočnoj Slavoniji, Baranji i Zapadnom Srijemu*, Internet, www.snv.hr/pdf/erdutski_sporazum.pdf, 2/10/2015.
31. *Transkript sa suđenja Slobodanu Miloševiću - 14. oktobar 2003*, Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju, Internet, http://www.hlc-rdc.org/Transkripti/Milosevic/_Milosevic.html, 2/10/2015.
32. *Transkript sa suđenja Slobodanu Miloševiću - 26. jun 2003*, Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju, Internet, http://www.hlc-rdc.org/Transkripti/Milosevic/_Milosevic.html, 2/10/2015.

Ognjen Gogić

FROM ERDUT TO DAYTON

ABSTRACT

After Croatia retook control over previously Serb-held areas of Western Slavonia and Krajina in military offensives "Flash" and "Storm" launched in May and August of 1995, Eastern Slavonia, Baranja and Western Sirmium remained as the only part of Croatian territory under Serbian control. While in autumn of 1995 the international community was focused on achieving a negotiated settlement for Bosnia, the Zagreb's priority was to reintegrate Eastern Slavonia into Croatian constitutional framework. As it became clear that "the road to Dayton necessarily lead through Eastern Slavonia", President Clinton's administration sought to find a solution for Eastern Slavonia, which would be satisfactory to Croatian President Tudjman in order to get his support for agreement on Bosnia. The final agreement on the peaceful reintegration of Eastern Slavonia was reached between Presidents Tudjman and Milosevic in Dayton, whereas the formal document (Erdut Agreement) was signed on 12 November in Zagreb and Erdut.

Key words: RSK, Z-4, "Operation Storm", Eastern Slavonia, Erdut Agreement, Dayton.

UDK: 34:929Milovanovic M.
327(497.11)
Biblid 0543-3657, 67 (2016)
God. LXVII, br. 1161, str. 50–66
Izvorni naučni rad
Primljen: 5.1.2016.

Milan KRSTIĆ¹

Spoljnopolitička misao Milovana Milovanovića: da li je reč o teoriji spoljne politike?

SAŽETAK

Osnovno pitanje koje se postavlja u ovom radu je da li razmatranja spoljne politike Milovana Milovanovića, plodnog autora i vrlog diplomate i političara s kraja XIX i početka XX veka, dostižu rang teorije? Teza koju će ovaj rad pokušati da dokaže jeste da je reč o svojevrsnoj predteoriji spoljne politike. Nakon izdvajanja ključnih naučnih hipoteza o spoljnopolitičkom ponašanju država u međunarodnim odnosima koje Milovanović iznosi u svojim radovima, istražićemo da li je moguće označiti ova razmatranja kao teoriju primenom dva testa: 1) minimalnog; 2) optimalnog. Potom ćemo locirati Milovanovićevu predteoriju spoljne politike u širu realpolitičku misao i pokušati da utvrdimo stepen njene relevantnosti za savremene pristupe u spoljnopolitičkoj teoriji.

Ključne reči: Milovan Milovanović, spoljna politika, teorija, realpolitika, neoklasični realizam.

Istorija srpske diplomatije zlatnim slovima beleži ime jednog Beograđanina sa pariskim obrazovanjem, koji je sigurno vodio brod srpske diplomatije u periodu prelaza iz oslobodilačkog XIX u izazovni XX vek. Rame uz rame sa drugim velikanima ovog perioda, poput Nikole Pašića, Stojana Novakovića, Čedomilja Mijatovića ili Milenka Vesnića, stoji delo i

¹ Milan Krstić, MA, Fakultet političkih nauka, milan.krstic@fpn.bg.ac.rs.

nasleđe velikog Milovana Milovanovića, političara, diplomate i profesora beogradske Velike škole.

Istoričar Dimitrije Đorđević smatra da je Milovanović bio „pravi majstor spoljne politike“.² Biografi su isticali njegov intelekt „britak kao čelik“.³ Dejvid Mekenzi (David Mackenzie) navodi da su mu njegov talenat i predanost radu omogućili munjevito napredovanje u domenu spoljnih poslova.⁴ Slobodan Jovanović ga karakteriše kao čoveka koji je umeo da se u sudbonosnim trenucima za svoju zemlju „načini od eskperta vođom“.⁵ Načelnik u Ministarstvu inostranih dela, poslanik u Bukureštu i Rimu i pregovarač Srbije u više prilika, pokazao je izvrstan talenat i umeće u sprovođenju spoljne politike. Kao ministar inostranih dela u periodu 1908-1912. demonstrirao je hrabrost, upornost, posedovanje vizije i strateškog mišljenja. Njegova strateška razboritost je nalagala da „sve podredi glavnom cilju“⁶. Hrabrost i, naočigled, ekscentričnost takvog pristupa dovela ga je u konflikt sa mnogima⁷, pa i sa njegovim partijskim kolegom Nikolom Pašićem.⁸ Ipak, njegove odluke pokazale su se dugoročno kao osnovane i promišljene, a najveći trijumf njegova spoljna politika ostvarila je neposredno po njegovoj smrti - oslobođenjem Stare Srbije i Vardarske Makedonije u Prvom balkanskom ratu.

Pored njegovih doprinosa u spoljnopolitičkoj praksi, ovaj intelektualac bavio se i pravnom teorijom, a publikovao je i brojne tekstove u kojima se bavio izučavanjem spoljne politike i međunarodnog položaja Srbije primenom naučnih metoda. Njegova dela „Istočno pitanje“, „Srbi i Bugari“, „Srbi i Hrvati“, „Naši trgovinski ugovori“ i druga, predstavljala su izvrsne analize međunarodnog položaja i spoljne politike tadašnje Srbije. Milovanovićev tekst iz domena spoljne politike koji se, pak, ističe u odnosu na sve druge u pogledu svoje temeljnosti, zove se „Naša spoljna politika“ i napisan je 1894. godine. Naročito je bitan njegov uvodni deo, u kome

² Dimitrije Đorđević, *Milovan Milovanović*, Prosveta, Beograd, 1962, str. 177.

³ Duško Lopandić, *Poslužiti svome dragom otečestvu: iz istorije diplomatije Srbije 1804-1914*, Službeni glasnik, Beograd, 2010, str. 160.

⁴ Dejvid Mekenzi, *Milovan Milovanović: srpski diplomata i državnik*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu i AIZ Dosije, Beograd, 2007, str. 40.

⁵ Slobodan Jovanović, *Moji savremenici: Milovan Milovanović*, Avala, Vindzor, 1962, str. 49.

⁶ Dimitrije Djordjević, „Pašić and Milovanović in the Negotiations for the Conclusion of the Balkan Alliance of 1912“, *Balkanika*, vol. 45, 2014, p. 298.

⁷ Dragan Simeunović, „Milovan Milovanović o stvaranju Balkanskog saveza“, u: Vladimir Stojančević (ur.), *Provi balkanski rat 1912. godine: zbornik radova sa naučog skupa, održanog 27. i 28. novembra 2002. godine*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 2007, str. 49.

⁸ Slobodan Jovanović, *Moji savremenici: Milovan Milovanović*, Avala, Vidzor, 1962, str. 44.

Milovanović pokušava da izdvoji određene naučne postulate vezane za spoljnu politiku svake zemlje. Idejno nasleđe njegovih tekstova navelo je Duška Lopandića da Milovana Milovanovića svrsta u pripadnike „škole realpolitičke misli“.⁹

Ovaj rad nastojao da odgovori na jedno od ključnih pitanja u vezi sa nasleđem Milovana Milovanovića u naučnoj disciplini spoljne politike, kao grani međunarodnih odnosa i, još šire, političkih nauka. Nesporna je činjenica da je Milovanović bio značajan pravni, ali i politički teoretičar (pre svega u pogledu teorije države), kao i međunarodnopravni i teoretičar međunarodne politike.¹⁰ Međutim, u ovom radu predmet našeg istraživanja usmeravamo konkretno na spoljnu politiku, kao „graničnu aktivnost“ između unutrašnje (državne) i međunarodne politike.¹¹ Osnovno pitanje koje postavljamo jeste da li njegova razmatranja spoljne politike dostižu rang teorije, odnosno da li možemo govoriti o (realpolitičkoj) teoriji spoljne politike¹² Milovana Milovanovića? Teza koju će ovaj rad pokušati da dokaže jeste da je reč o svojevrsnoj predteoriji spoljne politike.

U radu ćemo se služiti metodom analize sadržaja Milovanovićevih radova iz oblasti spoljne politike, a pre svega pomenutog teksta „Naša spoljna politika“. Nakon izdvajanja ključnih naučnih hipoteza o spoljnopolitičkom ponašanju država u međunarodnim odnosima koje Milovanović iznosi, testiraćemo da li je moguće označiti ova razmatranja kao teoriju. S tim u vezi, primenićemo metod koji je profesor Dragan Simeunović u delu „Novovekovne političke ideje u Srba“ primenio u svrhu dobijanja odgovora da li razmatranja Dositeja Obradovića dostižu nivo teorije.¹³ Ovaj metod se sastoji iz primene dva „testa“, od kojih ćemo jedan označiti kao „minimalni“, a drugi kao „optimalni“ za kvalifikaciju nečega kao teorije. U potonjem delu rada analiziraćemo i elemente realpolitike u Milovanovićevom teoretisanju spoljne politike, a pokušaćemo i da ustanovimo koliko je

⁹ Duško Lopandić, „Od Garašanina do Milovanovića: pedeset godina geostrateškog promišljanja u Srbiji XIX veka“, *Međunarodna politika*, vol. 61, br. 1137, 2010, str. 79.

¹⁰ Posebno je veliki njegov značaj razmatranja pojma ravnoteže snaga (sa fokusom na Evropu), jednog od ključnog pojmova teorije međunarodne politike (prema: Dimitrije Đorđević, *Milovan Milovanović*, Prosveta, Beograd, 1962, str. 15).

¹¹ G. Evans, J. Newnham (eds.), *Penguin Dictionary of International Relations*, Penguin Books, London, 1998, p. 179.

¹² Polazimo od premise da u okviru šire nauke o međunarodnim odnosima možemo govoriti o dvema vrstama teorija – teorijama međunarodne politike (koje pokušavaju da ustanove zakonitosti na nivou sistema) i teorijama spoljne politike (koje nastoje da objasne spoljnopolitičko ponašanje konkretnih jedinica) (navedeno prema: Gideon Rose, *Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy*, *World Politics*, No. 51, 1998, pp. 145-146.

¹³ Dragan Simeunović, *Novovekovne političke ideje u Srba*, Istorijski arhiv Beograda i Institut za političke studije, Beograd, 2000, str. 33.

Milovanovićevo nasleđe danas relevantno za naučnu disciplinu spoljne politike poređenjem njegovih realpolitičkih nalaza sa savremenom koncepcijom neoklasičnog realizma.

„Prirodne sile“ i spoljna politika u radovima Milovana Milovanovića

U ovom delu rada pokušaćemo da izdvojimo ključna razmatranja Milovana Milovanovića o spoljnoj politici kao aktivnosti država u međunarodnim odnosima, pre svega analizom njegovog teksta „Naša spoljna politika“. Ovaj tekst objavljen je 1894. godine u časopisu „Delo“ i bavi se razmatranjima mogućeg delovanja različitih aktera koji utiču na međunarodni položaj Srbije i predlozima za optimalno spoljnopolitičko delovanje Srbije u skladu sa očekivanim razvitkom događaja. Sveta Simić je docnije tvrdio da je ovaj rad „katihizis spoljne politike Srbije“¹⁴, a pojedini analitičari označili su ga i kao „novo Načertanije“.¹⁵ Iako je nesporno da su i karakter, forma i sadržaj Milovanovićevo javnog teksta bitno drugačiji od pola veka starijeg Garašaninovog tajnog dokumenta, „Naša spoljna politika“ sadrži i jasne elemente kontinuiteta u srpskom strateškom mišljenju, manifestovanom i u Grašaninovom planu.¹⁶

Najpre se postavlja pitanje kako Milovanović uopšte definiše spoljnu politiku. Iako nećemo naići na celovitu definiciju u tekstu „Naša spoljna politika“, možemo doći do zaključka o tome šta ona jeste, prema Milovanoviću, na osnovu njegovog potonjeg obrazlaganja njenih sastavnih delova. Možda najbliža, sažeta, definicija spoljne politike iznesena od strane Milovanovića, a koja, smatramo, važi i za pomenuti tekst, jeste ona izrečena u Narodnoj skupštini 1910. godine: „Spoljna politika utvrđuje se rezultantom ili srednjom linijom koju daju s jedne strane interesi i težnje same države koja nju vodi, a s druge strane pritisak interesa i težnji drugih tuđinskih država s kojima njeni interesi dolaze u dodir“.¹⁷ Ova definicija nam ukazuje da je Milovanović smatrao da je spoljna politika i plan („utvrđuje se“) i posledična delatnost („države koja nju vodi“), a koja predstavlja sponu između unutrašnje politike i međunarodne politike, tj. putem koje jedno društvo ciljno opšti sa drugim društvima, sa namerom maksimiziranja interesa i minimiziranja eventualne štete nastale realizacijom interesa drugih država.

¹⁴ Dimitrije Đorđević, *Milovan Milovanović*, Prosveta, Beograd, 1962, str. 36.

¹⁵ Duško Lopandić, *Poslužiti svome dragom otečestvu: iz istorije diplomatije Srbije 1804-1914*, Službeni glasnik, Beograd, 2010, str. 160.

¹⁶ Za više o ovoj temi pogledati: Duško Lopandić, „Od Garašanina do Milovanovića: pedeset godina geostrateškog promišljanja u Srbiji XIX veka“, *Međunarodna politika*, vol. 61, br. 1137, 2010, str. 69-83.

¹⁷ Dimitrije Đorđević, *Milovan Milovanović*, Prosveta, Beograd, 1962, str. 177.

U uvodnom delu teksta „Naša spoljna politika“, Milovan Milovanović iznosi svoja shvatanja prirode spoljne politike i međunarodnih odnosa. Već u prvoj rečenici, ističe kako su „progresovanje ili opadanje“ država i naroda, njihov pravac i stepen razvoja, zapravo rezultat delovanja „prirodnih sila koje vladaju društvenim životom“.¹⁸ Ovaj stav ukazuje na to da je Milovanović ontološki fundacionalista, koji veruje u postojanje objektivnih sila i zakona koje deluju i oblikuju društvene odnose u celini, pa i međunarodne odnose. Milovanović ističe da se ove „sile“ mogu podeliti na dve kategorije: a) unutrašnje; b) spoljašnje.¹⁹ Ipak, to što veruje u postojanje prirodnih sila i zakona u društvenom životu, ne znači da je Milovanović smatrao da delovanje države na međunarodnom planu ne može ništa promeniti, te da je potrebno prepustiti se delovanju pomenutih zakona u međunarodnoj strukturi. Naprotiv, Milovanović upravo ističe da je neophodno odbaciti ovaj fatalistički pristup koji bi naveo državu na inertnost u spoljnoj politici.²⁰

U kategoriji „unutrašnjih sila“, prva koja „određuje sudbinu države“ u međunarodnim odnosima je, prema Milovanovićevom mišljenju, upravo „inicijativa i izdržljivost naroda u borbi, podobnost njegova da shvati svoje potrebe i svoje interese, da stvori sebi više kulturne ideale i gotovost njegova da založi svu svoju snagu u borbi za odbranu tih svojih interesa i odbranu tih svojih ideala.“²¹ Sažeto rečeno, sposobnost naroda (i njegovog vođstva) da što bolje utvrdi suštinske interese i u skladu sa njima postavi ciljeve kojima teži, te da uspešno mobilize nacionalne kapacitete za ostvarivanje ovih ciljeva, predstavlja osnovnu odrednicu međunarodnog položaja svake države. Ova teza ukazuje i na percepciju povezanosti unutrašnje politike i spoljne politike, koju Milovanović kasnije dodatno razrađuje.

Druga „unutrašnja sila“ jesu „potrebe i interesi, koje priroda zemljišta na kojemu je država utvrđena nameće njezinom staranju“. Ukratko rečeno, ovde se misli pre svega na geopolitički, geostrateški i geoekonomski položaj zemlje. U tekstu Milovanović, poput ranije Garašanina, ovo operacionalizuje na primeru Srbije i njene težnje za ujedinjenjem srpstva, koja bi joj omogućila i bezbednost od okolnih vojnih, ali i ekonomskih pretnji od država okruženja.²² Izlaz na more i diversifikacija spoljnotrgovinskih partnera pružila bi novu šansu za razvoj, a takođe i smanjila mogućnost razornog delovanja ekonomskih postupaka Austro-Ugarske prema Srbiji u svrhu ostvarivanja političkih ciljeva.

¹⁸ Milovan Milovanović, „Naša spoljna politika“, u: Nataša Dragojlović, Stanislav Sremčević, Dragan Đukanović, Dragan Živojinović (urs.), *Spoljna politika Srbije: strategije i dokumenta, Evropski pokret u Srbiji*, Beograd, 2010, str. 93.

¹⁹ Ibidem, str. 94.

²⁰ Ibidem, str. 93-94.

²¹ Ibidem, str. 93-94.

²² Ibidem, str. 104.

U kategoriju „spoljašnjih sila“ Milovanović svrstava interese i potrebe drugih država, koji se „iz ma kakvih razloga“ vezuju za jednu državu, bilo da joj mogu ići u korist, ukoliko se interesi poklapaju, ili joj mogu, u slučaju sučeljavanja interesa, biti pretnja za razvoj, „pa čak i opstanak“.²³ Upravo pokušajem utvrđivanja interesa drugih država bavio se Milovanović intenzivno u svojim tekstovima, pa i u ovom tekstu, u kome je podrobno analizirao interese i predviđao delovanje, pre svega, Austro-Ugarske i Rusije, kao ključnih aktera u konačnom rešavanju Istočnog pitanja.

Konačno, iako ga ne izdvaja kao zasebnu „silu“, Milovanović posredno ističe i važnost još jednog faktora, a to je stepen (materijalne) razvijenosti određene države. Milovanović ističe da od ove činjenice zavisi u kolikoj meri će „spoljašnje sile“ uticati na jednu državu.²⁴ Stoga ovaj faktor obuhvata i unutrašnju i spoljnu komponentu, jer je zapravo bitno koliko je pojedinačna država razvijena (unutrašnji aspekt) u odnosu na njeno spoljašnje okruženje. Faktor razvijenosti, zapravo oličava ekonomsku i vojnu moć određene države.

Imajući u vidu navedene „sile“, Milovanović ističe i šta su zadaci spoljne politike svake države bez ostatka. Kao prvi zadatak, odnosno cilj, spoljne politike svake države ističe zadovoljenje unutrašnjih potreba svake države, odnosno interesa koji iz njih potiču.²⁵ Dodatno pojašnjava da ti interesi mogu biti krajnje različiti, te da se, između ostalog, mogu odnositi i „na trgovinu i na saobraćaj, na širenje političke sfere moći i na proširivanje granica državnih“.²⁶ Milovanović ove interese, koji proizlaze iz potreba, doživljava kao objektivne i trajne kategorije.

Drugi cilj koji autor navodi može se podeliti na dve komponente. Prva komponenta podrazumeva pouzdano saznanje o tome šta su interesi drugih međunarodnih aktera koji utiču na izvestan način na datu državu.²⁷ Ona podrazumeva, zapravo, intenzivnu diplomatsku, obaveštajnu i analitičku delatnost. Potom, u drugoj komponenti ovog cilja, neophodno je delovati tako da se interesi drugih država učine što komplementarnijim interesima date države.²⁸ Ovo je moguće postići na dva načina: a) tako što će se ublažiti razlike u suprotnostima sa „prirodnim suparnicima“; b) tako što će se podstaći države sa kojima postoji snažno preklapanje interesa („prirodni saveznici“) na snažno zajedničko delovanje.²⁹

²³ Ibidem, str. 94.

²⁴ Ibidem, str. 94.

²⁵ Ibidem, str. 94.

²⁶ Ibidem, str. 94.

²⁷ Ibidem, str. 94.

²⁸ Ibidem, str. 94.

²⁹ Ibidem, str. 94.

Sva navedena razmatranja potvrđuju polaznu pretpostavku da je Milovanović ontološki fundacionalista. Njegove hipoteze o „prirodnim silama“, trajnim interesima, stalnim ciljevima koji su jednaki za sve države, zapravo govore o veri u postojanje objektivnih zakonitosti koji regulišu domen spoljne politike i međunarodnih odnosa, pa i čitav društveni život. Pitanje koje se logički postavlja nakon izdvajanja ovih ključnih premisa, jeste na koji način Milovanović dolazi do kreiranja ovih hipoteza i kako ih testira.

U epistemološkom smislu Milovanović je pozitivista, koji veruje u to da je moguće ove „prirodne zakone“ utvrditi primenom naučnih metoda. On će, stoga, pokušati da svoje opšte polazne hipoteze o tome šta utiče na spoljnu politiku jedne države i kakva ona treba da bude primeni konkretno na slučaj Srbije sa sredine poslednje decenije XIX veka. Imajući u vidu da polazni Milovanovićev analitički okvir ostavlja mnogo prostora za utvrđivanje posebnih karakteristika pojedinih država, u skladu sa njihovim nacionalnim specifičnostima, on će se prevashodno oslanjati u ovom tekstu na komparativno-istorijsku metodu. Milovanović nastoji da na osnovu analize ponašanja pojedinih država u prošlosti utvrdi šta je njihov ključni interes i predvidi njihovo ponašanje u budućnosti.

Takođe, analizom relevantnih faktora koji utiču na spoljnu politiku Srbije, on pokušava da utvrdi šta je i „objektivni interes“ Srbije, te sa kojim interesima drugih aktera je on podudaran. Sličan postupak primenjen je i u drugim Milovanovićevim tekstovima koji se bave međunarodnim odnosima, poput teksta „Istočno pitanje“.³⁰ U pojedinim tekstovima koji se bave međunarodnim odnosima, poput teksta „Naši trgovinski ugovori“, koristio je i metodu komparativne analize sadržaja.³¹ Ova percepcija interesa kao nečega ontološki samobitnog i postojećeg i epistemološki uhvatljivog, bitna je karakteristika Milovanovićevih radova i predstavlja ono što ga je razlikovalo od onih koji su spoljnu politiku Srbije i smernice za njeno sprovođenje zasnivali na apstraktnim vrednostima i idealima (panslovenstvo, pravoslavna solidarnost, itd.).

Možemo li govoriti o teoriji spoljne politike Milovana Milovanovića?

U ovom delu rada pokušaćemo da utvrdimo da li navedena promišljanja i istraživanja Milovana Milovanovića o spoljnoj politici dostižu nivo naučne teorije spoljne politike. Kako bismo došli do ovog odgovora, poslužićemo se testom koji profesor Dragan Simeunović koristi u svojoj knjizi „Novovekovne političke ideje u Srba“, kako bi testirao da li „teorijsko pregnuće“ Dositeja Obradović može da se proglasi političkom teorijom.³²

³⁰ Branko Nadoveza, „Istorijska misao Milovana Milovanovića“, *Baština*, br. 31, 2011, str. 150-155.

³¹ Milovan Milovanović, „Naši trgovinski ugovori“, *Delo*, 1895.

³² Dragan Simeunović, *Novovekovne političke ideje u Srba*, Istorijski arhiv Beograda i Institut za političke studije, Beograd, 2000, str. 33.

Prvi test, koji ćemo označiti kao „minimalni“, polazi od, kako autor navodi, rasprostranjenog stava „da se politička teorija može pretežno svesti na izučavanje i definisanje pojmova kojima se barata pri naučnom opisivanju i objašnjenju politike, a da se može prostirati i na konstruisanje modela i formulisanje postavki o uopštenim situacijama“, odnosno, jednom rečju, na fenomenologiju politike.³³ Imajući u vidu da smo mi suzili predmet našeg istraživanja u radu na spoljnu politiku, ispitivaćemo da li Milovanović ispunjava potrebne zahteve za teoriju (fenomenologiju) spoljne politike.

Ukoliko primenimo ovaj test na navedeno Milovanovićevo teorijsko pregnuće, možemo konstatovati da je on na ovom planu dosta učinio. Profesor Visković zaključuje da se na osnovu rada većine teoretičara u drugoj polovini XX veka, kao ključni pojmovi, odnosno fenomeni u naučnoj disciplini spoljne politike mogu izdvojiti: ciljevi, sredstva, determinante, procesi kreiranja (spoljnopolitičko odlučivanje) i realizacije spoljne politike.³⁴

Milovanović određuje, precizira i klasifikuje „sile“ (unutrašnje i spoljašnje) koje utiču na međunarodni položaj države i njenu spoljnu politiku, što su, zapravo, determinante spoljne politike države. Takođe, on određuje i opšte ciljeve spoljne politike svake države. Jedan od najvažnijih pojmova u spoljnoj politici – pojam (nacionalnog) interesa, takođe je često rabljen u Milovanovićevim razmatranjima spoljne politike. Odnos između spoljne i unutrašnje politike (i njihove granice) jedno je od najaktuelnijih pitanja u domenu spoljne politike danas, od suštinske važnosti za istraživanje procesa kreiranja i realizacije, ali i teorijsko određenje samog pojma spoljne politike. Milovanović iznosi bitne postavke o povezanosti unutrašnje i spoljne politike, ne samo u pogledu pomenutih determinanti (materijalno stanje, priroda zemljišta, itd.), već i u pogledu unutarpolitičkih odnosa između vlasti i naroda, tj. „harmoniji između vladalačke dinastije i naroda“ u slučaju Srbije.³⁵ Iz njegovih radova, zaključuje se da je konsenzus u državi neophodan za uspešnu spoljnu politiku.³⁶ Sve navedene stavke govore u prilog tome da je Milovanović bio prilično aktivan na polju objašnjavanja spoljnopolitičkih fenomena, te njegov rad definitivno možemo svrstati u fenomenologiju spoljne politike, što spada u domen teorije.

³³ Ibidem, str. 33.

³⁴ Ivo Visković, „Pojam spoljne politike i naučnog izučavanja spoljne politike“, u: Ivo Visković (ur.), *Spoljna politika Jugoslavije: repertorijum*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 1991, str. 10.

³⁵ Milovan Milovanović, „Naša spoljna politika“, u: Nataša Dragojlović, Stanislav Sremčević, Dragan Đukanović, Dragan Živojinović (urs.), *Spoljna politika Srbije: strategije i dokumenta, Evropski pokret u Srbiji*, Beograd, 2010, str. 103.

³⁶ Milovan Milovanović, *Državno pravo i načela spoljne politike Kraljevine Jugoslavije*, priređivači Dubravka Stojanović i Radoslav Stojanović, Filip Višnjić, Beograd, 1997, str. 35-37.

Prema mnogim autorima, ipak, ovakav pristup označio bi se redukcionističkim i nedovoljnim za ono što jedna (spoljno) politička teorija mora obuhvatati. Zbog toga primenjujemo i drugi test, koji ćemo označiti kao „optimalni“. Kako navodi profesor Simenunović, referencirajući na čuvenog profesora Klaua fon Bajmea (Klaus von Beyme), da bi nešto bilo politička teorija, mora sadržati tri operacije: 1. Utvrđivanje političkih činjenica („šta jeste“); 2. Utvrđivanje kauzalnih veza i prognoza političkih događaja („šta će biti“); 3. Davanje preporuka o poželjnom stanju stvari u budućnosti („šta treba da bude“).³⁷

U pogledu prvog uslova (utvrđivanje činjenica) možemo da konstatujemo da Milovanović u većini segmenata ulaže sistematičan napor da dođe do ovih zaključaka primenom navedenih naučnih metoda. Međutim, on u svojim naporima nije u potpunosti konzistentan. Postoje određene tvrdnje koje, ipak, ostaju neproverene hipoteze, odnosno gde, nakon konstatovanja njihovog postojanja kao zakonitosti, ne dolazi do empirijske provere ovih hipoteza. Takođe, ni tvrdnje koje su proverene, često nisu proveravane na dovoljno velikom broju slučajeva, da bi im se mogao pridati status na koji Milovanović pretenduje, a to je status gotovo „prirodnih zakona“ u društvenom životu. Može se konstatovati da, uprkos tome što je posedovao sistematičnost u velikoj meri, Milovanovićevo insistiranje na opštosti i nepromenljivosti (što podrazumeva kategorija „prirodne sile“ tj. zakona) njegovih hipoteza ostaje činjenično nedovoljno pokriveno. Danas je jasno da je utvrđivanje „prirodnih zakona“ u društvenim naukama nemoguće, ali je Milovanovićevo terminologija razumljiva i potpuno u duhu njegovog vremena, imajući u vidu tada vladajući diskurs u nauci. Uz to, potrebno je i istaći da pojedini bitni fenomeni spoljne politike ostaju neobjašnjeni u Milovanovićevim radovima.

Što se tiče drugog uslova, model koji Milovanović pravi u svom tekstu „Naša spoljna politika“ omogućava mu pravljenje prognoze o razvoju događaja. Ove prognoze su, ispostaviće se, bile prilično tačne, naročito u pogledu neizbežnog sukoba sa Austro-Ugarskom, te podudarnosti interesa sa Rusijom i saradnje Rusije i Francuske kao poželjne za Srbiju, što je teza koja je navedena i u njegovom delu „Istočno pitanje“.³⁸ Ovo, ipak, svedoči pre svega o Milovanovićevoj ingenioznosti, analitičnosti i znanju. Model je sam po sebi toliko širok, da će njegova pravilna primena najviše zavisi od toga koliko je onaj ko ga koristi sposoban da izvuče pravilne zaključke primenom prevashodno uporedno-istorijske metode, što je on umeo jako dobro. To, ipak, ne dovodi u pitanje činjenicu da su Milovanovićeve modeli imali prediktivnu vrednost, uz, naravno, svu rezervu koju imaju svi modeli

³⁷ Dragan Simeunović, *Novovekovne političke ideje u Srba*, Istorijski arhiv Beograda i Institut za političke studije, Beograd, 2000, str. 33.

³⁸ Slobodan Jovanović, *Moji savremenici: Milovan Milovanović*, Avala, Vindzor, 1962, str. 16.

u društvenim naukama, a naročito u oblastima gde postoji čitav niz determinanti kao što je to spoljna politika. Danas ovaj model zasigurno ne bi bio dovoljno dobar da pruži jednako precizna objašnjenja, imajući u vidu da su se od tada dogodile mnoge važne globalne društvene promene, ali bi se na njegovim temeljima, uz dopune i nadogradnju, mogli izgraditi jako dobri modeli spoljne politike, korisni za savremenu upotrebu.

Konačno, što se tiče trećeg uslova („šta treba da bude“), Milovanović ga ispunjava u velikoj meri. Pre svega, on daje konkretne predloge za delovanje spoljne politike Srbije, zasnovane na predviđanju ponašanja drugih i zaključivanju o tome šta su njeni suštinski interesi. Milovanovićeve razmatranja su, dakle, preskriptivna i primenjiva u praksi, a on je i sam imao priliku da ih primeni, naorčito u pogledu odnosa sa Bugarskom. Partnerstvo sa Bugarskom, koje je preporučivao, kako u tekstu „Naša spoljna politika“, tako i u tekstu „Srbi i Bugari“³⁹, u praksi je i nastojao da izgradi još od početka XX veka, a definitivno je i uspeo kao premijer i ministar inostranih dela 1912. godine. Preporuke izbegavanja sukoba sa Austro-Ugarskom, dok ne dođe „povoljan trenutak“, uspešno je primenio u toku Aneksione krize, uprkos otporu javnog mnjenja i većeg dela političke elite.⁴⁰ Ipak, hijerahija ciljeva koje ističe nije najjasnija, pa je tako bilo nejasno šta raditi, na primer, u slučaju Carinskog rata, kada bi se sučelili ciljevi privredne emancipacije od Habzburgovaca (izneti u delu „Naši trgovinski ugovori“), s jedne strane, i izbegavanja sukoba i gradnje što boljih operativnih odnosa sa ovim susedom, s druge strane. U praksi, Milovanović je više vrednovao drugi cilj, te je pokušao da spreči Carinski rat po svaku cenu, što bi, pokazalo se nešto kasnije, bio pogrešan potez za privredni razvoj Srbije.

Naposletku, možemo zaključiti da misao Milovana Milovanovića delimično ispunjava postavljena tri zadatka teorije, ali ne u potpunosti, naročito u pogledu prvog zadatka. Ona je definitivno više od fenomenologije, ali nije u potpunosti koherentna teorija spoljne politike. Stoga, dolazimo do zaključka da bi najbolje bilo Milovanovićeve teorijska promatranja posmatrati kao svojevrstu „predteoriju spoljne politike“. Koncept predteorije u spoljnu politiku uveo je čuveni teoretičar Džejms Rozenau (James Rosenau) pre pola veka, gotovo sedam decenija po Milovanovićeve razmatranjima.⁴¹ On je na ovaj način hteo da označi postavljanje određenih hipoteza i pravljenje modela (determinanti) spoljne politike, baziranim na njegovom uporedno-istorijskom iskustvu, koje tek

³⁹ Nadoveza, Branko, „Istorijska misao Milovana Milovanovića“, *Baština*, br. 31, 2011, str. 167-169.

⁴⁰ Duško Lopandić, *Poslužiti svome dragom otečestvu: iz istorije diplomatije Srbije 1804-1914*, Službeni glasnik, Beograd, 2010, str. 169-175.

⁴¹ James Rosenau, *Pre-Theories and Theories of Foreign Policy*, in: Walter Carlsneas, Stefano Guzzini, *Foreign Policy Analysis vol. 1*, SAGE, London, 2011, pp. 143-195.

treba da budu testirane i potvrđene kroz empirijska istraživanja.⁴² Ovo je vrlo sličan postupak Milovanovićevom heurističko-iskustvenom modelu „prirodnih sila“, koje postavlja na početku svog teksta „Naša spoljna politika“. Potrebno je istaći i da danas, naročito u pogledu determinanti, nauka i nije otišla predaleko od pomenute predteorije spoljne politike, što dodatno naglašava važnost Milovanovićevog dela, starog preko 130 godina.

Misao Milovana Milovanovića i realpolitika

Imajući u vidu da smo konstatovali da se misao Milovana Milovanovića definitivno može svrstati u domen teoretizacije spoljne politike, iako više kao predteorija, nego kao teorija, sledeće pitanje koje se postavlja jeste klasifikacija u određenu širu grupu teorijskih pristupa, imajući u vidu njihov pluralizam, kako u spoljnoj politici, tako i u nauci o međunarodnim odnosima i uopšteno u političkim naukama. Smatramo da su teze brojnih autora o Milovanoviću kao predstavniku realpolitičke misli osnovane i utemeljene.

Realpolitičko promišljanje politike svoje intelektualne korene nalazi u delima mislilaca poput Hobsa i Makijavelija, prema kome je Milovanović iskazivao otvoreno divljenje⁴³, a u kontekstu realpolitičkog promišljanja međunarodnih odnosa se kao preteča uzima antički istoričar Tukidid. Realpolitičko promišljanje teži saznanju o tome šta politika zapravo jeste, a ne šta bi trebalo da bude.⁴⁴ Fokus je, dakle, na rezultatu, kao i na instrumentima kojima se rezultat postiže.⁴⁵ Centralni pojmovi ovog pristupa jesu interes i moć. U srpskoj (spoljno)političkoj misli i praksi, tipičan predstavnik ovakvog pristupa u periodu neposredno pre političkog sazrevanja Milovana Milovanovića jeste Jovan Ristić⁴⁶, a kao paradigma za realpolitičku praksu u Srbiji često se uzima knjag Miloš Obrenović.

⁴² Ibidem, pp. 149-155.

⁴³ Dragan Simeunović, „Milovan Milovanović, čovek koji je stvorio Balkanski savez“, *Srpska politička misao*, vol. 42, broj 4, 2013, str. 225.

⁴⁴ Dragan Simeunović, *Uvod u političku teoriju*, Institut za političke studije, Beograd, 2009, str. 51.

⁴⁵ Ibidem, str. 51.

⁴⁶ Kako navodi profesor Simeunović, „iako veliki kritičar Jovana Ristića, i to ne samo iz političko-idejnih već i ličnih razloga, Milovan Milovanović je u pogledu odnosa Srbije prema velikim silama koristio bar jedan „ristićevski“ princip: „koristi realnu snagu velikih umesto nerealnih obećanja malih“. No, on je otišao i na teorijskom i na praktičnom planu korak dalje od Ristića kada je zaključivao da i obećanja malih mogu biti realna ukoliko mali obezbede da iza njihovih obećanja stanu i njihovi moćni prijatelji.“ (prema: Dragan Simeunović, „Milovan Milovanović, čovek koji je stvorio Balkanski savez“, *Srpska politička misao*, vol. 42, broj 4, 2013, str. 230).

Milovan Milovanović se uklapa u osnovne postulate realpolitike. Njegove ideje vodilje iz prakse – „realizam, utilitarizam i skepticizam“ prožimaju i njegovu spoljnopolitičku misao.⁴⁷ On teži naučnom proučavanju političkih činjenica i realnosti, rezultata spoljne politike, za koje veruje da su ih uslovile objektivne sile i interesi. Ne bavi se moralnim načelima, dogmama i emocijama u spoljnoj politici. Kao što to Dimitrije Đorđević navodi, „staroj romantičarskoj školi on je kao jedinu dogmu suprotstavio interes“.⁴⁸ To ne znači da je Milovanović negirao relevantnost određenih načela jer se i sam naučno bavio načelom narodnosti u međunarodnom pravu i politici. Međutim, još od doktorata njegova misao odiše duhom skepticizma prema trajnosti međunarodnih ugovora, odnosno bilo kakvih spoljnopolitičkih odnosa koji nisu zasnovani na interesu, već apstraktnim načelima.⁴⁹ Cilj je, zapravo, primenom egzaktnih metoda, doći do što preciznijeg načina (sredstava) kako da se interes na najbolji način ostvari. Pri tome, instrumenti se ne mere moralno, već po stepenu njihove korisnosti, što je osnovna odlika utilitarizma.

Zbog prakse koja je proisticala iz ove misli, profesor Simeunović Milovana Milovanovića označava kao makijavelistu „u boljem smislu te reči“.⁵⁰ Ističe i da se Milovanović nije držao maksime da „cilj opravdava sredstva“, već da „cilj određuje sredstva u spoljnoj politici“.⁵¹ Njegova visprenost i razboritost u praktičnom odabiru sredstava, praćena razvijenom svešću o tome šta je strateški cilj kome dugoročno treba težiti, predstavljaju strateško promišljanje koje bi, kako to ističe i diplomata Duško Lopandić, bilo od izuzetne koristi i današnjoj Srbiji.⁵²

Konačno, može se postaviti i pitanje lociranja realpolitičkog pristupa spoljnoj politici Milovana Milovanovića u kontekstu današnjih teorija spoljne politike. Realpolitika u domenu međunarodnih odnosa evoluirala je docnije, tokom XX veka, u realizam kao jedan od dominantnih pravaca u međunarodnim odnosima. Realizam se sastoji od niza pravaca, od kojih neki, poput neorelaizma Keneta Volca, nisu ni težili da teoretizuju spoljnu politiku, što su smatrali nemogućim, već isključivo međunarodnu politiku (ishode na

⁴⁷ Dimitrije Đorđević, *Milovan Milovanović*, Prosveta, Beograd, 1962, str. 39.

⁴⁸ Ibidem, str. 39.

⁴⁹ Dejvid Mekenzi, *Milovan Milovanović: srpski diplomata i državnik*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu i AIZ Dosije, Beograd, 2007, str. 20.

⁵⁰ Dragan Simeunović, „Milovan Milovanović o stvaranju Balkanskog saveza“, u: Vladimir Stojančević (ur.), *Prvi balkanski rat 1912. godine: zbornik radova sa naučog skupa, održanog 27. i 28. novembra 2002. godine*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 2007, str. 54.

⁵¹ Ibidem, str. 54.

⁵² Duško Lopandić, „Od Garašanina do Milovanovića: pedeset godina geostrateškog promišljanja u Srbiji XIX veka“, *Međunarodna politika*, vol. 61, br. 1137, 2010, str. 81.

nivou međunarodnog sistema).⁵³ S druge strane, klasični realizam, a naročito neoklasični realizam, težili su da teoretizuju spoljnu politiku.⁵⁴

Moglo bi se reći da koncept spoljne politike Milovana Milovanovića sadrži određeni stepen preklapanja sa neoklasičnim realizmom. Ovaj pristup zasniva se na premisi da je nezavisna varijabla koja determiniše spoljnu politiku određene zemlje struktura međunarodnog sistema (koja je, u savremnom sistemu suverenih država, po svojoj prirodi anarhična) i pozicija države na hijerarhiji moći u toj strukturi. S druge strane, intervenišuće varijable, koje će uticati na ove ishode, jesu brojni faktori koji se tiču prirode same države i društva, te faktori koji se tiču pojedinca.⁵⁵ Ove varijable prisutne su i u Milovanovićevoj postavci „sila“ koje oblikuju spoljnu politiku.

Pomenuli smo kako Milovanović ističe „osobine narodne“, odnosno spremnost naroda da postavi jasne ciljeve i posvećenost da upotrebi sredstva da ih ostvari kao silu koja oblikuje spoljnu politiku.⁵⁶ Ovaj koncept veoma je sličan konceptu koji je neoklasični realista Tomas Kristensen (*Thomas Christensen*) razvio više od jednog veka nakon Milovanovićeovog teksta, pod nazivom „nacionalna politička moć“ (*national political power*), koja je zapravo nivo sposobnosti da vlast jedne države mobilise resurse neophodne za ostvarivanje strateških ciljeva.⁵⁷ Važnost ovog faktora ističu i drugi realisti, poput Farida Zakarije (*Fareed Zakaria*), koji koristi termin „državna moć“ (*state power*).⁵⁸ Takođe, Milovanović svojim isticanjem važnosti interesa država, koje su usmerene ka samopomoći kako bi njih ostvarile, odnosno nepostojanja viših normi koje bi obavezivale sve države u međunarodnom sistemu, naglašava da je struktura međunarodnog sistema anarhična. Ovo je posebno bilo izraženo, kao što smo već pomenuli, u njegovom doktoratu. Takođe, on ističe i relativne odnose materijalne moći, odnosno relativni stepen razvijenosti jedne zemlje, kao bitan faktor koji će uticati na njenu mogućnost da ostvari svoje interese, što je zapravo približan

⁵³ Gideon Rose, *Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy*, *World Politics*, No. 51, 1998, p. 145.

⁵⁴ William C. Wohlforth, „Realism and foreign policy“, in: Steve Smith, Amelia Hadfield and Tim Dunne, *Foreign Policy: Theories, Actors, Cases*, Oxford University Press, Oxford, 2012.

⁵⁵ Gideon Rose, *Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy*, *World Politics*, No. 51, 1998, p. 146.

⁵⁶ Milovan Milovanović, „Naša spoljna politika“, u: Nataša Dragojlović, Stanislav Sremčević, Dragan Đukanović, Dragan Živojinović (urs.), *Spoljna politika Srbije: strategije i dokumenta, Evropski pokret u Srbiji*, Beograd, 2010, str. 94.

⁵⁷ Thomas Christensen, *Useful Adversarie: Grand Strategy, Domestic Mobilization and Sino-American Conflict 1947-1958*, Princeton University Press, New Jersey, 1996.

⁵⁸ Fareed Zakaria, *From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role*, Princeton University Press, New Jersey, 1999.

ekvivalent raspodeli moći u anarhičnom međunarodnom sistemu kod neoklasičnih realista.

Međutim, stiče se utisak da je hijerarhija varijabli kod Milovanovića obrnuta u odnosu na postavke neoklasičnog realizma! Raspored moći kod neoklasičnih realista je nezavisna, početna varijabla, dok Milovanović nju čak ni ne izdvaja eksplicitno kao „silu“, već to čini posredno, time što konstatuje da će od stepena razvijenosti zavisiti srazmera uticaja spoljnog faktora na ostvarivanje unutrašnjih ciljeva, što implicira da on upravo ovu varijablu karakteriše kao intervenišuću! S druge strane, teoretičari poput Kristensena i Zakarije faktore „nacionalne političke moći“ odnosno „državne moći“ svrstavaju u intervenišuće varijable, dok Milovanović ističe ovaj faktor kao „prvu pogodbu“, odnosno kao „prvu silu“!⁵⁹

Svakako, postoje i druge razlike između opštih karakteristika neoklasičnog realizma i Milovanovićevog spoljnopolitičkog promišljanja. Današnji neoklasični realisti posvećuju više pažnje tipu lidera i njegovoj ličnosti, dok je Milovanović o tome govorio samo uopšteno, kroz formu neophodnosti konsenzusa između dinastije i naroda, što je i razumljivo za vreme u kome je delovao, kada se svakako nije blagonaklono gledalo na javne analize ličnosti monarha. Milovanović nije u potpunosti uzimao u obzir one faktore koje bismo danas mogli definisati kao „meku moć“, iako jeste govorio o potrebi stvaranja kulturnih ideala, ali ne i o tome na koji način oni mogu biti sredstvo spoljne politike koje će privući druge. I ova razlika mora biti dovedena u kontekst vremena, imajući u vidu da masovni mediji, koji danas omogućavaju masovni transfer kulturnih (i propagandnih) sadržaja, tada nisu postojali.

Na osnovu svega navedenog, možemo zaključiti da savremena misao neoklasičnog realizma sadrži visok stepen premisa koje je sadržala spoljnopolitička misao Milovana Milovanovića. Ukoliko uzmemo u obzir faktor razlike u istorijskim okolnostima, koja je dovela do većeg izražaja pojedine faktore kojih se Milovanović tek dotakao, ova razlika se dodatno smanjuje. Na osnovu svega navedenog, konstatujemo da su osnove Milovanovićeve predteorije u dobroj meri relevantne i danas, odnosno da nam mogu poslužiti kao polazna osnova za teoretizaciju spoljne politike i čitavih 111 godina nakon teksta „Naša spoljna politika“.

Zaključak

„Velika politika ima svoja dva načela koja se međusobno dopunjuju: umeti čekati i u sačekanom povoljnom trenutku, umeti se odlučiti“ – ovo su

⁵⁹ Milovan Milovanović, „Naša spoljna politika“, u: Nataša Dragojlović, Stanislav Sremčević, Dragan Đukanović, Dragan Živojinović (urs.), *Spoljna politika Srbije: strategije i dokumenta, Evropski pokret u Srbiji*, Beograd, 2010, str. 93.

saveti za uspešnu politiku Milovana Milovanovića, koje je on i sam primenjivao u političkoj praksi.⁶⁰ Međutim, kada je reč o teoriji, tu je bio potpuno suprotan. Ne samo da nije čekao, nego je u svojim teorijskim razmatranjima išao i ispred svog vremena. Bio je smeo da ponudi nove opcije i nove ideje. Ovo se može reći i za njegova razmatranja u domenu spoljne politike, koja smo obradili u ovom radu.

Njegova razmatranja spoljne politike definitivno imaju karakter teoretizacije. Primenom naučnih metoda, Milovanović se bavio izučavanjem konkretnih fenomena spoljne politike, koji su i danas u centru izučavanja ove naučne discipline. „Srpski Kamilo Kavur“⁶¹, kako ga je nazvao Đorđević, može se, stoga, računati kao preteča i začetnik teoretizacije spoljne politike na ovim prostorima, čak i pre samog izdvajanja međunarodnih odnosa kao nauke. Međutim, smatramo da je pravilnije odrediti ih kao predteoriju, nego kao teoriju spoljne politike. Ova predteorija poseduje, kao što smo pokazali, sve odlike tipične realpolitičke misli. Njena složenost i naprednost ogleda se i u činjenici da sadrži mnogo sličnih elemenata kao i čitav vek starija i danas aktuelna teorija neoklasičnog realizma u spoljnoj politici.

Bibliografija

1. Christensen, Thomas, *Useful Adversarie: Grand Strategy, Domestic Mobilization and Sino-American Conflict 1947-1958*, Princeton University Press, New Jersey, 1996.
2. Djordjevic, Dmitrije, „Pašić and Milovanović in the Negotiations for the Conclusion of the Balkan Alliance of 1912“, *Balkanika*, vol. 45, 2014, pp. 295-316.
3. Đorđević, Dimitrije, *Milovan Milovanović*, Prosveta, Beograd, 1962.
4. Evans, G., Newnham J. (eds.), *Penguin Dictionary of International Relations*, Penguin Books, London, 1998.
5. Jovanović, Slobodan, *Moji savremenici: Milovan Milovanović*, Avala, Vindzor, 1962.
6. Lopandić, Duško, „Od Garašanina do Milovanovića: pedeset godina geostrateškog promišljanja u Srbiji XIX veka“, *Međunarodna politika*, vol. 61, br. 1137, 2010, str. 69-83.
7. Lopandić, Duško, *Poslužiti svome dragom otečestvu: iz istorije diplomatije Srbije 1804-1914*, Službeni glasnik, Beograd, 2010.
8. Mekenzi, Dejvid, *Milovan Milovanović: srpski diplomata i državnik*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu i AIZ Dosije, Beograd, 2007.

⁶⁰ Milovan Milovanović, „Naša spoljna politika“, u: Nataša Dragojlović, Stanislav Sremčević, Dragan Đukanović, Dragan Živojinović (urs.), *Spoljna politika Srbije: strategije i dokumenta, Evropski pokret u Srbiji*, Beograd, 2010, str. 104.

⁶¹ Dimitrije Đorđević, *Milovan Milovanović*, Prosveta, Beograd, 1962, str. 171.

9. Milovanović, Milovan, *Državno pravo i načela spoljne politike Kraljevine Jugoslavije*, priređivači Dubravka Stojanović i Radoslav Stojanović, Filip Višnjić, Beograd, 1997.
10. Milovanović, Milovan, „Naša spoljna politika“, u: Nataša Dragojlović, Stanislav Sremčević, Dragan Đukanović, Dragan Živojinović (urs.), *Spoljna politika Srbije: strategije i dokumenta, Evropski pokret u Srbiji*, Beograd, 2010, str. 93-104.
11. Milovanović, Milovan, „Naši trgovinski ugovori“, *Delo*, 1895, str. 182-207.
12. Nadoveza, Branko, „Istorijska misao Milovana Milovanovića“, *Baština*, br. 31, 2011, str. 150-173.
13. Rose, Gideon, Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy, *World Politics*, No. 51, 1998, pp. 144-172.
14. Rosenau, James, Pre-Theories and Theories of Foreign Policy, in: Walter Carlsneas, Stefano Guzzini, *Foreign Policy Analysis vol. 1*, SAGE, London, 2011, pp. 143-195.
15. Simeunović, Dragan, „Milovan Milovanović o stvaranju Balkanskog saveza“, u: Vladimir Stojančević (ur.), *Prvi balkanski rat 1912. godine: zbornik radova sa naučog skupa, održanog 27. i 28. novembra 2002. godine*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 2007, str. 49-58.
16. Simeunović, Dragan, „Milovan Milovanović, čovek koji je stvorio Balkanski savez“, *Srpska politička misao*, vol. 42, broj 4, 2013, str. 221-254.
17. Simeunović, Dragan, *Novovekovne političke ideje u Srba*, Istorijski arhiv Beograda i Institut za političke studije, Beograd, 2000.
18. Simeunović, Dragan, *Uvod u političku teoriju*, Institut za političke studije, Beograd, 2009.
19. Visković, Ivo, „Pojam spoljne politike i naučnog izučavanja spoljne politike“, u: Ivo Visković (ur.), *Spoljna politika Jugoslavije: repertorijum*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 1991, str. 5-12.
20. William C. Wohlforth, „Realism and foreign policy“, in: Steve Smith, Amelia Hadfield and Tim Dunne, *Foreign Policy: Theories, Actors, Cases*, Oxford University Press, Oxford, 2012, pp. 35-53.
21. Zakaria, Fareed, *From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role*, Princeton University Press, New Jersey, 1999.

Milan KRSTIĆ

**FOREIGN POLICY THOUGHT OF MILOVAN MILOVANOVIĆ:
DOES IT REACH THE BAR OF FOREIGN POLICY THEORY?**

ABSTRACT

The main research question posed in this article is could foreign policy considerations of Milovan Milovanović (Serbian politician, diplomat and a fruitful author from the end of the 19th and the beginning of the 20th century) be regarded as a theory of foreign policy? Our thesis is that these considerations are a pre-theory of foreign policy. After a description of the key Milovanović's hypotheses about the foreign policy behavior of states in international relations, we will test could they be regarded as a comprehensive theory using two tools: 1) the minimal test; 2) the optimal test. Finally, we would try to locate Milovanović's pre-theory inside broader realpolitik thought, as well as to analyze its relevance for contemporary foreign policy theoretical approaches.

Key words: Milovan Milovanović, foreign policy, theory, realpolitik, neoclassical realism.

UDK: 323.1(=163.41)(497.5)
Bibliid 0543-3657, 67 (2016)
God. LXVII, br. 1161, str. 67–82
Izvorni naučni rad
Primljen: 15.10.2015.

*Miloš VUKELIĆ*¹

Položaj srpske manjine u Republici Hrvatskoj u svetlu hrvatskog etnonacionalizma

SAŽETAK

Položaj srpske manjine u Hrvatskoj se od ulaska ove zemlje u Evropsku uniju značajno pogoršao. Međutim, uzroci ovakvog stanja nisu novijeg datuma. Oni sežu dalje u prošlost i tiču se samog nastajanja identiteta dva naroda koji su izgrađivani u međusobnom dinamičkom odnosu. Usled opstanka etnonacionalizma u politici dve države i nakon sukoba 90-ih godina XX veka, u Republici Hrvatskoj je uglavnom samo normativno uređen položaj manjina. Pravi izazovi usledili su tek sa pokušajima primene usvojenih pravila. Uočavanjem konstante paljenja automatskog mehanizma anti-srpske politike u Hrvatskoj u doba kriza, u radu je načinjen pokušaj sagledavanja nastavka takve tendencije i sa ulaskom države u Evropsku uniju, kada se i sama zajednica suočava sa dubokim unutrašnjim izazovima.

Ključne reči: srpsko-hrvatki odnosi, srpska manjina, etnonacionalizam.

Uvod

Srpska manjina je od završetka poslednjeg rata u Hrvatskoj često zauzimala vrlo nepovoljno mesto u društvenom uređenju te zemlje. Ona ne samo da je bila poligon za pozicioniranje političkih partija, već je bila i od suštinske važnosti za identitet većinskog stanovništva najnovije članice Evropske unije tokom proteklih dvadeset godina.² Međutim, pripadnici ove

¹ Student master studija mira na Fakultetu političkih nauka u Beogradu, E-adresa: mvukelic@neobee.net.

² Mišljenje autora, koje će biti i izneto u drugim delovima rada, jeste da je ovakav identitet formiran i znatno ranije od 90-ih godina XX veka, te da se on linearno

manjine su tokom navedenog perioda u velikom broju slučajeva bili i žrtve represije koja je povremeno poprimala oblike fizičkog nasilja, a neretko bila ispoljavana i kroz strukture vlasti.³ „Strukturno nasilje“ je u Hrvatskoj najučestalije demonstrirano kroz sprečavanje povratka izbeglih Srba na svoja ognjišta ili pak administrativnim diskriminatornim aktima i umanjivanjem mogućnosti zapošljavanja.⁴

U nastavku rada biće prikazana ideja o postojanju posebnog oblika hrvatskog etnonacionalizma formiranog u saglasju sa shvatanjem Srba kao „drugih“, te uticaju takve ideološke perspektive na ophođenje prema srpskoj manjinskoj zajednici. Takođe, biće izložen i normativni okvir koji je pravosnažan u Republici Hrvatskoj (u daljem tekstu RH), a tiče se pored srpske i drugih manjina. Naročito će biti naglašena brojna kršenja postojećih pravnih pravila koja uređuju ovu oblast kao i uverenje autora da donošenje pravnih normi u ovom slučaju predstavlja znatno lakši deo posla u odnosu na njihovo primenjivanje, upravo zbog snažne identitetske pozadine diskriminacije srpske manjine. Pred zaključak rada ispitaće se povezanost položaja srpske manjine sa ulaskom RH u EU, kao i povezanost kriza političkih institucija sa pogoršanjem tretmana manjinske zajednice Srba. Biće izloženo i uverenje autora da se prava Srba degradiraju kao posledica paljenja automatskog identitetskog mehanizma dela većinskog stanovništva Hrvatske.

1. Posebnost nacionalizma u Hrvatskoj

Liberalni nacionalizam u Evropi krajem XVIII i tokom XIX veka imao je svoju emancipatorsku ulogu, u smislu oslobađanja kmetstva od feudalnih gospodara i stvaranja “narodne suverenosti”.⁵ Pri takvom pogledu, nacionalizam je imao gotovo isključivo pozitivno značenje koje kulminira shvatanjem Ernesta Renana i čuvenim predavanjem na Sorboni 1882. godine,

razvijao tokom proteklih više stotina godina, sve do stvaranja samostalne države Hrvatske u periodu od 1991-1995, kao i u postkonfliktnom okruženju nakon 1995.

³ Poseban oblik nasilja koji se ne mora ispoljavati fizički, već kroz različite elemente državnog upravljanja jeste strukturno nasilje. Više o strukturnom nasilju videti u: Johan Galtung, *Mimim sredstvima do mira-mir i sukob, razvoj i civilizacija*, Službeni glasnik i Jugoistok XXI, Beograd, 2009.

⁴ Slađana Božić, Ljubomir Mikić, *Neostvorena prava i promašene politike: Zastupljenost nacionalnih manjina u državnoj upravi, pravosuđu i policiji*, Srpsko narodno vijeće i Vijeće srpske nacionalne manjine Grada Zagreba, Zagreb, 2014, kao i *Hrvatska: desetljeće razočaranja- Kontinuirane prepreke za reintegraciju srpskih povratnika*, Human rights watch, Zagreb, 2006. <https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/croatia0906crweb.pdf>, 4.10.2015

⁵ Endru Hejvud, *Političke ideologije - uvod*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2005, str. 178-179.

gde uočava da nacija nije samo skup objektivnih činilaca kao što su rasa, jezik, vera, interesi i geografska-celovitost, već da je ona i "duša, duhovni princip".⁶

Protokom vremena počinju da se pojavljuju različite varijante nacionalizma, pa i pokušaja stvaranja dihotomije između "etničkog nacionalizma" i "građanskog nacionalizma". Čak i Renan smatra da postoji razlika između francuskog nacionalizma kao racionalnog, građanskog, političkog i inkluzivnog, i nemačkog kao romantičarskog, etničkog, kulturnog i ekskluzivističkog.⁷ Ovakva perspektiva postepeno poprima oblik ustaljenog poređenja „dobrog, zapadnoevropskog“ i „lošeg, istočnoevropskog“ nacionalizma, što se još naziva i *Konovom dihotomijom*.⁸ Tako je terenom individualizma i afirmacije ljudskih sloboda u politici počela da se smatra Zapadna Evropa (i uopšte „Zapad“) posle Drugog svetskog rata, što je ukorenilo ideju o postojanju građanskog nacionalizma na tim prostorima. S druge strane, izbijanjem ratova na tlu bivše Jugoslavije dolazi do afirmacije ideje o istočnoevropskom etnonacionalizmu. To je takav nacionalizam gde političko organizovanje poprima etničke karakteristike, a država kao vrhunac političke organizacije svoj legitimitet crpi iz jedinstvene kulturne zajednice.

Međutim, postoje autori koji veruju da ovakva podela na istočnoevropski i zapadnoevropski nacionalizam nema svoje utemeljenje u realnosti, već da većina nacionalizama teži da uspostavi političku organizaciju sa etničkim karakterom.⁹ Autor ovog rada smatra da maniheizam primenjen na nacionalizme predstavlja pojednostavljenu generalizaciju. Ipak, ne poriče da određeni nacionalizmi u specifičnom istorijskom trenutku nisu po svojoj prirodi građanski. Građanskim nacionalizmom mogla bi se smatrati i određena vrsta „jugoslovenskog nacionalizma“, koja je uistinu imala uticaja na formiranje identiteta na ovim prostorima tokom XX veka.

Stoga, hrvatski nacionalizam biće posmatran kao jedinstvena koncepcija izgrađena na dinamičnom odnosu sa srpskom etničkom zajednicom. Istovremeno se na etnonacionalizam neće posmatrati kao specifičnost Balkana ili još šire Istočne Evrope, već kao na pojavu koja je poslednjim ratovima ponovo isplivala na površinu.

Postoje različita tumačenja o tome do kakvih je identitetskih posledica dovela interakcija između dve zajednice. U Srbiji je dominantno ono koje zastupa i akademik Vasilije Krestić, gde izvore netrepeljivosti uviđa u vekovima koji su prethodili poslednjem ratu. Do zahuktavanja ove

⁶ Više o ovome u: Milan Subotić, "Crno beli svet: prilog istoriji dualnih tipologija nacionalizma", *Filozofija i društvo*, 1/XXIV, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 2013, str. 17.

⁷ Ibid., str. 20.

⁸ Ibid., str. 20-21.

⁹ Videti: Tomas Hilan Eriksen, *Etnicitet i nacionalizam*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2004, str. 175, kao i Milan Subotić, *ibid.*

netrepeljivosti dolazi naročito u periodu nakon 1848. godine, kada se širi baza političkih prava i uspostavlja se građansko društvo na teritoriji današnje Hrvatske, tada u Habzburškoj monarhiji. U takvom kontekstu postavilo se glavno pitanje - koji narod ima politička prava na teritorijama gde žive Hrvati?¹⁰ „Međutim, kao što feudalci nisu dozvoljavali građanstvu i seljaštvu da do revolucije čine deo „diplomatičkog“ naroda Hrvatske, tako ni građanstvo, kada se to pravo na njega proširilo, nije bilo spremno da ga deli sa Srbima iz Hrvatske. Hrvatska politika koja je stajala na stanovištu hrvatskog državnog prava i „diplomatičkog“ hrvatskog naroda čista je kopija mađarske staleške politike, koja se sastojala u maksimi da na tlu Mađarske postoji samo jedan jedinstveni mađarski politički narod“.¹¹

Istovremeno, pojavila se i hrvatska Narodna stranka koja je činila postepene ustupke Srbima, koje je i priznavala sve do Prvog svetskog rata i stvaranja zajedničke države.¹² Sa srpskog stanovišta, ove dve ideje provlačile su se sve do rata 1991. godine. Povremeno je preovlađivala prva ideja (Naročito u periodu NDH), a povremeno druga (tokom većeg dela Druge Jugoslavije). Ipak, često se ističe da je prva ideja konačno pobedila 1991. godine eliminisanjem Srba iz novog hrvatskog Ustava kao konstitutivnog naroda.¹³

Argument o nepomirljivosti dva identiteta iznosio je i sam prvi predsednik nove Republike Hrvatske, Franjo Tuđman, gde je o raspadu Jugoslavije govorio kao o neminovnom ishodu etničke mržnje dva naroda.¹⁴ Neki autori poriču ovakve tvrdnje, uzdajući se u analize o etničkoj distanci između Srba i Hrvata tokom 80-ih godina XX veka, gde je prikazano da je ova distanca zanemarljiva.¹⁵ Čini se, međutim da to nije dovoljan dokaz. Glavni argument nasuprot ove teze je taj što je sistem SFRJ 80-ih godina još uvek donekle bio stabilan. Onog trenutka kada se sistem urušavao usled različitih faktora, upalio se automatski mehanizam etničkih nepomirljivosti guranih pod tepih u decenijama koje su prethodile.¹⁶ Nakon toga, šovinistički elementi bujali su na sve strane, a za ovaj rad je naročito značajno što oni još uvek nisu prestali nakon 1995. godine, čak obrnuto, imaju tendenciju konstantnog samoobnavljanja.

¹⁰ Vasilije Đ. Krestić, *Istoričar u vremenu prelomnih i sudbinskih odluka*, Prometej, Novi Sad, 2011, str. 23.

¹¹ Ibid., str. 22.

¹² Ibid., str. 24.

¹³ Više o ovome: Zbornik radova, Milojko Budimir (ur.), *Srbi u Hrvatskoj od konstitutivnog naroda do nacionalne manjine*, Udruženje Srba iz Hrvatske, Beograd, 2015.

¹⁴ Dejan Jović, „Razlozi za raspad Socijalističke Jugoslavije: kritička analiza postojećih interpretacija“, *Časopis za književnost i kulturu i društvena pitanja*, Reč no. 62/8, Radio B92, 2011, str. 104.

¹⁵ Ibid., str. 104.

¹⁶ Autor bi pod ove faktore kao najbitniji izdvojio završetak Hladnog rata i prestanak značaja SFRJ kao tampon zone između tada postojeća dva vojna saveza.

Pogrešno bi bilo i sve varijante identiteta određene nacije svoditi pod jedan okvir. Tu se pre svega misli da postoje i različite varijante hrvatskog nacionalizma. Nacionalizam ne mora nužno voditi šovinizmu koji je samo jedan izvitopereni oblik nacionalizma. Ipak, pored takozvanog „prosvećenog nacionalizma“ koji u sebi nema negativna određenja u odnosu na druge nacije, niti elemente mržnje, u Hrvatskoj se često ispoljava šovinizam i to upravo prema Srbima.¹⁷ Uverenje autora jeste da on potiče iz viševjekovnog trvenja dva naroda, a naročito težnje hrvatskog da se ustali kao politički dominantan i nezavisan, te izbriše tzv. „remetilački faktor“ - Srbe.¹⁸ Iz iste te interakcije dva naroda proisteklo je i poimanje „Srba“ kao „drugih“, različitih od „nas“, gde „nas“ ti „drugi“ ugrožavaju. Za razliku od Srbije u kojoj je poimanje „drugih“ disperzivan pojam, budući da se on razjedinjuje na „Zapad“, Albance, Bošnjake i Hrvate, u Hrvatskoj je prilično usmeren i direktan. Kao takav on je i opasniji po te druge, te nasilje ne dolazi samo od pojedinaca snažnog identiteta sa šovinističkim crtama, već neretko i prožima same strukture političkog upravljanja u Hrvatskoj. U tom kontekstu Dejan Jović navodi da je u „Hrvatskoj pitanje odnosa sa Srbijom jedno od glavnih vanjskopolitičkih i unutarnjepolitičkih pitanja, dok u Srbiji odnosi sa Hrvatskom nemaju tako veliki značaj“. Takođe, ističe i da je „antisrpstvo uvijek bilo (pa je i danas) fokusna točka oko koje se hrvatski nacionalizam najbrže može konsolidirati i mobilizirati“.¹⁹ Ova teza će kasnije biti potkrepljena dokumentovanim aktima nasilja.

Nakon uspešnog osamostaljenja RH, postojale su i snažne struje koje su se zalagale za distanciranje Hrvatske od celog Balkanskog poluostrva. Najočigledniji primer svakako predstavlja to što je ova distanca uneta čak i u Ustav RH, gde se stavom 2. člana 142. navodi da se „zabranjuje pokretanje postupka udruživanja RH u saveze sa drugim državama u kojem bi ovo udruživanje moglo dovesti do obnavljanja jugoslovenske državne zajednice, odnosno neke balkanske sveze u bilo kom obliku“.²⁰ Takođe, desni politički

¹⁷ Za konstantu postojanja ovakvog razmišljanja u Hrvatskoj još od Ante Starčevića i Eugena Kvaternika videti npr: Momčilo Diklić, „Srpsko-hrvatski odnosi dvadeset godina posle završetka rata“, u: Milojko Budimir (ur.) *Srbi u Hrvatskoj od konstitutivnog naroda do nacionalne manjine*, Udruženje Srba iz Hrvatske, Beograd, 2015, str. 241-247.

¹⁸ Tezu o Srbima kao remetilačkom faktoru nasuprot homogenizaciji u Hrvatskoj izneo je Franjo Tuđman. Više o ovome: Filip Švarm, „Leglizacija etničkog inženjeringa“, *Vreme*, 22.11.2012, <http://www.vreme.co.rs/cms/view.php?id=1084227>, 3.10.2015.

¹⁹ Dejan Jović, „Palubna diplomacija i funkcionalna suradnja: hrvatsko-srpski bilateralni odnosi na početku mandata Ive Josipovića“, *Izazovi evropskih integracija*, br. 11, Službeni glasnik, 2010, str. 33.

²⁰ Ustav Republike Hrvatske“, str. 34. Dostupan na: www.sabor.hr/fgs.axd?id=16481, 3.10.2015.

spektar u Hrvatskoj ima tendenciju obnavljanja priče o Hrvatskoj kao o „bedemu hrišćanstva“ (*antemurale christianitatis*), te da je ona „odgurnuta od Evrope“ stvaranjem Jugoslavije i gurnuta u duboki Balkan kojem pripada „neevropska zemlja“ Srbija.²¹ Prvi deo konstatacije rezultat je prelomnog uticaja Vatikana. Ovakve ideje su i više nego plodno tle za nastavljeno rasipanje predrasuda o Srbima, i to u svetlu ranijih predrasuda o „iracionalnim orijentalcima“ nasuprot „racionalnim Evropljanima“.²² Srpska manjina se uz obnavljanje ovakve ideološke pozadine aktera politike Hrvatske, susreće sa znatno težom svakodnevnicom i ostaje kao posredna žrtva identitetskih tumačenja.

2. Normativni okvir u Republici Hrvatskoj o položaju i pravima manjina

U posleratnoj atmosferi, nakon velikih materijalnih i duhovnih razaranja usled identitetske nepomirljivosti i građanskog rata, trebalo je stvoriti zakonski okvir kojima bi se zaštitilo preostalo srpsko stanovništvo. Uz zakone koji bi određivali položaj svih manjina, neophodno je bilo i urediti povratak, obnovu imovine, obeštećenja i zaštitu naročito srpske manjine posebnim normama. Međutim, praksa će pokazati da je donošenje zakona i potpisivanje ugovora bio daleko lakši deo posla od primene istih.

U ustavnom poretku RH manjine su zaštićene najvišim pravnim aktom. U preambuli Ustava taksativno se navode koje su to zajednice u Hrvatskoj koje uživaju status nacionalnih manjina, uz konstataciju da se „Republika Hrvatska ustanovljuje kao nacionalna država hrvatskog naroda i država pripadnika nacionalnih manjina“.²³ Pored ove odredbe, za dalji tekst će biti značajan član 12. gde se manjinama garantuje da „U pojedinim lokalnim zajednicama uz hrvatski jezik i latinično pismo u službeni se upotrebu može uvesti i drugi jezik te ćirilično ili koje drugo pismo pod uvjetima propisanim zakonom“.²⁴ Ovakva odredba Ustava dopunjena je i Zakonom o pravima nacionalnih manjina iz 2002. godine, čijim se stavom 1. člana 12. nalaže da

²¹ Dejan Jović, „Palubna diplomacija i funkcionalna suradnja: hrvatsko-srpski bilateralni odnosi na početku mandata Ive Josipovića“, *Izazovi evropskih integracija*, br. 11, Službeni glasnik, 2010, Ibid., str. 33-34

²² Više o ovakvoj vrsti predrasuda : Edvard Said, *Orijentalizam*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2008, str. 54-56.

²³ „Ustav Republike Hrvatske“, str. 2. dostupan na: www.sabor.hr/fgs.axd?id=16481, 3.10.2015. Sličnu odredbu sadrži i ustav Republike Srbije, gde je Srbija „država srpskog naroda i svih građana koji u njoj žive“. Ovo je dokaz povratka etnonacionalizma i u najviše sfere upravljanja i pribavljanja legitimteta. Ustav Republike Srbije dostupan na: <http://www.ustavni.sud.rs/page/view/139-100028/ustav-republike-srbije>, 3.10.2015.

²⁴ „Ustav Republike Hrvatske“, str. 6. www.sabor.hr/fgs.axd?id=16481, 3.10.2015.

se ravnopravna službena upotreba jezika i pisma kojim se služe pripadnici nacionalne manjine ostvaruje na području jedinice lokalne samouprave, kada pripadnici pojedine nacionalne manjine čine najmanje trećinu stanovnika takve jedinice.²⁵ Ustav još i uređuje da se manjinama može osigurati da biraju zastupnike u Sabor.²⁶ Jamči im se sloboda izražavanja, služenje svojim jezikom i pismom, kao i kulturna autonomija.²⁷ Takođe, „Zabranjeno je i kažnjivo svako pozivanje ili podsticanje na rat ili upotreba nasilja, na nacionalnu, rasnu ili versku mržnju ili bilo koji oblik nesnošljivosti.”²⁸

Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina iz 2002. godine uključuje sve relevantne međunarodne ugovore i konvencije za zaštitu prava manjina. Uključuje i načela Povelje UN, Opštu deklaraciju o pravima čoveka, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Završni akt KEBS-a, Povelju za Novu Evropu OEBS-a, Konvenciju Saveta Evrope za zaštitu prava čoveka i osnovnih sloboda i protokole koji idu uz tu Konvenciju.²⁹ Zapravo, uključuje čitav niz dokumenata koji se smatraju neophodnim za, pravno gledajući, demokratski status jedne savremene države. Ovim Zakonom se osigurava i niz stvari kao što su prava manjine na upotrebu svojih simbola i znamenja članom 7. stavom 3, zatim im se članom 19. garantuje pet do osam mesta u hrvatskom predstavništvu naroda, Saboru.³⁰ Ipak, postoji određeno ograničenje po kome manjina sa 1,5% stanovništva Hrvatske ima pravo na najmanje jedno mesto u Saboru, a najviše tri.³¹ Jasno je da se ova odredba može jedino odnositi na Srbe, jer prema poslednjem popisu stanovništva nijedna druga manjina nije ni približno dostigla udeo od 1,5% u ukupnom stanovništvu.³² S druge strane, članom 20. nalaže se da ukoliko neka manjina u lokalnim samoupravama prevazilazi 5% stanovništva, mora biti predstavljena u lokalnim strukturama sa najmanje jednim članom.³³ Uređuje se i uspostavljanje i način funkcionisanja Veća nacionalnih manjina na nivou grada i županija, dok se na nivou države to odnosi na Savet nacionalnih manjina.

²⁵ „Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina“, dostupan na: <http://www.zakon.hr/z/295/Ustavni-zakon-o-pravima-nacionalnih-manjina>, 2.10.2015.

²⁶ „Ustav Republike Hrvatske“ str. 6, www.sabor.hr/fgs.axd?id=16481, 3.10.2015.

²⁷ Ibid., str. 6.

²⁸ Ibid., str. 11.

²⁹ „Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina“, dostupan na: <http://www.zakon.hr/z/295/Ustavni-zakon-o-pravima-nacionalnih-manjina>, 2.10.2015.

³⁰ Ibid.

³¹ Ibid.

³² Nacionalne manjine u RH, Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade RH: http://www.uljppnm.vlada.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=9&Itemid=51, 4.10.2015.

³³ „Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina“, dostupan na: <http://www.zakon.hr/z/295/Ustavni-zakon-o-pravima-nacionalnih-manjina>, 2.10.2015.

Takođe, članom 22. nacionalnim manjinama garantuje se zastupljenost u telima državne uprave i pravosuđu. Štaviše, stavom 4. ovog člana garantuje se da će pripadnici nacionalne manjine imati prednost u popunjavanju ovih mesta u slučaju da su ostvarili najmanje isti rezultat na konkursu kao i neki drugi kandidati koji ovakvo pravo prednosti ne poseduju Zakonom.³⁴

Između Srbije i Crne Gore i Hrvatske donet je poseban međunarodni dokument o zaštiti prava srpske i crnogorske manjine u Hrvatskoj i hrvatske manjine u Srbiji i Crnoj Gori 2004. godine.³⁵ Izrazito je značajan član 6. ovog dokumenta kojim se strane ugovornice obavezuju da će osigurati pripadnicima manjina slobodnu upotrebu jezika i pisma u privatnom i javnom životu. To se takođe odnosi i na korišćenje dvojezičnih obrazaca, natpisnih ploča, pečata i žigova državnih tela, tela jedinica lokalne samopurave i pravnih lica s javnim ovlašćenjima.³⁶

Ipak, na teritoriji RH donet je i pravni dokument kojim se krše osnovna prava nacionalnih manjina, u ovom slučaju Srba, na teritoriji grada Vukovara, u kome Srbi čine više od jedne trećine stanovništva. Ustavni sud RH je pitanje pokretanja referenduma koji bi se ticao izmene prava nacionalnih manjina na službenu upotrebu svog jezika proglasio neustavnim, te naložio izmene Statuta grada Vukovara kojim su ta prava ranije prekršena.³⁷ Nakon ove odluke Suda, u Vukovaru je izvršeno u više navrata razbijanje ćirilčnih tabli, što je posredno dovelo i do javne rasprave o tome treba li se u Vukovaru poštovati ne samo Ustav, već i međunarodne konvencije i međunarodni ugovor koji je bilateralno sklopljen sa SCG. „Vukovar kao mesto od posebnog pijeteta” je idejna pozadina kojom su ukinuta osnovna prava srpskoj manjini.³⁸ Od odluke Ustavnog suda je nekoliko puta menjan Statut Grada Vukovara, a poslednja izmena je načinjena avgusta 2015. godine kada je Gradsko veće ponovo suspendovalo ćirilicu na određeni period.³⁹

³⁴ Ibid.

³⁵ „Sporazum između Republike Hrvatske i Srbije i Crne Gore o zaštiti prava hrvatske manjine u Srbiji i srpske i crnogorske manjine u Republici Hrvatskoj”, dostupan na: <http://zakon.poslovna.hr/public/sporazum-između-republike-hrvatske-i-srbije-i-crne-gore-o-zastiti-prava-hrvatske-manjine-u-srbiji-i-crnoj-gori-i-srpske-i-crnogorske-manjine-u-republici-hrvatskoj/359641/zakoni.aspx>, 1.10.2015.

³⁶ Ibid.

³⁷ Odluka Ustavnog suda Republike Hrvatske od 12.8.2014, dostupna na: http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2014_08_104_2021.html, 1.10.2015.

³⁸ „Gradsko veće u Vukovaru zabranilo ćirilicu”, *Danas*, 11.4.2013. http://www.danas.rs/danasrs/svet/globus/gradsko_vece_u_vukovaru_zabranilo_cirilicu.12.html?news_id=270545, 1.10.2015.

³⁹ Službeno glasilo Grada Vukovara, „Službeni vjesnik”, Godina XIV, broj 7, Vukovar, avgust 2015, str. 1-2. Dostupno na: http://www.vukovar.hr/images/stories/files/uon/sluzbeni_vjesnik/2015-07.pdf, 1.10.2015.

Može se konstatovati da normativni okvir Republike Hrvatske po pitanju prava manjina u svom najvećem delu zadovoljava sve evropske i svetske standarde. S druge strane, na najneposrednijem nivou donošenja akata, u lokalnim samoupravama, postoje veliki problemi. Upravo se na tom nivou i reflektuje identitetski sukob i na pravne norme. Time se dokazuje teza o udaljenosti normi od realnosti. Implementacija zakona u slučaju Vukovara ostala je bez potrebne snage usled sudara sa apstraktnom snagom hrvatskog identiteta. Taj identitet opet je projektovan kroz spremnost pripadnika većinskog stanovništva da spreče slobodno izražavanje identiteta manjine. Pismo je u vukovarskom slučaju bilo dovoljno da se uoči opasnost od „drugih“.

3. Život srpske manjine u savremenoj Hrvatskoj

Problemi sa kojima se susreće srpska manjina u Hrvatskoj postali su učestaliji od kada je ova zemlja ušla u Evropsku uniju. To zapravo dovodi do paradoksalne situacije. Jedan od preduslova za pristupanje EU svakako jeste poštovanje manjinskih prava i sloboda, jer je to jedna od temeljnih vrednosti same zajednice. U Hrvatskoj je taj proces imao obrnuti redosled.⁴⁰ Tokom predpristupnih pregovora, RH je bila na dobrom putu ka ispunjavanju uslova poštovanja prava manjina. Međutim, nakon ulaska u Uniju, postoji konstantno zaoštavanje retorike prema susednoj državi Srbiji, što posredno ali i neposredno utiče i na srpsku manjinu u Hrvatskoj. Poređenjem godišnjih izveštaja koje izdaju Srpsko narodno vijeće i Vijeće srpske nacionalne manjine Grada Zagreba može se uočiti trend pogoršavanja stanja srpske zajednice u RH. Tu se, pre svega, misli na sledeće grupe slučajeva: Prvo, elemente govora mržnje ili širenja etničke netrepeljivosti u javnom prostoru; zatim elemente govora mržnje ili širenja etničke netrepeljivosti u izjavama javnih osoba; treće, verbalno vređanje i fizičko nasilje; i četvrto, oštećenje i uništenje imovine, objekata i grobalja. Konačno, postoji otpor korišćenju ćirilicnog pisma i nasilno uklanjanje i uništavanje dvojezičnih tabli i natpisa.⁴¹

U prvu grupu spada nekoliko vrsta slučajeva.⁴² Pre svega, najvidljiviji su ulični grafiti kojima se ispisuju već ustaljene uvredljive parole protiv Srba i

⁴⁰ Dejan Jović, „Prvo povratak u Evropu pa onda u devedesete“, *Portal novosti*, 22.2.2015, <http://www.portalnovosti.com/prvo-povratak-u-evropu-onda-u-1990-te>, 4.10.2015. kao i Tamara Opačić, *Nasilje i nesnošljivost prema Srbima u 2014- Bulletin #3*, Srpsko narodno vijeće i Vijeće srpske nacionalne manjine Grada Zagreba, Zagreb, 2015. str. 4-5.

⁴¹ *Ibid.*, str. 5.

⁴² Pri istraživanju nasilja nad srpskom manjinom u RH iskorišćena je metodologija iz: Tamara Opačić, *Nasilje i nesnošljivost prema Srbima u 2014- Bulletin #3*, Srpsko narodno vijeće i Vijeće srpske nacionalne manjine Grada Zagreba, Zagreb, 2015. str. 6-35.

njihovih obeležja. „Srbe na vrbe“, „Ubij Srbina“, „Stop ćirilici“, jesu značajne simboličke poruke čiji je cilj podsticanje osećanja nelagodnosti među srpskim stanovništvom. Ovi grafiti često završe i na pravoslavnim hramovima, koji su takođe smatrani jednim od simbola Srba i protivnika hrvatskog identiteta.⁴³ Sportska takmičenja u Hrvatskoj neretko predstavljaju svoju negaciju, te skandiranja „Ubij Srbina“ i ustaški pozdrav „Za dom spremni“ ustalili su se kao gotovo nezaobilazni navijački repertoar. Najdrastičniji primer spuštanja ovakvih pozdrava sa tribina na teren jeste zajedničko skandiranje „Za dom spremni“ tadašnjeg kapitena hrvatske fudbalske reprezentacije i velikog dela publike, i to nakon utakmice sa Islandom.⁴⁴ Sfera medija, društvenih mreža i komentara jeste poligon za širenje i slobodno iskazivanje ne samo antisrpsstva, već i oživljavanje ideja nacističke tvorevine NDH.⁴⁵

Postupak hrvatskog fudbalera samo je jedan od istupa govora mržnje javnih ličnosti. Najčešće se po novinama provlače izjave pevača Marka Perkovića-Tompsona, čiji izuzetno posećeni koncerti predstavljaju gotovo festival ustaških simbola, povika i tekstova. Dodatno poražavajuću činjenicu oslikava i to što na tim koncertima često završe i predstavnici hrvatske političke elite.⁴⁶

Treća i četvrta grupa slučajeva predstavljaju i najogoljeniji oblik nasilja. U Hrvatskoj je u toku 2013. godine prijavljeno pet slučajeva fizičkog nasilja etnički motivisanih mržnjom prema Srbima. Postoji uverenje da je ovaj broj daleko veći, no postoji rašireni strah među srpskim stanovništvom da bi prijavljivanje ovih slučajeva dovelo do još izraženijeg njegovog oblika.⁴⁷ Pod četvrtu grupu akata spada uništenje privatne imovine, imovine srpskih institucija, uništavanje pravoslavnih grobalja i verskih objekata. Uništavanje automobila i autobusa sa srpskim registarskim tablama najčešći je primer napada na privatnu svojinu, dok su napadi na povratničke kuće i gazdinstva, najdelotvornija poruka nepoželjnosti Srba kod određenog dela stanovništva u Hrvatskoj. Skrnavljenje grobnih mesta i spomen obeležja takođe nosi sa

⁴³ „U Dubrovniku ‘Srbe na vrbe’, osvanuli grafiti na pravoslavnoj crkvi“, *Dubrovački dnevnik*, 3.9.2013. Dostupno na: <http://dubrovackidnevnik.rtl.hr/vijesti/skandalu-dubrovniku-srbe-na-vrbe-osvanuli-grafiti-na-pravoslavnoj-crkvi-foto>, 3.10.2015.

⁴⁴ „Šimunić sa navijačima skandirao ‘za dom spremni’, *24 sata*, 20.11.2013. Dostupno na: <http://www.24sata.hr/nogomet/sramota-simunic-s-navijacima-skandirao-za-dom-spremni-341830>, 3.10.2015.

⁴⁵ Tamara Opačić, *Nasilje i nesnošljivost prema Srbima u 2014- Bulletin #3, Srpsko narodno vijeće i Vijeće srpske nacionalne manjine Grada Zagreba*, Zagreb, 2015. str. 9.

⁴⁶ „Tompsonov koncert u Kninu: ustaški pozdravi i skandiranje ‘ubij Srbina’“, Dokumentaciono informacioni centar Veritas, 6.8.2015. Dostupno na: <http://www.veritas.org.rs/agencije-hina-blic-index-hr-05-08-2015-tompsonov-koncert-u-kninu-ustaski-pozdravi-i-skandiranje-ubij-srbina-video>, 3.10.2015.

⁴⁷ Milena Jurišić, Ljubomir Mikić, *Nasilje i nesnošljivost prema Srbima u 2013, Srpsko narodno vijeće i Vijeće srpske nacionalne manjine Grada Zagreba*, Zagreb, 2014, str. 6.

sobom snažnu simboličku poruku o nepoželjnosti Srba. O petoj grupi i lomljenju ćirilčnih tabli bilo je reči u prethodnom delu rada.

Ipak, pored direktnog nasilja koje se često ispoljava prema srpskoj manjini u Hrvatskoj, na delu je i konstantno nasilje kroz strukture političkog upravljanja. Nemogućnost dobijanja i vraćanja stanarskih prava koja su Srbi posedovali pre rata, nezakonita upotreba poljoprivrednog zemljišta u vlasništvu Srba, spora i nepotpuna popravka posleratnih šteta i nedostatak finansijskih sredstava za postupanje pred hrvatskim sudovima, samo su neki od razloga kočenja povratka Srba na svoja ognjišta u Hrvatskoj, navedenih u izveštaju iz 2006. godine.⁴⁸ Prema Izveštaju iz 2014. godine, srpska manjina je nedovoljno zastupljena i u državnoj upravi, pravosuđu i lokalnoj samopuravi, iako joj je pravo proporcionalne zastupljenosti garantovano Zakonom o sastavu državne uprave i Zakonom o državnim službenicima.⁴⁹ Otežane mogućnosti za zaradu, nedostupnost delova ili celokupne imovine i izopštavanje iz javnog života čine da se na povratak u Hrvatsku tokom niza godina odlučio jako mali broj izbeglih ljudi. Među onim delom stanovništva koji se i vratio, većinu čini populacija starije dobi, što će demografsku sliku Srba u Hrvatskoj u narednim decenijama dodatno pogoršati.⁵⁰

U Hrvatskoj postoji široko rasprostranjeno strukturno nasilje u kombinaciji sa fizičkim nasiljem nad srpskim stanovništvom. Ova dva oblika nasilja legitimizovani su tzv. kulturnim nasiljem, kojeg je Johan Galtung okarakterisao kao „one aspekte kulture, simboličke sfere naše egzistencije, u koje spadaju religija i ideologija, jezik i umetnost, empirijske i formalne nauke koji mogu da se koriste da se opravda ili legitimiše direktno ili strukturno nasilje”.⁵¹ Upravo simbolička sfera ukorenjena u identitet znatnog broja građana Hrvatske i većeg dela političke elite suštinska je osnova za sve akte uperene protiv srpskog. Budući da je već opšte prihvaćeno mišljenje da je Hrvatska javnost i politika u poslednjih nekoliko godina poprilično skrenula udesno na političkom spektru, u određenim aspektima i ekstremno desno, neophodno je pokušati dublje i preciznije odrediti uzroke za tako nešto.

Prvenstveno, nekoliko argumenata bi se neposredno ili posredno odnosilo na ulazak zemlje u Evropsku uniju 2013. godine.

⁴⁸ Hrvatska: desetljeće razočaranja - Kontinuirane prepreke za reintegraciju srpskih povratnika, *Human rights watch* tom 18. br. 7, Zagreb, 2006. <https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/croatia0906crweb.pdf>, 4.10.2015.

⁴⁹ Slađana Božić, Ljubomir Mikić, *Neostvorena prava i promašene politike: Zastupljenost nacionalnih manjina u državnoj upravi, pravosuđu i policiji*, Srpsko narodno vijeće i Vijeće srpske nacionalne manjine Grada Zagreba, Zagreb, 2014.

⁵⁰ Milan Mesić, Dragan Bagić, *Sustainability of Minority Return in Croatia*, UNHCR, Zagreb, 2007, p. 36.

⁵¹ Johan Galtung, *op.cit.*, Službeni glasnik i Jugostok XXI, Beograd, 2009, str. 273.

Pristupanjem EU, u Hrvatskoj je rasprostranjeno uverenje i o njenoj nadmoći nad istočnim susedom. Ovo verovanje o Hrvatskoj kao „maloj sili“ od momenta pristupanja nije strano ni akademskoj zajednici u toj zemlji.⁵² Potvrdom ovakvih stavova sa političkog vrha može se uzeti i izjava hrvatskog premijera Zorana Milanovića da je „Hrvatska orao, a Srbija muha. Orao ne lovi muhe“.⁵³ Uverenje o tome da nakon dobijanja članstva u Uniji Hrvatska stiže status male sile može sa sobom doneti i različita uslovljavanja za Srbiju, budući da i ona ima isti geopolitički cilj. Jedno od tih uslovljavanja može biti traženje reciprociteta u zastupljenosti hrvatske manjine u srpskom Parlamentu, kao što je srpska manjina zastupljena u hrvatskom Saboru.⁵⁴ Ovakvi pokušaji izjednačavanja dve manjine, iako postoji značajna disproporcija u zastupljenosti u ukupnom stanovništvu Srbije i Hrvatske, može se odraziti i na potencijalno uslovljavanje Srbije degradiranjem političkog položaja manjinskog srpskog stanovništva u RH.

Zbog ekonomske stagnacije u RH postoji i značajan procenat stanovništva koji živi od uspomena na devedesete godine i čija egzistencija zavisi direktno od novčanih davanja Vlade. To su hrvatski „branitelji“, koji imaju čak i svoje zasebno Ministarstvo. Budući da je broj ljudi koji zavise od ovakvih davanja prilično veliki, postoji i određeni politički interes udovoljavanja njihovim zahtevima. Tako pod pritiskom „rejtinga“ i straha od gubitka vlasti političke partije u Hrvatskoj imaju tendenciju naginjanja udesno. Čak i one koje su deklarirane kao socijaldemokratske. Takvih primera bilo je i 2000. godine, kada je SDP (partija koja se smatra umerenom u Hrvatskoj) donela Deklaraciju o domovinskom ratu pod pritiskom braniteljskih protesta.⁵⁵ Takođe, pred predsedničke izbore 2014. i pred očekivane parlamentarne izbore 2015. antisrpska retorika je povraćena u nadi da će se na taj način pridobiti neophodni glasovi za opstanak na vlasti SDP-a. Upravo taj period se i podudara sa povećanim kulturnim, strukturnim i direktnim nasiljem nad srpskom manjinom u Hrvatskoj. Može se reći, da u kriznim vremenima, opcija oštrijeg ophođenja prema Srbima predstavlja skupljanje političkih poena, te da se taj vid zaokreta koristi kao poslednje прибежиште (*last resort*) za ostanak na vlasti ili osvajanje iste.

⁵² Videti u: Dejan Jović, „Hrvatska vanjska politika pred izazovima članstva u Europskoj Uniji“, u *Politička misao*, god. 48, br. 2, 2011, str. 7-36.

⁵³ „Milanović: Srbija je muha a Hrvatska orao“, *Večernje novosti*, 18.9.2015. Dostupno na: <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.300.html:567933-Milanovic-Srbija-je-muha-a-Hrvatska-orao-Dacic-Bolje-Milanovic-da-se-pobrine-da-ne-bude-orao-pao>, 4.10.2015.

⁵⁴ „Josipović očekuje predstavnike hrvatske manjine u skupštini Srbije“, *Politika*, 26.3.2014. Dostupno na: <http://www.politika.rs/vesti/najnovije-vesti/Josipovic-ocekuje-predstavnik-hrvatske-manjine-u-Skupstini-Srbije.lt.html>, 4.10.2015.

⁵⁵ Dejan Jović, „Palubna diplomacija i funkcionalna suradnja: hrvatsko-srpski bilateralni odnosi na početku mandata Ive Josipovića“, *Izazovi evropskih integracija*, br. 11, Službeni glasnik, 2010, Ibid, str. 31-32.

Zaključak

Od pristupanja zemlje EU 2013. godine, naspram više od decenije velikih očekivanja od ovakvog događaja, dogodilo se, u najmanju ruku, veliko razočaranje. Nepostojanje ekonomskog napretka dovelo je političke elite u nezavidnu situaciju budući da je trebalo opravdati stagnaciju zemlje. U takvim okolnostima desilo se i naginjanje ka političkoj desnici kao alternativni, a shodno tome i naginjanje određenog dela stanovništva ka ekstremnoj desnici i traganju izlaza u iracionalnim rešenjima (npr. obnavljanja ratnohuškačke retorike). Iz prethodno navedene analize uočeno je da u takvim okolnostima na udaru ostaje srpska manjina i dolazi do zaoštavanja odnosa sa Srbijom. Izbegličkom krizom tokom jeseni 2015. godine, srpsko-hrvatski odnosi spali su na najniži nivo još od 1999. godine, pružajući novu priliku za obnavljanje starih predrasuda koje su se mogle čuti čak i od najviših državnih zvaničnika.⁵⁶

Čini se da je do 2013. godine određenu dozu sigurnosti srpskoj manjini pružalo to što je Hrvatska morala da ispunjava uslove za ulazak u zajednicu evropskih naroda. Onog trenutka kada je nestala takva vrsta spoljnog pritiska, položaj te manjine je značajno pogoršan. Istina, za takvu situaciju nije zaslužno samo labavljenje spoljnog pritiska, već i razočaranje zbog neispunjenih očekivanja ulaskom u nadržavne okvire. Kada je postojala tema koja će zaokupiti pažnju hrvatske javnosti, lakše je disala i manjina Srba u Hrvatskoj. Slično kao i krajem 80-ih godina i početkom 90-ih godina XX veka. Kada se urušavaju institucije države, gube se spoljnopolitički ciljevi i dolazi do paljenja automatskog mehanizma. Devedesetih je taj mehanizam bio izopštavanje Srba iz političkog života što je, ispostavilo se, bio i jedan od glavnih uzroka za otpočinjanje rata. U periodu od 2013. godine čini se kao da je hrvatska spoljna politika, nakon ispunjenja glavnog dotadašnjeg cilja i u nedostatku tema za političku agendu, ponovo upalila objašnjeni automatski mehanizam. Međutim, ovoga puta Srbi nisu ni značajna demografska niti politička snaga u Hrvatskoj, te teza o njima kao o opasnosti za hrvatski identitet i opstanak i napredak države izgleda iracionalno. Uprkos tome, Srbi ostaju bitni "drugri" i ovakva slika se neće promeniti u dogledno vreme. Samim time, ne može se očekivati ni skori prestanak turbulentnog odnosa prema ovoj nacionalnoj manjini.

Bibliografija

1. Božić, Slađana, Mikić, Ljubomir, *Neostvorena prava i promašene politike: Zastupljenost nacionalnih manjina u državnoj upravi, pravosuđu i policiji*, Srpsko narodno vijeće i Vijeće srpske nacionalne manjine Grada Zagreba, Zagreb, 2014.

⁵⁶ O ovim napetostima pogledati: „Milanović uvredio Srbiju”, *Politika*, 18.9.2015. <http://www.politika.rs/rubrike/dogadjaji-dana/Milanovic-uvredio-Srbiju.sr.html>, 4.10.2015.

2. Diklić, Momčilo, "Srpsko-hrvatski odnosi dvadeset godina posle završetka rata", u: Milojko Budimir (ur.) *Srbi u Hrvatskoj od konstitutivnog naroda do nacionalne manjine*, Udruženje Srba iz Hrvatske, Beograd, 2015.
3. Eriksen, Hilan Tomas, *Etnicitet i nacionalizam*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2004.
4. Galtung, Johan, *Mirnim sredstvima do mira - mir i sukob, razvoj i civilizacija*, Službeni glasnik i Jugoistok XXI, Beograd, 2009.
5. Hejvud, Endru, *Političke ideologije - uvod*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2005.
6. Hrvatska: desetljeće razočaranja - Kontinuirane prepreke za reintegraciju srpskih povratnika, *Human rights watch* tom 18, br. 7, Zagreb, 2006. Dostupno i na: <https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/croatia0906crweb.pdf>, 4.10.2015
7. Jović, Dejan, "Hrvatska vanjska politika pred izazovima članstva u Europskoj Uniji", u *Politička misao*, god. 48, br.2, 2011.
8. Jović, Dejan, "Palubna diplomacija i funkcionalna suradnja: hrvatsko-srpski bilateralni odnosi na početku mandata Ive Josipovića", *Izazovi evropskih integracija*, br. 11, Službeni glasnik, 2010.
9. Jović, Dejan, "Razlozi za raspad Socijalističke Jugoslavije: kritička analiza postojećih interpretacija", *Časopis za književnost i kulturu i društvena pitanja*, Reč no.62/8, Radio b92, 2011.
10. Jurišić, Milena, Mikić, Ljubomir, *Nasilje i nesnošljivost prema Srbima u 2013*, Srpsko narodno vijeće i Vijeće srpske nacionalne manjine Grada Zagreba, Zagreb, 2014.
11. Krestić, Đ. Vasilije, *Istoričar u vremenu prelomnih i sudbinskih odluka*, Prometej, Novi Sad, 2011.
12. Mesić, Milan, Bačić Dragan, *Sustainability of Minority Return in Croatia*, UNHCR, Zagreb, 2007.
13. Opačić, Tamara, *Nasilje i nesnošljivost prema Srbima u 2014 - Bulletin #3*, Srpsko narodno vijeće i Vijeće srpske nacionalne manjine Grada Zagreba, Zagreb, 2015.
14. Said, Edvard, *Orijentalizam*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2008.
15. Subotić, Milan, "Crno beli svet: prilog istoriji dualnih tipologija nacionalizma", *Filozofija i društvo*, 1/XXIV, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 2013.

Internet izvori:

16. Gradsko veće u Vukovaru zabranilo ćirilicu", *Danas*, 11.4.2013. http://www.danas.rs/danasrs/svet/globus/gradsko_vece_u_vukovar_u_zabranilo_cirilicu.12.html?news_id=270545, 1.10.2015.

17. Dejan Jović, „Prvo povratak u Evropu pa onda u devedesete“, *Portal novosti*, 22.2.2015, <http://www.portalnovosti.com/prvo-povratak-u-europu-onda-u-1990-te>
18. Filip Švarn, „Leglizacija etničkog inženjeringa“, *Vreme*, 22.11.2012, <http://www.vreme.co.rs/cms/view.php?id=1084227>, 3.10.2015
19. Josipović očekuje predstavnike hrvatske manjine u skupštini Srbije“, *Politika*, 26.3.2014. Dostupno na: <http://www.politika.rs/vesti/najnovije-vesti/Josipovic-ocekuje-predstavnik-a-hrvatske-manjine-u-Skupstini-Srbije.lt.html>, 4.10.2015.
20. Milanović uvredio Srbiju“, *Politika*, 18.9.2015. <http://www.politika.rs/rubrike/dogadjaji-dana/Milanovic-uvredio-Srbiju.sr.html>, 4.10.2015.
21. Milanović: Srbija je muha a Hrvatska orao“, *Večernje novosti*, 18.9.2015. Dostupno na: <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.300.html:567933-Milanovic-Srbija-je-muha-a-Hrvatska-orao-Dacic-Bolje-Milanovic-da-se-pobrine-da-ne-bude-orao-pao>, 4.10.2015.
22. Nacionalne manjine u RH, Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade RH: http://www.uljppnm.vlada.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=9&Itemid=51, 4.10.2015.
23. Odluka Ustavnog suda Republike Hrvatske od 12.8.2014, dostupna na: http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2014_08_104_2021.html, 1.10.2015.
24. Šimunić sa navijačima skandirao ‘za dom spremni“, *24 sata*, 20.11.2013. Dostupno na: <http://www.24sata.hr/nogomet/sramota-simunic-s-navijacima-skandirao-za-dom-spremni-341830>, 3.10.2015.
25. Službeno glasilo Grada Vukovara, „Službeni vjesnik“, Godina XIV, broj 7, Vukovar, avgust 2015, str. 1-2. Dostupno na: http://www.vukovar.hr/images/stories/files/uon/sluzbeni_vjesnik/2015-07.pdf, 1.10.2015.
26. Sporazum između Republike Hrvatske i Srbije i Crne Gore o zaštiti prava hrvatske manjine u Srbiji i srpske i crnogorske manjine u Republici Hrvatskoj“, dostupan na: <http://zakon.poslovna.hr/public/sporazum-između-republike-hrvatske-i-srbije-i-crne-gore-o-zastiti-prava-hrvatske-manjine-u-srbiji-i-crnoj-gori-i-srpske-i-crnogorske-manjine-u-republici-hrvatskoj/359641/zakoni.aspx>, 1.10.2015.
27. Tompsonov koncert u Kninu: ustaški pozdravi i skandiranje ‘ubij Srbina““, Dokumentaciono informacijski centar Veritas, 6.8.2015. Dostupno na: <http://www.veritas.org.rs/agencije-hina-blic-index-hr-05-08-2015-tompsonov-koncert-u-kninu-ustaski-pozdravi-i-skandiranje-ubij-srbina-video>, 3.10.2015.
28. U Dubrovniku ‘Srbe na vrbe’, osvanuli grafiti na pravoslavnoj crkvi“, *Dubrovački dnevnik*, 3.9.2013. Dostupno na: <http://dubrovackidnevnik.rtl.hr/vijesti/skandal-u-dubrovniku-srbe-na-vrbe-osvanuli-grafiti-na-pravoslavnoj-crkvi-foto>, 3.10.2015.

29. Ustav Republike Hrvatske, dostupan na: www.sabor.hr/fgs.axd?id=16481
30. Ustav Republike Srbije, dostupan na: <http://www.ustavni.sud.rs/page/view/139-100028/ustav-republike-srbije>, 3.10.2015.
31. Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina, dostupan na: <http://www.zakon.hr/z/295/Ustavni-zakon-o-pravima-nacionalnih-manjina>, 2.10.2015.

Miloš VUKELIĆ

**THE POSITION OF SERBIAN MINORITY IN THE REPUBLIC
OF CROATIA IN CONTEXT OF CROATIAN ETHNO-
NATIONALISM**

ABSTRACT

Position of the Serbian minority in Croatia has been significantly worsened since this country joined the European Union in 2013. However, causes of this situation are not recent. They go back further in time and relate to the formation of the identities of the two people who have built up in mutual dynamic relation. As a consequence of the surviving ethnonationalism in politics of the two states, it was not enough to arrange position of the minorities only by law. The real challenge was to implement that law. There is a certain constant which provides us to see that every time Croatia falls into institutional crises, the anti-Serb mechanism initiates. In this paper, the author also tries to notice that this constant continues after Croatia joined the EU which has already been in deep crisis itself.

Key words: Serbian minority, ethnonationalism, Serbian-Croatian relations.

UDK: 327:620.9
Bibliid 0543-3657, 67 (2016)
God. LXVII, br. 1161, str. 83–108
pregledni članak
Primljen: 22.11.2015.

*Dr Sanja AREŽINA*¹

Energetska bezbednost – između Istoka i Zapada

SAŽETAK

Energija predstavlja jedan od najznačajnijih faktora razvoja svetske privrede. Izašavši iz okvira ekonomije ona je uključila brojne nove komponente, među kojima je jedna od najznačajnijih – bezbednosna. Nestabilnost globalnog sistema stavila je u fokus neophodnost dostizanja energetske bezbednosti kako iz ugla država proizvođača, tako i potrošača, ali i tranzitnih država. Brojni indikatori koji utiču na energetska bezbednost ovih država (posebno cene energenata), kao i neophodnost institucionalizacije, govore koliko je ceo sistem funkcionisanja energetske tržišta promenljiv i zavisan od složenog sistema interesa gde svaki akter ima svoju ulogu u očuvanju stabilnosti globalnog energetske tržišta. Pojava energetske bezbednosne dileme najbolji je primer toga koliko ponašanje jedne države utiče na ponašanje ostalih država. Stoga, akcentat se u narednom periodu prvenstveno stavlja na sprovođenje mera diverzifikacije kako bi se uticaj koji energetska bezbednost ima na spoljnu politiku država maksimalno smanjio. U isto vreme nove okolnosti transformacije svetskog tržišta energenata govore da je došlo vreme promena geopolitičke karte sveta, pa i uloga koje pojedini akteri na njoj imaju.

Cljučne reči: energija, energetska bezbednost, energetska bezbednosna dilema, diverzifikacija, geopolitika.

1. Uvod

Energija predstavlja jedan od najznačajnijih faktora razvoja svetske privrede. Kako njen osnovni izvor čine fosilna goriva², može se reći da ukoliko je opstanak

¹ Dr Sanja Arežina, Institut za društveni razvoj Jugoistočne Evrope (SEESDI), e-mail: sanja_arezina@yahoo.com.

² Fosilna goriva se najčešće definišu kao goriva koja sadrže ugljovodonike, a koja su nastala od fosilnih ostataka biljaka i životinja. U njih spadaju: treset, ugalj (lignit, mrki ugalj, kameni ugalj), nafta i zemni gas.

i razvoj svake zajednice uslovljen dostupnošću energetske izvora, onda presudan značaj za svaku od njih predstavlja pristup potrebnim količinama fosilnih goriva. Ograničenost zaliha, njihova iscrpljivost i neravnomerna raspodjeljenost, učinila je energiju jednim od najvažnijih izvora moći, ali u isto vreme i objektom moći. Dok energetska bogatstva pojedinih država predstavlja značajan oslonac njihove geopolitičke, geostrateške, političke i vojne (nad)moći, energetske zavisne države, zbog nemogućnosti da sopstvenim energetske potencijalima prate privredni razvoj, primorane su da uvoze energiju. Od četiri najveća svetska potrošača nafte (SAD, Kina, Japan i Rusija) jedino je Rusija u situaciji da svoje potrebe zadovolji sopstvenom proizvodnjom i da deo svoje proizvodnje izvozi, a od skoro i Sjedinjene Američke Države. Razvojem tehnologije frekinga kojom se iz škriljaca dobijaju nafta i gas napravljena je revolucija na tržištu energenata. Odavno izašavši iz okvira ekonomije energija je uključila brojne nove komponente, među kojima je jedna od najznačajnijih bezbednosna komponenta. Usled toga, uveden je novi pojam – energetska bezbednost – čiji je cilj dostizanje globalne stabilnosti na energetske tržištu.

Naftna kriza iz 1973. godine ukazala je koliko je važno da se energetska bezbednost sistemski osigura. Izvukavši pouku iz nezavidne situacije u kojoj su se našle, države uvoznice su pokrenule inicijativu za izgradnju sistema, kojim bi se obezbedila efikasna koordinacija između njih u slučaju novih poremećaja u snabdevanju naftom. Formirana je Međunarodna energetska agencija (IEA) sa sedištem u Parizu, propisana obaveza formiranja strateških zaliha nafte koje bi se mogle koordinirano koristiti u kriznim situacijama i uspostavljen sistem permanentne analize i kontrole (monitoringa) energetske tržišta i energetske politika zemalja proizvođača nafte. Ovako uspostavljen sistem pokazao se vrlo efikasnim u proteklom periodu kada je Agencija imala priliku da nekoliko puta koordinira aktivnost na korišćenju strateških zaliha nafte.³

Ceo sistem se zasniva na usaglašavanju energetske politika država uvoznica čime se umanjuju negativne posledice mogućih kriza, i u isto vreme smanjuje mogućnost korišćenja energenata kao „energetske oružja“.⁴ Savremeni globalni procesi samo su još dodatno naglasili potrebu usavršavanja i prilagođavanja ovog koncepta energetske bezbednosti novim svetskim izazovima, rizicima i pretnjama. Iz tih razloga su u Agenciju primane i nove članice, poput Kine i Indije, kako bi sistem postao globalniji i samim tim mnogo bezbedniji. Kao klasičan primer novog koncepta energetske bezbednosti može da posluži američki model kojim je pojam energetske bezbednosti značajno proširen. On obuhvata elemente poput proširenja i zaštite infrastrukturnog lanca snabdevanja energijom, proširenja mreže za proizvodnju i transport električne energije, i proširenja mreže za proizvodnju i transport gasa. Svi ovi elementi su međusobno povezani u lanac kako bi mogli biti u funkciji kompenzacije eventualnog smanjenja količine isporuke neophodnih

³ Prvi put je koordinirala 1991. godine uoči izbijanja Zalivskog rata, drugi put 2005. godine kada je uragan Katrin naneo velike materijalne štete, itd.

⁴ Daniel Yergin, “Ensuring Energy Security“, *Foreign Affairs*, Mart/April, 2006, Vol. 85.

energenata. Integrisanje energije u jedan sistem se pokazalo kao neophodnost i nužnost koja ide u susret rešavanju brojnih problema kontinuiranog snabdevanja energijom kao bitnog činioca ekonomskog razvoja i društvenog prosperiteta. Ovo naročito treba imati u vidu jer je energetska tržišta anarhično, regionalno podeljeno i nestalno kada su u pitanju snabdevanje, potrebe i cene, što po definiciji čini saradnju između država težom. Situacija je još drastičnija na tržištu gasa gde vlada nedostatak institucionalizacije. Ovo dovodi do pojave energetske bezbednosne dileme, slične klasičnoj bezbednosnoj dilemi, koja se pojavljuje u međunarodnom sistemu.

Kako opstanak i napredak svakog savremenog društva velikim delom zavisi od pristupa energetske resursima može se reći da energetska bezbednost dobija sve veći značaj u međunarodnim odnosima. Ovo naročito ima smisla ako se ima u vidu da je globalna potražnja za energijom u stalnom porastu, što države sa razvojnom tendencijom, poput Kine i Indije, upućuje na potrebu dugoročnog i konstantnog obezbeđivanja energetske potreba. Povećanje potražnje, usled velikog privrednog rasta pojedinih država može da dovede do krize velikih razmera u svetskoj privredi. Stoga, kao jedno od ključnih pitanja javlja se iscrpljivost fosilnih goriva (pogotovo rezervi nafte), ali i diverzifikacija izvora snabdevanja. Usled toga, može se reći da energetska bezbednost predstavlja vezu između nacionalne bezbednosti i raspoloživosti prirodnih resursa za energetske potrebe. U isto vreme ona utiče i na efikasnost spoljne politike promovirajući snabdevanje energentima kao jedan od najvažnijih strateških ciljeva razvijenih država.

Druga decenija XXI veka ostaće zapamćena po neverovatnoj istorijskoj transformaciji koju preživljava svetsko tržište energenata. Do juče najveći uvoznici energenata postali su najveći proizvođači, sa SAD-om kao vodećim u proizvodnji nafte i gasa, zahvaljujući dramatičnim inovacijama proizvodnje iz uljnih škriljaca. U isto vreme neki od najvećih proizvođača postaju jedni od većih uvoznika energenata – posebno na Bliskom istoku i u Latinskoj Americi.

Ovaj rad se sastoji iz osam celina. Prvi deo objašnjava važnost energije i energetske bezbednosti u savremenom globalizovanom svetu. Drugi deo definiše pojam energetske bezbednosti. U trećem delu navode se indikatori koji utiču na energetske bezbednosti, sa posebnim fokusom na cene energenata. U četvrtom delu se navode ključni proizvođači i objašnjava njihova uloga i pozicija. U petom delu se daje definicija energetske bezbednosne dileme. U šestom delu se objašnjava koliko energetska bezbednost predstavlja složeni sistem interesa gde svaki akter ima svoju ulogu u očuvanju stabilnosti globalnog energetske tržišta, na koji način ona utiče na spoljnu politiku država i kakve to posledice ima na geopolitičku kartu sveta. Sedmi deo stavlja akcenat na potrebu za diverzifikacijom, gledano kako iz ugla država proizvođača, tako i iz ugla potrošača, ali i tranzitnih država. Konačno, u osmom delu se daju zaključna razmatranja o važnosti koju energetska bezbednost ima u novim globalnim okolnostima transformacije tržišta energenata, kao i predviđanja dešavanja na energetske tržištu u narednom periodu.

2. Pojam energetske bezbednosti

Bezbednost, po mišljenju većine teoretičara, predstavlja jednu od najfundamentalnijih potreba i univerzalni cilj za sve. Ona podrazumeva garanciju sigurnosti i blagostanja, ekonomske stabilnosti, socijalnog napretka pojedinaca i zajednica. Stoga, može se reći da bezbednost, u najopštijem smislu, označava odsustvo rizika, pretnji i opasnosti od ugrožavanja bilo koje vrste, odnosno slobodu od straha. Ona predstavlja jednu od osnovnih potreba, vrednosti i interesa pojedinaca, društva, države i međunarodnog sistema u celini. Važan aspekt podrazumeva i sposobnost da se dostignuti nivo bezbednosti očuva i unapredi. U uslovima globalnog društva u nastajanju i značajno izmenjenom kontekstu, ovaj pojam dobija drugačije i mnogo šire značenje u odnosu na tradicionalno shvatanje bezbednosti.

Kako opstanak i napredak svakog društva, bez sumnje, zavisi od toga u kojoj meri mu je energija dostupna, jedna od osnovnih bezbednosnih komponenti u današnjem globalizovanom svetu postaje energetska bezbednost. Još od 50-ih godina XX veka ključno pitanje koje se postavlja nije više da li će svet ostati bez fosilnih goriva, već kada će se to dogoditi.⁵ Naftni šok iz 1973. godine postavio je problem energetske bezbednosti na dnevni red svetske politike te danas ova tema čini sastavni deo strategija nacionalne bezbednosti mnogih država i nalazi se u vrhu prioriteta spoljnih politika mnogih država.

Kada je reč o definiciji energetske bezbednosti, većina razvijenih zemalja definiše je kao stabilno, pouzdano, u dovoljnoj količini i po prihvatljivim cenama, snabdevanje naftom i gasom, u šta spada i fizička bezbednost gasovoda i naftovoda. Međutim, treba imati u vidu da u zavisnosti od svoje energetske pozicije i geopolitičkih interesa države različito definišu energetska bezbednost. Države koje uvoze energente zainteresovane su za stabilnost snabdevanja, one koje je izvoze za stabilnost tražnje, dok su tranzitne države zainteresovane da uživaju finansijski benefit od dozvola za prelazak energije preko svoje teritorije. Dakle, u ovakvom složenom sistemu interesa gde svaki akter ima svoju ulogu u očuvanju stabilnosti globalnog energetskog tržišta, postaje jasna suština samog pojma energetske bezbednosti.

3. Indikatori energetske bezbednosti

Energija ima neprocenjiv značaj za svaku organizovanu društvenu zajednicu jer predstavlja jedan od najvažnijih elemenata nacionalnog bogatstva i proizvodnih snaga u svakoj državi.⁶ Kada vojno-politički savez, kao što je NATO, u svoj dnevni red uvrsti pitanje redovnosti i stabilnosti snabdevanja energentima, postaje jasno da trgovina energentima nije samo ekonomsko već i političko pitanje o kome se odlučuje na međudržavnim sastancima na visokom nivou i koje nepovratno postaje deo

⁵ Američki geofizičar Marion King Hubbert je 1956. godine predvideo da će vrhunac proizvodnje nafte (Peak oil) u SAD-u biti dostignut 1970. godine. Od tada u svetu traju rasprave o tome kada će svetske rezerve nafte rapidno početi da opadaju.

⁶ Petar Radičević, „Mineralne sirovine u ratu i miru“, *Vojska*, NIU, Beograd 1995.

korpusa bezbednosnih tema. Stoga, može se reći da energetska bezbednost postaje cilj kojem sve države streme kako bi zadovoljile svoje unutrašnje i spoljnopoličke aspiracije. Iz ugla potrošača, tj. države „energetskog zavisnika“ koja potrebne energente (naftu i gas) obezbeđuje uvozom, energetska bezbednost predstavlja se sa tri reči: pristupačnost, dostupnost i adekvatnost. U isto vreme, proizvođači energetske bezbednost sagledavaju iz drugačijeg ugla od potrošača, tj. kao stabilnu i predvidljivu tražnju i cene koje opravdavaju, po pravilu, velika ulaganja u istraživanje, proizvodnju i transport energije. Samim tim, potrebno je da se svaki indikator obradi kako iz ugla države proizvođača tako i iz ugla države potrošača.

Neki od najbitnijih indikatora koji utiču na energetske bezbednost su neobnovljivost i iscrpljivost energetskih izvora, kao i neravnomerna raspodela energenata koja dovodi do problema kao što su političke nestabilnosti, manipulacije sa energetskim zalihama, konkurencije nad energetskim izvorima snabdevanja, napadi na infrastrukturu, porast terorizma, itd. Države Persijskog zaliva jedine imaju dovoljno očuvane rezerve nafte (Iran, Irak, Kuvajt, Oman, Katar, Saudijska Arabija, Ujedinjeni Arapski Emirati, itd.). Najveći deo potvrđenih svetskih rezervi⁷ nalazi se u samo pet država – Iranu, Iraku, Kuvajtu, Saudijskoj Arabiji i Ujedinjenim Arapskim Emiratima – koje zajedno poseduju oko 760 milijardi barela netaknute nafte ili 59 procenata poznatih rezervi. Dodaju li se tome zalihe Omana i Katara, ukupan udeo zemalja Persijskog zaliva dostiže 61 procenat.

Zavisnost velikog broja država koje su siromašne energentima i država kojima su usled ubrzanog razvoja energenti sve više potrebni, od samo nekoliko prebogatih država, ukazuje koliko je bitno ostvariti energetske bezbednost. Jedno od prvih pitanja koje se postavlja je važnost razmene energenata i pod kojim uslovima se ona obavlja. Kao primer možemo da uzmemo naftu koja je neravnomerno zastupljen energent, koji je neobnovljiv i iscrpljiv, a ima veliki društveno-ekonomski i politički značaj. Kao jedna od najtraženijih i najprodavanijih roba na svetu ona čini preko 40 procenata svetskih potreba za energijom, dok njena dnevna potrošnja prelazi 75 miliona barela. Kada se neravnomernom raspolaganju izvorima nafte doda i monopolistička kontrola tržišta, kao i mogućnost da se energenti koriste kao političko oružje ona postaje izuzetno važan strateški faktor pa i „oružje“ u spoljnopoličkim odnosima država.

Dominantni proizvođač nafte je Saudijska Arabija od 1936. godine. Smatra se da se na njenoj teritoriji nalaze najveće rezerve nafte koje čine ¼ ukupno ustanovljenih svetskih rezervi. Prihodi od nafte, koji čine preko 90 procenata njenih ukupnih prihoda kojima podmiruje celokupne nacionalne potrebe, obezbeđuju joj visoko mesto u svetskoj ekonomiji, a očekuje se da će njen udeo u ukupnoj svetskoj proizvodnji kontinuirano rasti i u narednim decenijama. Prema Ministarstvu energetike SAD-a, udeo država Persijskog zaliva u dotoku svetske nafte će porasti sa 30,2 procenta u 2006. godini na 36 procenata u 2025. godini, a procenjuje se da će 2030. godine dostići 43 procenta. Do 2030. godine, po procenama Ministarstva

⁷ Potvrđene rezerve predstavljaju poznate zalihe netaknutog prirodnog bogatstva nafte koje je moguće crpeti iz podzemnih nalazišta već postojećom tehnologijom.

energetike SAD-a, potrošnja svih država Bliskog istoka (uključujući i države poput Turske, koje nisu proizvođači nafte) dostići će 9,8 miliona barela dnevno, dok će njihova proizvodnja enormno porasti na 47,9 miliona barela, što znači da bi za izvoz ostalo 38 miliona barela.⁸

Nakon obezbeđivanja dovoljnih zaliha energenata bitno je da one budu i pristupačne, jer u suprotnom troškovi se povećavaju i dovode do recesije privrede. U takvoj situaciji ključnu ulogu igraju velike sile, poput SAD-a, čiji je interes da osiguraju regionalnu i globalnu stabilnost tj. postojanje adekvatne ponude, kako nestašica energenata ne bi izazvala paniku i samim tim podstakla rast cena. Usled toga, potrebno je konstantno raditi na investiranju u energetske infrastrukturu jer, i pored toga što najveći proizvođači nafte u Persijskom zalivu poseduju dovoljno sačuvanih prirodnih zaliha da udovolje budućim globalnim zahtevima, nema garancija da će oni učiniti sve što je neophodno kako bi se proizvodnja povećala radi zadovoljenja svih svetskih potreba. Iz tog razloga je neophodno, da bi dostigle zahtevani nivo, da države Persijskog zaliva investiraju stotine milijardi dolara u novu infrastrukturu i da od najvažnijih međunarodnih naftnih kompanija nabave nove proizvodne tehnologije, što one možda neće moći ili želeti da preduzmu. To podrazumeva i otvaranje mogućnosti jačem stranom prisustvu u energetskim sektorima država proizvođača.

Strano prisustvo u energetskim sektorima država u većini slučajeva ograničava se raznim zakonskim preprekama. Na primer, u Kuvajtu je Ustavom zabranjeno vlasništvo nad naftnim prirodnim bogatstvom i ograničeno učešće stranih firmi u gotovo svim ostalim aspektima proizvodnje energije. Za razliku od Kuvajta, Katar i Ujedinjeni Arapski Emirati su naklonjeniji stranim ulaganjima, ali i tu se, kada je u pitanju povećanje proizvodnje, nalaze brojne zakonske i tehničke prepreke. Za razliku od njih Meksiko, koji je nacionalizovao svoju energetske industriju 1938. godine, sa ciljem da strane kompanije nemaju pristup meksičkoj nafti i gasu, krenuo je sa otvaranjem energetskog sektora.⁹

⁸ Michael T. Klare, *Krv i nafta*, Znanje, Zagreb 2005, str. 97.

⁹ U prethodnim decenijama meksička naftna polja razvijala su se samo od strane monopolističkih nacionalnih kompanija bez ikakvog međusobnog takmičenja ili podstreka za razvoj. Proizvodnja nafte je do početka XXI veka povećana, međutim, u periodu od 2004-2013. godine smanjena je za 25 procenata što predstavlja najniži nivo u poslednjih 20 godina. Dokazane rezerve su se u tom periodu smanjile za 30 procenata, sa 16 na 11,1 milijardi barela. Imajući u vidu da prihodi od nafte pune skoro trećinu budžeta, Meksiko se našao u velikom problemu, naročito ako se uzme u obzir činjenica da je godišnji ekonomski rast pao ispod 1,5 procenta. Osnovni problem predstavlja činjenica što iako poseduje velike količine neistraženih rezervi nafte, on nema kapacitet da ih istraži i razvija. Razlog za to je nedostatak kapitala, ali i nedostatak tehnologija i iskustva u istraživanju dubokih voda i ostalih izvora rezervi. Usled toga otvaranje nacionalne naftne industrije za strane investitore bio je logičan izbor administracije sadašnjeg meksičkog predsednika Enrique Pena Nieto. Veliki broj međunarodnih kompanija, njih 30, je već u samom startu izrazilo želju da učestvuju u dobijanju licence. Vagit Alekperov, "A New Outlook for the Global Oil Industry", *Horizont*, Spring 2015, No. 3, pp. 227-228.

S druge strane, Irak i Iran imaju drugačiju vrstu problema. Obe ove zemlje poseduju velika netaknuta prirodna bogatstva nafte, međutim, dve decenije ratova i ekonomskih sankcija, ostavile su velikog traga. Uništena su domaća naftna postrojenja čime je ograničena njihova sposobnost da se poveća proizvodnja. U 2007. godini Irak je proizvodio samo 2,0 miliona barela nafte dnevno, znatno ispod svog maksimuma iz 1979. godine od 3,7 miliona barela nafte dnevno. Sličan je slučaj i sa Iranom. Režimi poput njegovog, čiji naftni sektor Vašington takođe želi da otvori, ali koji se u isto vreme gleda kao potencijalni remetilac tankerskog prometa kroz Hormuz moreuz i pretnja po globalnu bezbednost zbog posedovanja znatne zalihe balističkih projektila i hemijskih sredstava, kao i namera da razvija nuklearno oružje. Cilj SAD-a je da se pobrine da se zadovolji svetska tražnja za energentima, što, između ostalog, podrazumeva i razvijanje prijateljskih odnosa sa mnogim najvažnijim proizvođačima, naročito sa Saudijskom Arabijom, Kuvajtom, Katarom i Ujedinjenim Arapskim Emiratima. Međutim, treba imati u vidu da te države nisu želele da budu smatrane saveznicima Vašingtona, pre svega zbog američke povezanosti sa Izraelom. Stoga je najveći problem SAD-a bio kako pomoći tim režimima sa ciljem ostvarenja svojih i globalnih interesa, a da se u isto vreme izbegne utisak mešanja u lokalne poslove.

Cene energenata su, takođe, jedan od bitnih indikatora. One utiču kako na države izvoznike, tako i na države uvoznike te njihova nestabilnost ima neposredni uticaj na budžete svih država što samo po sebi stvara pozitivne ili negativne posledice po njihov razvoj i kvalitet života stanovništva. U proteklih nekoliko decenija desilo se nekoliko alarmantnih situacija koje su ukazale na značaj ovog faktora energetske bezbednosti. Jul 1986. godine ostao je zapamćen po prezasićenosti tržišta usled pada tražnje i rasta isporuka nafte što je izazvalo veliki pad cena nafte sa 30 na 10 dolara po barelu. U takvoj situaciji SAD su izvršile pritisak na Saudijsku Arabiju da smanji proizvodnju nafte kako bi se cene stabilizovale. Do 1987. godine cena nafte povećala se na 15-18 dolara po barelu, ali nikada nije dostigla nivo od 28-37 dolara po barelu koji je imala u periodu 1979-1985. godine.¹⁰ Podjednako teška situacija desila se nakon napada Iraka na Kuvajt 1990. godine. Tada se cena nafte udvostručila za samo nekoliko meseci, međutim, generalno 90-ih cena nafte bila je relativno stabilna, naročito sredinom ove decenije kada se održavala na nivou od 15-20 dolara po barelu. Međutim, ubrzani ekonomski rast „Azijskih tigrova“ i novoindustrijalizovanih država poput Tajlanda, Indonezije i Malezije rezultirao je povećanjem potrošnje nafte usled čega je OPEC odlučio da ukine kvote i poveća proizvodnju ne shvatajući da će se desiti ekonomska kriza koja će bitno smanjiti potražnju. Do kraja 1997. godine, ekonomska kriza raširila se širom Azije označavajući kraj visoke potražnje za naftom. Usled toga, cena barela nafte prepolovila se u periodu između oktobra 1997. i decembra 1998. godine. Međutim, i ovog puta oporavak je bio relativno brz jer se potražnja za naftom povećavala istom brzinom kako su se oporavljale ekonomije azijskih država te je već u periodu od februara 1999. do juna 2000. godine cena barela nafte skočila na 30 dolara.¹¹ Zatim je usledilo novo povećanje cena tokom invazije

¹⁰ Jason Bardoff, Akos Losz, „Oil Shock”, *Horizont*, Spring 2015, No. 3, pp. 192-193.

¹¹ *Ibid.*, p. 194.

na Irak 2003. godine čemu je još više doprineo brz ekonomski razvoj država poput Kine, koja je sama potraživala 500.000 barela nafte dnevno u periodu između 2002. i 2007. godine. Do povećanja cene nafte na 147 dolara došlo je u periodu do jula 2008. godine. Značajan uticaj imalo je i slabljenje dolara, kao i pad proizvodnje u Saudijskoj Arabiji i na Severnom moru. Međutim, vrlo brzo je nastupila svetska ekonomska kriza koja je dovela do smanjenja potražnje te je cena barela već u decembru 2008. godine pala na 30 dolara. Oporavak je bio relativno brz, do povećanje cena barela na 50 dolara je došlo već u aprilu 2009. godine, do kraja godine se popela na 75 dolara, da bi početkom „Arapskog proleća“ 2011. godine dostigla i preko 100 dolara po barelu.¹²

Cene energenata povećavaju se usled naizgled deficitarnog snabdevanja koje izaziva strah kod potrošača, naročito velikih poput Kine, Indije, SAD-a i nekih evropskih prestonica. Usled toga, oni nastoje da razviju određene mehanizme i stvore strategijske rezerve koje bi im omogućile nesmetano funkcionisanje ukoliko dođe do bilo kakve nestabilnosti na tržištu energenata. Povećanju cena dodatno doprinosi nadmetanje koje je prisutno između energetske kompanije koje očajnički želeći pristup energiji, i naravno profit, igraju jedna protiv druge, kako bi dobile što bolje uslove i prednosti od ovih država. Na primer, kada je pre nekoliko godina istekao zakup britanskog Šela (Shell) za dva velika naftna polja u Nigeriji, njegovo rukovodstvo se nadmudrivalo sa njihovim vlastima pune tri godine jer nisu hteli da plate traženu cenu. Međutim, u jednom trenutku došli su Kinezi koji nisu pitali za cenu i kupili ta polja.¹³

S druge strane, cene energenata smanjuju se njihovim povećanim prisustvom na tržištu, što u velikom broju slučajeva izaziva nestabilnost i strah kod država izvoznica koje svoje budžete projektuju prema očekivanom prilivu novčanih sredstava od prodaje energenata kojima raspolazu. Svež primer za to predstavlja obaranje cena nafte u 2014. i 2015. godini na ispod 50 dolara po barelu. Situacija u kojoj se svet našao vrlo je slična onoj iz 1986. godine, naročito ukoliko se uporedi ponašanje Saudijske Arabije kao ključnog regulatora na tržištu energenata. Kao član OPEC-a i najveći proizvođač i izvoznik njena uloga je da u ovakvim situacijama smanjuje proizvodnju kako bi dovela do uravnoteženja cena. Međutim, ovog puta njeno ponašanje je bilo neuobičajeno – nastavila je da tržište zasipa ovom sirovinom odbivši da smanji proizvodnju na polugodišnjem sastanku OPEC-a u Beču, što je dodatno izazvalo pad cena. Iako se spekulisalo da je razlog tome veštački izazvan rat cenom nafte zarad očuvanja udela na tržištu usled rasta američke proizvodnje iz uljnih škriljaca, rivalstva sa Iranom ili namirivanja računa sa Rusijom, Rijad je nakon izvesnog perioda uzdržanosti sve to odbacio kao besmisleno. Pa ipak, nije ostala neprimećena izjava ministra za naftu Saudijske Arabije Ali el-Naimija (Ali al-Naimi): „Ako smanjim proizvodnju šta se dešava sa mojim udelom na tržištu? Cena ide gore

¹² Ibid., p. 195.

¹³ Hany Besada, Yang Wang, John Whalley, *China's Growing Economic Activity in Africa*, NBER Working Paper 14024, National Bureau of Economic Research, Cambridge 2008, p. 18.

i proizvođači nafte tehnologijom frekinga iz Rusije, Brazila i SAD-a uzimaju moj deo“. Analiza ove izjave znatno pojašnjava odluku Rijada da ne reaguje na uobičajeni način smanjujući proizvodnju. Jedini način da se sačuva tržište od američke nafte dobijene tehnologijom frekinga bio je da se cene nafte smanje toliko da se ovaj način proizvodnje učini neisplativim i mnogo skupljim u odnosu na naftu dobijenu od fosilnih izvora. Usled toga iskalkulisano je da je isplativije da se istripi šteta smanjenjem prihoda nego da se tržište izgubi u potpunosti. Rezultat toga bilo je smanjenje cena nafte za 60 procenata u periodu od juna 2014. do januara 2015. godine.

Tržište je tako ustrojeno da negativni efekti po jednu stranu – izvoznike, uglavnom imaju pozitivne posledice po drugu stranu, u ovom slučaju uvoznike. Za njih, a naročito za veliki broj ekonomski posustalih kupaca, ovakva situacija predstavlja čist makroekonomski dobitak, jer im je pojeftinjenje nafte od juna 2014. godine već uštedelo oko 400 milijardi dolara. Na globalnom nivou, ukupno gledano, može se reći da sniženje cene barela za svakih 10 dolara dodaje 0,13-0,18 odsto globalnom BDP-u. Zemljama u razvoju veliko olakšanje predstavlja mogućnost smanjenja subvencija za fosilna goriva, usled već niske cene energenata. Prema proceni Međunarodne energetske agencije tokom 2013. godine 40 zemalja u razvoju je potrošilo oko 559 milijardi dolara na subvencionisanje upotrebe fosilnog goriva. Više od polovine ove sume dato je na održavanje veštački niskih cena goriva. U poslednjih nekoliko meseci, zahvaljujući situaciji na tržištu, zvaničnici država kao što su Kuvajt, Indonezija, Malezija, Tajland, Maroko, Egipat i Indija su preduzeli korake u pravcu smanjenja subvencija za fosilna goriva, naročito onih od nafte i njenih prerađevina. Indija koja je 2014. godine potrošila 23 milijarde dolara na subvencije za gorivo u 2015. godini će ih smanjiti na 6,5 milijardi dolara. Indonezija ih smanjuje za 83 procenta štedeći na taj način 20 milijardi dolara. Malezija će u 2015. godini za ove subvencije davati samo 6 milijardi dolara, dok su u Kini krajem 2014. godine povećane takse na upotrebu goriva sa ciljem borbe protiv zagađenja vazduha i smanjenja ugljen dioksida. Međutim, u pojedinim državama (Nigerija, Egipat, itd.) smanjenje subvencija je za posledicu imalo povećanje računa za gorivo stanovništva, što je maksimalno iskorišćeno od strane opozicije kako bi podstakli socijalne nemire.¹⁴

Negativni efekti smanjenja cena mogu se videti kada je u pitanju razvoj alternativnih (zelenih) vidova energije (sunca, vetra) čija je upotreba najveća kada je u pitanju proizvodnja električne energije, u odnosu na naftu koja se većinom koristi u transportnom sektoru. Države, usled sniženih cena nafte, smanjuju investicije u obnovljive izvore energije jer im se ulaganja takve vrste ne isplate. Prvi pokušaj da se krene sa razvojem ovih vidova energije desio se nakon naftnog šoka 1973. godine. Međutim, stabilizacija cena nafte na niskom nivou krajem 80-ih godina, kao i u naredne dve decenije, učinile su da se vrlo brzo odustane od toga. U današnjim uslovima, treba imati u vidu da se korišćenje obnovljivih izvora energije i biogoriva uglavnom zasniva na državnim subvencijama, pre nego na njihovoj sposobnosti da se cenovno takmiče sa fosilnim izvorima energije, te se do povećanja njihove

¹⁴ Ibid., pp. 205-206.

upotrebe može doći samo ukoliko se cena nafte spusti ispod 20 dolara po barelu, što je malo verovatno da će se desiti.

4. Uloga i pozicija ključnih proizvođača

Nedavno smanjenje cena kao posledicu imalo je gubljenje mogućnosti OPEC-a da postavlja donju granicu cene nafte na svetskom nivou, kao i smanjenje budžetskih prihoda svih velikih izvoznika nafte (unutar i izvan OPEC-a) koji su svoje budžete projektovani po ceni preko 100 dolara po barelu nafte.¹⁵

Saudijska Arabija

Saudijska Arabija je važna regionalna sila sa ekonomskim, političkim i vojnim uticajem širom arapskog sveta. Sa izvozom nafte koji puni skoro 90 procenata njenog budžeta i čini 43 procenta BDP-a saudijska ekonomija je najviše pogođena njenom niskom cenom. Međutim, tokom godina u kojima je cena nafte bila visoka ona je skupila ogromne fiskalne rezerve od oko 740 milijardi dolara što je suma na nivou njenog godišnjeg BDP-a i tri puta veća suma od njenog godišnjeg budžeta. Iako su te zalihe prilično velike, njihovo smanjenje vremenom može naterati vladajuću dinastiju da počne da smanjuje budžetske troškove što može da ima veoma negativan uticaj na podršku građana njihovoj vlasti, kao i na saudijske napore da odgovore na regionalne izazove od Jemena preko Islamske države Iraka i Levanta (ISIL) do Sirije.¹⁶

Rusija

Ruski finansijski i energetske sektor teško je pogođen kolapsom cena nafte što je dodatno usložnjeno zapadnim sankcijama. Zdravlje ruske ekonomije krucijalno zavisi od cene nafte jer prihodi od nafte i gasa čine 75 ruskog izvoza i više od 50 procenata budžeta. Kao kombinovana posledica svega ekonomski rast je tokom 2014. godine usporen, u istom periodu iz Rusije je izašlo 150 milijardi dolara, inflacija je skočila na 11,4 procenta, a rublja je izgubila skoro pola svoje vrednosti između jula 2014. i februara 2015. godine. Iako su fiskalne rezerve u januaru 2015. godine iznosile oko 376 milijardi dolara one će se usled velikih troškova polako smanjivati. Samo oko 100 milijardi dolara je dato na podršku stabilnosti rublje i Rosnjefta – najveće ruske kopanje za naftu i gas. Prema procenama MMF-a, iz januara 2015. godine, BDP će do kraja godine pasti za 3 procenta, a zatim i za još jedan u 2016. godini što je ništa u odnosu na procene drugih analitičara koji predviđaju još veći pad tokom 2015. godine – između 4 i 5 procenata. Sve je izglednije da će zemlja pasti u recesiju, što će sa sobom nositi i druge posledice. Bez pristupa zapadnom tržištu, opremi i tehnologijama, mogućnost ruskih kompanija da ulažu u buduću proizvodnju je

¹⁵ Politika, *Saudijci ne odustaju od niske cene nafte*, Internet, <http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Saudijci-ne-odustaju-od-niske-cene-nafte.lt.html>, 25. maj 2015.

¹⁶ Jasson Bardoff, Akos Losz, "Oil Shock", *Horizont*, Spring 2015, No. 3, p. 200.

smanjena te se one sve više oslanjaju na eksploataciju starih polja. Predviđanja Međunarodne energetske agencije u periodu između 2014. i 2020. godine govore o smanjenju ruske proizvodnje na 560.000 barela na dan, što je približno proizvodnji jedne članice OPEC-a – Ekvadora. Da li će to uticati na podršku ruske javnosti predsedniku Vladimiru Putinu (Vladimir Putin) ostaje da se vidi.¹⁷

Venecuela

Iako poseduje najveće svetske naftne rezerve, Venecuela to nije iskoristila jer je imala problem sa lošim upravljačkim kadrom tokom svih godina u kojima se cena nafte održavala na visokom nivou. Kada su u 2014. godini cene nafte pale država se našla blizu političkog i ekonomskog kolapsa. Kako je izvoz nafte činio 96 procenata izvoza i 36 procenata BDP-a, ekonomija se sunovratila, stopa inflacije je skočila a država se suočila sa nestašicom hrane i drugih osnovnih potrepština, što vrlo lako može da dovede do socijalnih i političkih nemira.

Venecuela je, kao i većina članica OPEC-a, između 2008. i 2013. godine, imala problem sa povećanjem javnog duga tako da nije obezbedila nikakve fiskalne rezerve koje bi joj pomogle u slučaju eventualnog naftnog šoka. Dug državne kompanije za naftu i gas – PDVSA je na kraju 2014. godine iznosio 46 milijardi dolara. Na pola svoje proizvodnje sirovina država je stavila hipoteku kako bi isplatila svoja dugovanja Kini („nafta za dug“ model), i bila u stanju da i dalje daje subvencije za benzin, kao i naftne subvencije državama Kariba i Centralne Amerike od kojih dobija političku podršku. U takvoj situaciji, čak i kada bi se cene nafte ponovo vratile na pređašnje stanje iznad 100 dolara po barelu, to ne bi pomoglo Venecueli da reši sve ekonomske probleme koje ima.¹⁸

Irak

Irak u ovom trenutku bje dve bitke. Jedna je protiv niskih cena nafte, a druga protiv ISIL-a. Iračka ekonomija je veoma zavisna od prihoda od prodaje nafte koji su u 2013. godini činili 45 procenata BDP-a zemlje i više od 80 procenata budžeta. Visina fiskalnih rezervi koje Irak ima je veoma skroman te se državni budžet u 2015. godini nalazi u deficitu. Nakon decenije ekonomskog razvoja, BDP je, prema podacima MMF-a, u 2014. godini pao za 0,5 procenta, prvi put nakon 2003. godine. ISIL i dalje kontroliše veći deo iračke teritorije, uključujući i Mosul, drugi najveći grad, i predstavlja stalnu pretnju po mir i stabilnost Iraka. Premijer Hajdar el-Abadi (Haider al-Abadi) nedavno je upozorio da pad cena nafte može da ugrozi sposobnost Iraka da se odupre napadima ISIL-a. Međutim, situacija u kojoj se cela zemlja našla pomogla je centralnoj Vladi i kurdistanskoj regionalnoj Vladi da postanu pragmatični. One su u decembru 2014. godine potpisale Sporazum o sveobuhvatnom izvozu nafte kojim će celokupna proizvodnja ovog energenta odlaziti novim kurdistanskim

¹⁷ Ibidem

¹⁸ Ibid., p. 201.

naftovodom u Tursku. Zauzvrat, centralna Vlada odobriće vraćanje prethodno ukinutih davanja Kurdistanskom autonomnom regionu u iznosu od 17 procenata nacionalnog budžeta. Oni su, takođe, obećali da će dati dodatnih milijardu dolara kurdistanskim Peshmerga snagama za borbu protiv ISIL-a u severnom Iraku. Prognoza Međunarodne agencije za energiju je da će Irak, i pored situacije u kojoj se nalazi, do 2020. godine uvećati svoju proizvodnju na 4,7 miliona barela dnevno.¹⁹

Iran

Smanjenje cena nafte nije bitno uticalo na Iran kao na druge izvoznike ovog energenta jer je Teheran bio subjekat američkih sankcija od 2012. godine. Nakon izbora u junu 2013. godine iranski predsednik Hasan Rohani (Hassan Rouhani) pozvao je na reformu nacionalnog budžeta i infrastrukturnih prioriteta kao deo odgovora na sankcije na naftu koje su im uvedene. Međutim, i pored toga, ukoliko se sankcije ne ukinu mogućnost da iranska ekonomija ojača je veoma skromna. Nakon potpisivanja sveobuhvatnog Sporazuma P5+1, 2. aprila 2015. godine, čini se da se bliži ukidanje sankcija ukoliko svi specifični uslovi i tehnički detalji sporazuma budu ispunjeni.²⁰

Nigerija

Iako su izbori u Nigeriji prošli bez ikakvih problema to nije promenilo činjenicu da teroristička grupa Boko Haram kontroliše veći deo zemlje i da i posle izbora nastavlja da širi nasilje. Prihodi od nafte, koji su punili skoro 75 procenata budžeta, smanjeni su usled značajno nižih cena nafte što je ujedno umanjilo mogućnosti predsednika Muhamed Buharija (Muhammadu Buhari) da održi stabilnost u zemlji. Nigerijska valuta „naira“ u periodu od jula 2014. do februara 2015. godine izgubila je 20 procenata svoje vrednosti u odnosu na dolar. Investitore najviše zabrinjava sposobnost najveće afričke ekonomije da smanji nasilje u zemlji i odgovori na izazove koje terorizam sa sobom nosi, kao i da odgovori na svoje finansijske obaveze.²¹

5. Energetska bezbednosna dilema

Bezbednosna dilema predstavlja jednu od središnjih kategorija realističke teorije međunarodnih odnosa. Iako formulisana još 1950. godine od strane Džona Herca (John Hertz), njeno najpoznatije određenje dao je Robert Džervis (Robert Jervis), profesor Kolumbija univerziteta. Po njegovom mišljenju, bezbednosna dilema podrazumeva situaciju u kojoj „postupci pomoću kojih jedna zemlja pokušava da povećava vlastitu bezbednost, umanjuju bezbednost drugih“.²² “Ona predstavlja

¹⁹ Ibid., p. 201.

²⁰ Ibid., pp. 201-202.

²¹ Ibid., p. 203.

²² Robert Jervis, “Cooperation under Security Dilemma“, *World Politics*, 30 January 1978, p. 76; Dragan R. Simić, *Nauka o bezbednosti – savremeni pristupi bezbednosti*, Službeni

situaciju u kojoj napori jednog aktera da uveća svoju bezbednost izazivaju podozrenje i strah drugog aktera koji takve napore doživljava kao pretnju svojoj bezbednosti, usled čega preduzima slične mere kako bi povećao svoju prednost u odnosima snaga. Samim tim, napori prvog aktera bivaju poništeni, jer on posle određenog vremena gubi prednost koju je stekao u odnosu na druge. Tada se ponovo javlja osećaj straha i nesigurnosti, koji vodi ka novim aktivnostima usmerenim na povećanje bezbednosti. Klasičan primer ove pojave je trka u naoružanju, a ako umesto oružja posmatramo energetske potencijale, videćemo da model nastanka bezbednosne dileme predstavlja i model odnosa energetske zavisnih zemalja.²³ Na primer, Kina je 60-ih i 70-ih godina XX veka sa nalazištima nafte i uglja koja je posedovala ispunjavala i svoje i energetske potrebe svojih suseda što je naročito postalo vidljivo u vreme arapskog energetskeg embarga kada je postala zamena za Bliski istok i koristila „naftno oružje“ protiv američkih saveznika u Istočnoj Aziji.

U zavisnosti od toga da li se radi o zemljama uvoznicama, izvoznicama ili tranzitnim zemljama energetska bezbednosna dilema se ispoljava drugačije. Za zemlje uvoznice energetska bezbednosna dilema predstavlja nesigurnost do kakvog će ishoda dovesti njihova saradnja sa tranzitnim zemljama i zemljama izvoznicama, tj. da li im preti opasnost od ugrožavanja snabdevanja energentima po razumnoj ceni. Zemlje izvoznice su zabrinute da li će njihove ekonomije imati neprekinuti dotok prihoda od izvoza energenata. Tranzitne zemlje žele da očuvaju profit koji dolazi od naplate tranzita preko njihove teritorije. Da bi razrešile energetske bezbednosne dileme, države primenjuju mere diverzifikacije: uvoznice traže alternativne snabdevače i puteve, izvoznice alternativna tržišta i puteve, a tranzitne države pokušavaju da se uključe u što više alternativnih puteva energenata. Krajnji ishod ove dileme može biti jačanje saradnje na tržištu energenata, jer jednom kada svi relevantni akteri izvrše diverzifikaciju i kao rezultat nastane mreža gasovoda i naftovoda, oni će biti u manjem strahu od zavisnosti i eksploatacije. Međutim, prepreka nesmetanom protoku energenata i izgradnji mreže naftovoda i gasovoda mogu biti zamrznuti ili postojeći sukobi na teritorijama preko kojih naftovodi i gasovodi idu. Stoga se putevi kojima energenti idu nalaze u centru pažnje državnih strategija nacionalne bezbednosti.²⁴

6. Energetska bezbednost i geopolitika

Energenti se mogu koristiti kao geopolitičko sredstvo ostvarivanja određenih političkih, strateških i vojnih ciljeva. Zbog toga se i energetska bezbednost, kao

list SRJ, Fakultet političkih nauka, Beograd 2002, str. 26; Ken Booth, Nicholas J. Wheller, *The Security Dilemma – Fear, Cooperation and Trust in World Politics*, Palgrave, Macmillan, London 2008.

²³ Jelena Radoman, „Sekuritizacija energije kao uvod u energetske bezbednosne dileme“, *Bezbednost zapadnog Balkana*, br. 4, januar–mart 2007, str. 37.

²⁴ Maja Draganić and Vladimir Trapara, „Energy Security Dilemma in the Eurasian Gas Market“, in: *Energy Security of Europe: The Position of Serbia*, Miroslav Antevski and Dobrica Vesic (eds.), Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2013, pp. 32–44.

višedimenzionalna pojava, razmatra u tri dimenzije: strategijska, politička i vojna. One se međusobno prepliću i dopunjuju pri čemu sinergijski grade geopolitičku dimenziju energetske bezbednosti.²⁵ Kako se velike sile već decenijama između sebe nadmeću za energetska premoć, posedovanje energetske izvora i kontrola energetske značajnih područja su od vitalne važnosti za njihov razvoj i umnogome opredeljuju njihove spoljnopolitičke prioritete. Dakle, može se reći da energetska bezbednost predstavlja sve značajniju karakteristiku u međunarodnim odnosima, pa samim tim utiče i na spoljnu politiku mnogih država. Bilo kakav prekid u snabdevanju energentima izazvao bi izuzetno nepovoljne ekonomske i političke posledice na zemlje uvoznice. Stoga, one usmeravaju sve tekuće političke aktivnosti na ostvarenje što bržeg povratka na normalne okolnosti. Ti naponi uglavnom uključuju pitanja iz domena spoljne politike kao što je koordinacija sa drugim državama za iznalaženje mera koje će ublažiti posledice poremećaja snabdevanja, što podrazumeva i prethodno planiranje takvih situacija u kojima je neophodno koordinirano sprovesti puštanje u promet strategijskih rezervi. Usled toga, države koje su zavisne od uvoza energenata modifikuju svoju spoljnu politiku kako bi bile bliže snabdevačima i u zavisnosti od interesa vrše politička prestrojavanja. One utiču na političke procese u regionima i državama bogatim energentima tako što uspostavljaju prijateljske veze i ekonomsku saradnju sa tim državama, ali i vojne akcije na tim područjima. Aranžmani koji se odnose na investiranje u energetska sektora često pored komercijalnih uslova uključuju i političke aranžmane.

Na primer, kako bi osigurala svoja snabdevanja naftom, gasom i rudama Kina uravnotežuje odnose na Bliskom istoku sa Iranom i Saudijskom Arabijom, a u Africi sa Nigerijom i Sudanom. Ona investira u njih, nudi im smanjenje dugova, organizuje česte posete svojih državnika i povećava učešće u mirovnim misijama UN na teritoriji tih zemalja. Na taj način stvara povoljnu političku klimu sa ciljem da osigura energetske resurse i druge svoje investicije. Za razliku od Zapada, Peking ne postavlja političke uslove i ne meša se u unutrašnje poslove drugih država (tražeći sprovođenje privrednih i društvenih reformi poput konsolidacije državnog budžeta, sprečavanja kršenja ljudskih prava, zahteva za menjanjem institucija, itd.). On ne zahteva ni političku podršku u UN, niti davanje vojnika za učešće u mirovnim misijama. Iz tog razloga može se reći da Kina predstavlja poželjnog partnera većine vladajućih režima zemalja u razvoju (naročito u Africi i Centralnoj Aziji).²⁶ Neke države Evropske unije ponašaju se vrlo slično Kini. To je naročito vidljivo kod starijih članica poput Nemačke i Francuske, koje se usled zavisnosti od nafte i gasa, kao i zbog želje da iskoriste poslovne mogućnosti, opiru suprotstavljanju Rusiji i Iranu. U suštini, ovakvo ponašanje i aranžmani koji se prave dovode do posebnih političkih odnosa koji narušavaju funkcionisanje globalnog tržišta. Takve situacije, kao i finansijska dobit od prodaje energenata čine da se vladajuće političke elite država izvoznica često osećaju moćnim i slobodnijim u određivanju svojih geopolitičkih interesa, koji su

²⁵ Michael T. Klare, *Krv i nafta*, Znanje, Zagreb 2005.

²⁶ David Shambaugh, *China Goes Global: The partial Power*, Oxford University Press, New York 2013, p. 162.

ponekad suprotstavljeni geopolitičkim interesima država uvoznika energetske sirovine. Samim tim umanjuje se mogućnost stvaranja stabilnih partnerskih odnosa i zemlje uvoznice su često primorane da koriguju svoje geopolitičke ciljeve i tolerišu mnoge aktivnosti država iz kojih uvoze energetske sirovine, kao i da „uravnotežavaju“ svoje odnose sa njima.

Imajući u vidu da poremećaj energetske bezbednosti dovodi do slabljenja moći države, kako bi se predupredili takvi energetski scenariji pojedine zemlje uvoznice pribegavaju raznim rešenjima. Jedno od njih je dovođenje na čelo država bogatih energentima „odanih“ režima koji će biti čuvari njihovih energetskih interesa. Režiranjem događaja i usmeravanjem socijalnih procesa izazivaju se, kreiraju i kontrolišu krize na određenim geografskim prostorima koje determinišu porast ili smanjenje cena energije, a sa njom i (de)stabilizaciju određene države. Tome su naročito podložne zemlje trećeg sveta koje „plaćaju danak“ svojim bogatstvom u energentima i drugim resursima. Iz tog razloga se može očekivati da će one i ubuduće nastaviti da budu teritorije preko kojih će se prelamati interesi velikih sila prvenstveno njihovom destabilizacijom, rušenjem vladajućih režima, sukobima na njihovim teritorijama i stvaranjem novih država. Kao primer mogu se navesti nekoliko naftom bogatih država – Nigerija, Sudan i Libija – u kojima Kina investira, a gde se dešavaju političke i ekonomske krize koje kulminiraju ratom između muslimana i hrišćana. Peking je sa Nigerijom 2010. godine potpisao ugovor o gradnji tri velike rafinerije za naftu koja se izvozi u Kinu.²⁷ Ova država je 12. svetski proizvođač i 8. najveći izvoznik nafte. Ugovor koji je potpisan podrazumevao je 750.000 barela dnevno i razvoj daljih kapaciteta za rafinisanje. Međutim, paralelno sa kineskim interesom i prisustvom u Nigeriji, država se suočila sa bezbednosnom krizom kao ozbiljnom pretnjom stabilnosti. Za to je zaslužna teroristička organizacija Boko Haram, sa severa zemlje gde većinu stanovništva čine muslimani, koja je povezana sa Al Kaidom. Rezultat napada ove organizacije je 700 ubijenih i preko 3.000 proteranih ljudi, uglavnom hrišćana. Na području Afrike svakako najveći kineski partner je Sudan. Od 1999. godine Kina je uložila tri milijarde dolara u sudanska naftna polja, a njene kompanije su većinski akcionari dva najveća naftna konglomerata. Oko 65 procenata nafte koju Sudan izvozi kupuje Peking, a ugovori po kojima kupuje naftu po ceni drastično nižoj od svetske su dugoročni. U 2008. godini kada je svetska cena barela nafte iznosila 150 dolara Kina ju je u Sudanu plaćala 65 dolara po barelu. Međutim, zbog suprotstavljenih interesa velikih sila na teritoriji ove zemlje ona se nalazi u ekonomskoj i političkoj krizi koja je kulminirala ratom između severa (gde su muslimani), i juga (gde su hrišćani), i otepljenjem južnog dela u novu državu Južni Sudan.²⁸ Nakon toga, sukobi između ove dve države su se nastavili. Predsednik Sudana Omar Hasan Ahmed al-Bašir (Omar Hassan Ahmad al-Bashir) je osuđen za ratni kriminal i genocid pred međunarodnim krivičnim sudom (International Criminal

²⁷ Tom Burgis, „China in \$23bn Nigeria oil deal“, *Financial Times*, Internet, <http://www.ft.com/cms/s/0/098d91c8-5fba-11df-a670-00144feab49a.html#axxy2FpIfeaQ3>, 26. maj 2015.

²⁸ Matthew LeRiche, Matthew Arnold, *South Sudan: From Revolution to Independence*, C. Hurst & Co. London, 2012.

Court – ICC),²⁹ a Južni Sudan je od Pekinga 2012. godine dobio pozajmicu od 8 milijardi dolara za razvojne i infrastrukturne projekte.³⁰ Zbog svojih interesa Kina je pružala vojnu pomoć Sudanu uprkos zabranama UN, a spekuliše se da je snabdevala ovo područje oružjem koje je završavalo u rukama provladine narodne vojske u Darfuru. Kineski zvaničnici su u više navrata potvrđivali da imaju bliske vojne odnose sa ovom državom i da nameravaju da ih održavaju. Slične optužbe su bile i kada je Libija u pitanju. Zamenik ministra spoljnih poslova Kine Džou Venzong (Zhou Wenzhong) iskreno je objasnio položaj svoje zemlje: „Biznis je biznis. Pokušavamo da razdvojimo politiku od poslovanja. Osim toga, smatram da je unutrašnja situacija u Sudanu unutrašnje pitanje te zemlje, i mi nismo u poziciji da namećemo svoju volju“.³¹

Još jedan od problema koji se javlja kod „krhkih demokratija“ koje poseduju značajne energetske kapacitete nastaje usled ogromnih prihoda koje one ostvaruju njihovom prodajom. Umesto da kao cilj imaju dugoročna ulaganja u sve strukture državnog sistema, a naročito u lokalnu upravu kako bi se život stanovništva učinio kvalitetnijim, ovi prihodi postaju osnov za političku nestabilnost, sukobe, socijalno raslojavanje na mali broj enormno bogatih i veliki broj siromašnih, kao i za koruptivno ponašanje. Izraz „naftna kletva“ možda na pravi način opisuje stanje u kome se ove države nalaze. U većini njih političari ili lokalni „gospodari rata“ uništavaju elemente dobre vladavine poput demokratskog kredibiliteta i finansijske transparentnosti, i povećavaju nivo korupcije. U takvim uslovima vladajuće elite se bogate, dok narod ima veoma male ili skoro nikakve koristi. Često se dešava da se ovi prihodi koriste za finansiranje aktivnosti koje su usmerene na bezbednosnu destabilizaciju regiona, finansiranje terorizma, religijskog misionarstva, i raznih drugih nosioca destruktivnih ideologija. Usled toga značaj energetske bezbednosti se sve više ogleda u zaštiti od takvih pojava, a posebno od rastućeg trenda svetskog terorizma čije su akcije često usmerene na infrastrukturu, rafinerije, naftna postrojenja, brodove. To povećava troškove, jer će energokorporacije, ali i vlade morati da dodatno ulože u zaštitu proizvodnje i transporta energije, odnosno svakog koraka u lancu snabdevanja – od mesta eksploatacije, do mesta prerade i odatle do potrošača.

Osetljivost pitanja snabdevanja energentima proizilazi kako iz potrebe zaštite od gerilskih napada naftovoda i diverzija gasovoda, tako i od piratskih napada pomorskih transporta. Mnoge od najvećih terorističkih i piratskih organizacija smeštene su u područjima bogatim naftom kao što su Persijski zaliv, Nigerija, Somalija, itd. Usled toga mnoge velike sile zbog svoje zavisnosti od energenta imaju potrebu da budu vojno prisutne u raznim delovima sveta kako bi osigurale stabilnost svog snabdevanja. „Zauzimanjem i branjenjem vitalnih geografskih tačaka, kao što su Gibraltar, Suecki kanal ili Singapur“ imperijalne sile su gledale da se što bolje

²⁹ International Criminal Court, *The Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad Al Bashir*, Internet, <http://www.icc-cpi.int/Menu/ICC/situations+and+cases/>, 25. maj 2015.

³⁰ Vijesti, *Južni Sudan dobio pozajmicu od Kine*, Internet, <http://www.vijesti.me/svijet/juzni-sudan-dobio-kine-pozajmicu-8-milijardi-dolara-clanak-71525>, 26. maj 2015.

³¹ Fareed Zakaria, *Post-američki svet*, Heliks, Smederevo 2009, p. 116.

geopolitički pozicioniraju.³² Nadmetanje SAD-a i SSSR-a tokom Hladnog rata imalo je za cilj kontrolu nad zemljama Bliskog istoka i Afrike koje su bogate prirodnim sirovinama i imaju stratejski važne položaje. Nakon kraja Hladnog rata SAD su početkom 2004. godine u Iraku i Kuvajtu razmestile 160.000 američkih vojnika i još nekoliko desetina hiljada stacionirali u Kataru, Bahreinu i Ujedinjenim Arapskim Emiratima, kao i na brodovima u Persijskom zalivu. Deo tih snaga trebao je da bude povučen kada prestanu borbe u Iraku, ali Ministarstvo odbrane SAD-a je tek 2009. počelo sa povlačenjem vojnika odande, da bi ostatak bio povučen 2011. godine. Međutim, usled pojave Islamske države Iraka i Levanta američki predsednik Barak Obama naredio je da se jedan deo trupa vrati u Irak kako bi pomagao njihovoj vojsci obukom i savetovanjem.³³ Vašington je, takođe, nastavio sa podrškom prijateljskim zemljama Persijskog zaliva, ali i mogućim partnerima u kaspiskom basenu. U Latinskoj Americi Južnoj komandi je naređeno da ojača sposobnost kolumbijske vojske da odbrani naftovode od gerilskih napada, sa ciljem borbe protiv terorizma. Na Kavkazu Evropska komanda, osposobljavajući gruzijske snage za zaštitu naftovoda Baku-Tbilisi-Čejhan, takođe doprinosi ratu protiv terorizma. Osetljivost snabdevanja naftom i terorizam pružaju opravdanje za prisustvo Evropske komande i u Africi. Komanda za Aziju i Tihi okean poslala je eskadron malih borbenih čamaca da štite morski prevoz nafte i smanje mogućnost za terorizam u Malajskom moreuzu, glavnoj morskoj ruti između Sumatre i Malezije i jednom od strateški najznačajnijih moreuza u savremenom svetu.³⁴ Ovim „uskim grlom“ na pomorskim komunikacijama preveze se šest puta više nafte nego što prolazi kroz Suecki kanal i sedamnaest puta više nego što prolazi kroz Panamski kanal. Otprilike dve trećine energetskog snabdevanja Južne Koreje prolazi tim putem, gotovo 60 procenata japanskih i tajvanskih potreba, dok u Kinu kroz Južno kinesko more stiže oko 80 procenata njenog uvoza sirove nafte, što Malajski moreuz čini vitalnom sponom Tihog i Indijskog okeana. Usled toga, često se povlači paralela sa bezbednosnom dilemom i raspravlja o „malajskoj dilemi“.³⁵ U isto vreme Rusija nastavlja sa naoružavanjem nekadašnjih sovjetskih republika na Kavkazu i u Srednjoj Aziji, a postala je i najvažniji vojni dobavljač Irana. Kina, delimično nova u tom takmičenju, najveći je davalac ljudstva za mirovne misije širom sveta. Ona oružjem i vojnom tehnologijom snabdeva Iran, a preuzela je i zajedničke vojne vežbe sa Kazahstanom, Kirgizijom, Rusijom i Tadžikistanom. Sve ovo dovodi do povećanih izdataka u

³² Zbigniew Brzezinski, *Velika šahovska tabla*, CID, Podgorica 2001, str. 39.

³³ Aljazeera, *SAD šalje 1.500 vojnika u Irak*, Internet, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/sad-salje-1500-vojnika-u-irak>, 24. maj 2015.

³⁴ Michael T. Klare: *Krv i nafta*, Znanje, Zagreb 2005, str. 93.

³⁵ Chen Shaofeng, “China’s Self-Extrication from the ‘Malacca Dilemma’ and Implications“, *International Journal of China Studies*, Institute of China Studies, University of Malaya, Vol. 1, No. 1, January 2010, p. 7; Ian Storey, “China’s Malacca Dilemma“, *China Brief*, Vol. 6 Issue 8, 11 April 2006, Internet, http://www.jamestown.org/programs/chinabrief/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=31575&tx_ttnews%5BbackPid%5D=196&no_cache=1, 26. maj 2015.

budžetima ovih država, na šta su one očigledno spremne zarad dostizanja energetske stabilnosti. Imajući u vidu rezoluciju 2178 Ujedinjenih nacija, koja se odnosi na zajedničku saradnju velikog broja država u okviru globalne koalicije protiv Islamske države, može se očekivati da će se prisustvo vojnih snaga SAD-a, ali i drugih država na Bliskom istoku nastaviti, sa ciljem smanjenja pretnji koje dolaze od strane radikalnog islamskog režima ISIL.

7. Diverzifikacija izvora energije kao odgovor na energetske bezbednosnu dilemu

Kako bi se povećala energetska bezbednost potrebne su dugoročne mere, kao i smanjenje zavisnosti od jednog izvora energije. Neophodna je diverzifikacija, kako iz ugla potrošača – obezbeđenje mogućnosti korišćenja različitih izvora snabdevanja naftom i gasom, iz ugla proizvođača – povećanje mogućnosti za transport nafte i gasa do glavnih tržišta različitim rutama, tako i iz ugla tranzitnih država – uključivanje u što više alternativnih puteva energenata.

Klasičan primer diverzifikacije iz ugla proizvođača jeste najava Rusije da će, u narednom periodu, nastojati značajno da smanji transport gasa preko Ukrajine i da će Evropu snabdevati drugim pravcima (podsetimo se samo ukrajinskog duga za ruski gas, ali i važnosti prevazilaženja ovog pitanja za Evropu, koja je odobrila kredit za plaćanje dela duga). U tom kontekstu, neophodno je zapaziti da je ruska diverzifikacija započeta pre izbivanja aktuelne ukrajinske krize i da su osnovne „poluge“ u tom domenu bili projekti gasovoda Severni i Južni tok. U kojoj meri je to bila ozbiljna geopolitička ideja govori i činjenica da su oba gasovoda ne samo zaobilazila Ukrajinu, nego i celokupnu Istočnu Evropu, odnosno „Novu Evropu“ prema definiciji bivšeg američkog ministra odbrane Donalda Rumsfelda (Donald Rumsfeld). Tako je severni tok zaobišao čak i ekskluzivnu ekonomsku zonu Poljske, spajajući Rusiju i Nemačku dnom Baltičkog mora. Kao što je Rusija nastojala da geopolitički zaobiđe nestabilni „sanitarni kordon“ (izraz britanskog geopolitičara Helforda Makindera (Halford Mackinder), pred kraj Prvog svetskog rata, kojim je opisao stvaranje država od Baltika do Jadrana i Egeja kao načina sprečavanja direktnog kontakta Rusije i Nemačke), tako su i evroatlantske sile odgovorile aktivnim sprečavanjem potpunog zaobilaženja „svoje zone interesa“. Posledica tog delovanja je i odustajanje od gasovoda Južni tok. Iako se ističe da je osnovni razlog izostanka saglasnosti za realizaciju ovog projekta njegovo razmimoilaženje sa Trećim energetskim paketom, sasvim je očigledno da su evroatlantski geopolitički razlozi prevladali suštinski pozitivne ekonomske interese i za EU i za Rusiju (posebno ako se ima u vidu da je dogovor o izgradnji Južnog, ali i Severnog toka, postignut pre stupanja na snagu Trećeg energetskog paketa).

Još jedan primer diverzifikacije predstavlja rusko okretanje Kini usled problema na evropskom tržištu. Postignut je dogovor u vrednosti od 400 milijardi dolara u maju 2014. godine po kome će Gazprom od 2018. godine isporučivati 38 milijardi kubnih metara prirodnog gasa godišnje Kini kroz gasovod „Snaga Sibira“, čija je izgradnja započela u avgustu. Takođe, potpisan je i sporazum vredan 325 milijardi

dolara o izgradnji Altajskog gasovoda u zapadnom Sibiru, koji će se nadovezati na već postojeći kineski gasovod "Zapad-Istok". Time će Rusija Kinu snabdevati gasom i iz drugih nalazišta u odnosu na ona koja se koriste za snabdevanje Evrope. Rusija svakako ne odustaje od snabdevanja Evrope gasom, kako nastoje neke kataklizmične analize da pokažu, naročito što procene ukazuju da će se potrebe, a time i zavisnost Evrope od uvoza gasa vremenom povećavati, a nova nalazišta u Evropi i na drugim stranama, izuzev Rusije, koja mogu te potrebe da zadovolje, ne postoje (u prilog ovoj tvrdnji idu nove procene o nalazištima u Poljskoj i dr.). Kina takođe nastoji da diverzifikuje svoje pravce snabdevanja energentima kako bi bar donekle smanjila stratešku zavisnost od transporta kroz Malajski moreuz i zaštitila osnovne nacionalne interese. Stoga, ona je pokrenula nekoliko projekata, koji su već realizovani ili se još uvek nalaze u planovima i izgradnji poput naftovoda Skovorodino-Dađing, naftovoda Kazahstan-Kina, gasovoda Srednja Azija-Kina, gasovoda i naftovoda Mjanmar-Kina, naftovoda Pakistan-Kina, gasovoda Snaga Sibira i gasovoda Altaj.³⁶

Evropska unija takođe teži da diverzifikuje svoje izvore energenata. Ona uvozi više od 53 procenta energije koju konzumiraju njene članice na šta odlazi oko 400 milijardi evra svake godine što znači da njen dnevni uvoz energije iznosi više od milijardu evra. Po rečima Žan Klod Junkera (Jean-Claude Juncker), bezbedno snabdevanje energijom je od vitalne važnosti za stabilnost i ekonomski rast Evropske unije, kao i za dobrobit njenih građana. U isto vreme ono predstavlja jedan od pet prioriteta Evropske unije za narednih pet godina. Skoro usvojena Startegija energetske unije ima za cilj da svakom evropskom domaćinstvu i preduzeću obezbedi energiju koja je bezbedna, dostupna, konkurentna i održiva.³⁷ Brisel, svestan svoje zavisnosti od uvoza nafte i gasa iz Rusije, pokušava da proširi svoja partnerstva sa drugim državama od kojih može da se snabde energentima poput Alžira, Turske, Azerbejdžana i Turkmenistana, kao i država sa Bliskog istoka i Afrike, dok u isto vreme jača postojeća partnerstva sa Norveškom, SAD-om i Kanadom. Posebna pažnja se posvećuje jačanju strateškog partnerstva koje postoji sa Ukrajinom. Kako se EU nalazi u procesu izgradnje svoje Zajedničke energetske unije, čiji cilj treba da bude omogućavanje pristupa većem broju snabdevača (minimum tri za svaku državu pojedinačno), u narednom periodu može se očekivati da će Brisel prevashodno raditi na izgradnji energetske unije pre nego što krene u bilo kakve konkretnije dogovore sa Rusijom (Gaspromom). Takođe, diverzifikacija podrazumeva i povećanje broja LNG terminala za uvoz gasa sa područja koja nisu sa Evropom povezana cevovodima. U planu je izgradnja nekoliko njih – u Severnoj Evropi, a zatim i u Centralnoj i Istočnoj Evropi, kao i na Mediteranu.³⁸

Na globalnom nivou, potrebno je da se poveća broj dobavljača, korišćenje fosilnih goriva ili obnovljivih energetske resursa, ali i da se smanji ukupna tražnja

³⁶ RT, *Moscow to Beijing in 2 days: China to build \$242bn high-speed railway*, Internet, <http://rt.com/business/225131-russia-china-speed-railway>, 23. maj 2015.

³⁷ Martin Šefčovič, "Power & Empowerment: The EU's Energy Security Challenges", *Horizont*, Spring 2015, No. 3, pp. 176, 177.

³⁸ *Ibid.*, p. 186.

kroz mere za očuvanje energije. Neophodno je da svaka od država izvoznica energenata postigne unutrašnju političku stabilnost i obezbedi transparentno upravljanje prihodima od izvoza energetskih sirovina čime bi se, pre svega, smanjila mogućnost korupcije i moć neodgovornih vladara. Treba imati u vidu da je energetska bezbednost povezana i sa zaštitom životne sredine, jer, što se više država industrijalizuje, to su veće mogućnosti za zagađenje životne sredine. Trendovi u svetu nisu baš povoljni, jer je globalno zagrevanje direktna posledica ljudskog faktora i nebrige, gde se zarad profita i visokog ekonomskog rasta nije vodilo računa o životnoj sredini, što je za posledicu imalo katastrofalne ekološke rezultate. Predviđa se da će izostanak mera za redukciju emisije gasova do kraja ovog veka podići prosečnu temperaturu u rasponu od 1,6 do neverovatnih 5,8 stepeni Celzijusa, što može imati veoma ozbiljne posledice po privredu i ekosistem. U tom smislu, treba napraviti dobar izbor energenata koji se koriste u proizvodnji, kako bi se s jedne strane maksimalno zaštitila životna sredina, a s druge obezbedio održivi razvoj.

U težnji da uvećaju stepen sopstvene energetske bezbednosti neke države poput Rusije, Kanade, Norveške i Danske se okreću ka Arktiku. Usled globalnog zagrevanja topi se arktički led ispod kojeg se nalaze velike rezerve hidrokarbonata (nafte i gasa), zatim rudna bogatstva, zlato, dijamanti i drugi retki elementi. Procenjuje se da se tom prostoru nalazi 25 procenata od neotkrivenih svetskih rezervi nafte i gasa koje bi sa topljenjem leda postale dostupne za eksploataciju. Vladimir Raduhin (Vladimir Radyuhin) u svom članku “Strateška vrednost Arktika za Rusiju” ističe koliko korist Rusija ima od pristupa Arktiku, koji istovremeno predstavlja metu druge četiri države, koje su članice NATO-a.³⁹ Zbignjev Bžežinski (Zbigniew Brzezinski) smatra da će tu veliku igru deteminisati oni koji prvi steknu najveći legitimitet, jer u vezi sa Arktikom postoji vrlo mali broj sporazuma.⁴⁰

Rusko rebalansiranje ka Arktiku, najavljeno još 2013. godine za 2014. godinu, desilo se krajem decembra kada je predsednik Vladimir Putin potpisao novu vojnu doktrinu, po kojoj je Arktik po prvi put zvanično uvršten u rusku sferu uticaja. Slično se dogodilo i sa pomorskom doktrinom Rusije, čija su dva glavna geopolitička imperativa napredak ka Crnom moru i dominacija na Arktiku. Međutim, Kanada, SAD, Norveška, Danska, takođe, smatraju da poseduju pravo na deo ove teritorije. Prema UNCLOS konvenciji Ujedinjenih Nacija država može zahtevati deo teritorije izvan svojih pomorskih voda (tj. izvan 200 nautičkih milja od obale) ukoliko dokaže da je to produžetak kopna. Ispod Severnog pola, od Grenlanda ka Sibiru, pruža se podvodni planinski lanac, poznat kao greben Lomonosov. Rusija tvrdi da je ovaj greben prirodni produžetak njene obalske teritorije i ukoliko to dokaže pred Ujedinjenim Nacijama pripašće joj deo Arktika najbogatiji naftom. Međutim, još jedna država polaže pravo na ovaj greben. Danska tvrdi da on predstavlja produžetak kopnenog dela Grenlanda (pod suverenitetom Danske). Ostale države koje su podnele zvanične zahteve za

³⁹ Vladimir Radyuhin, “The Arctic’s Strategic alue for Russia”, *The Hindu*, Internet, <http://www.thehindy.com/opinion/lead/article857542.ece>, 20. maj 2015.

⁴⁰ Zbigniew Brzezinski, *Amerika-Kina i sudbina sveta*, Fakultet bezbednosti, Univerzitet u Beogradu, Albatros plus, Beograd 2013, str. 120.

pridodavanje teritorija Arktika su Rusija i Norveška, a spremaju se da to isto učine Kanada, SAD i Danska. Danska i Grenland su podneli zahtev za dodatnih 62.000 km² arktičke teritorije uključujući i Severni pol. Norveška traži 235.000 km². Kanada je pripremila studioznu dokumentaciju po kojoj zahteva 1.7 miliona kvadratnih kilometara od Arktika i u tome ima podršku SAD-a, Danske i ostalih članica NATO-a. Imajući u vidu da je ona još 1950. godine proklamovala suverenitet nad Severnim Polom, po međunarodnom pravu, ukoliko u narednih 100 godina nijedna druga zemlja ne ospori taj suverenitet, moći će da legalizuje svoj zahtev.⁴¹

Interesi ovih sila da prisvoje deo Arktika imaju potencijal da uzrokuju drastična pomeranja na geopolitičkom planu i to posebno u rusku korist.⁴² Stoga, mnoge od njih užurbano stvaraju i obnavljaju baze na svojoj teritoriji u čemu naročito prednjači Rusija koja je i pored teške ekonomske situacije povećala izdvajanja za odbranu za 20 procenata. U novoj vojnoj strategiji predvidela je jačanje Severne pomorske flote, da bi u međuvremenu sprovela i konkretne akcije poput stvaranja severne motorizovane brigade sa 6.000 vojnika na području Murmanska, obnavljanje vojne baze na Novosibirskim ostrvima i aerodroma Vorkuta, jačanja snaga na Krimu i u enklavi Kaljningrada, priprema za izgradnju baze na poluostrvu Kola, kao i pripreme za više istraživačkih misija na ostrvima Franc Jozef i Šmit i drugim malo istraženim područjima. Na Arktiku se već nalaze četiri nuklearna broda ledolomca, šest podmornica "Ajkula", preko 200 aviona Mig-31 sa posebnim predispozicijama za letove na ovim prostorima, kao i bombarderi Tu-95 i Tu-142. Ruski ministar odbrane Sergej Šojgu (Sergei Shoigu) izjavio je da će do kraja godine Rusija na Arktiku imati 14 vojnih aerodroma, dok je Ministarstvo odbrane saopštilo da se očekuje da će do 2019. godine na tom području biti oko 50 modernizovanih aviona Mig-31 BM. Za razliku od Rusije, SAD i Kanada imaju svega nekoliko običnih brodova ledolomaca duž graničnog pojasa. Pentagon je pridodao svojoj severnoj floti na Aljasci 4 krstarice i 5-6 razarača.⁴³ Posledica ruskog rebalansiranja ka Arktiku svakako će biti dodatno naprezanje vojnog budžeta SAD-a i odvlačenje dela njihovih resursa u Aziji, osim ukoliko druge zemlje poput Japana i članica NATO-a ne preuzmu deo tereta na sebe i povećaju svoje troškove odbrane.⁴⁴

Još jedan korak napred ka većoj diverzifikaciji učinile su zemlje poput Japana i Sjedinjenih Američkih Država koje su napravile značajan „iskorak” i (alternativne) izvore energije potražile daleko van sopstvenih granica – u svemirskom prostranstvu.

⁴¹ Vizija Danas, *Bitka za Arktik*, Internet, <http://www.vizijadanas.com/svet/arktik.html>, 25. maj 2015.

⁴² Zbigniew Brzezinski, *Amerika-Kina i sudbina sveta*, Fakultet bezbednosti, Univerzitet u Beogradu, Albatros plus, Beograd 2013, str. 121.

⁴³ Vizija Danas, *Bitka za Arktik*, Internet, <http://www.vizijadanas.com/svet/arktik.html>, 25. maj 2015.

⁴⁴ Kathy Gilsinan, "Japan Moves Away From Its Traditional Pacifism", *World Politics Review*, Internet, <http://www.worldpoliticsreview.com/trend-lines/13896/japan-moves-away-from-its-traditional-pacifism>, 14. maj 2015.

Izveštaji relevantnih državnih agencija ukazuju da svemir obiluje resursima, a da će tehnologija potrebna za njihovo prikupljanje biti upotrebljiva u najskorijoj budućnosti. Sa takvim saznanjem i druge države se priključuju svemirskoj trci, te je pitanje energetske stabilnosti prenešeno i na tzv. astroprostor.

8. Zaključak

Energija predstavlja jedan od najznačajnijih faktora razvoja svetske privrede. Izašavši iz okvira ekonomije, ona je uključila brojne nove komponente, među kojima je jedna od najznačajnijih bezbednosna. Nestabilnost globalnog sistema stavila je u fokus neophodnost dostizanja energetske bezbednosti kako iz ugla država proizvođača, tako i potrošača, ali i tranzitnih država. Brojni indikatori koji utiču na energetske bezbednost ovih država, kao i neophodnost institucionalizacije, govore koliko je ceo sistem funkcionisanja energetskog tržišta promenljiv i zavisian od složenog sistema interesa gde svaki akter ima svoju ulogu u očuvanju stabilnosti globalnog energetskog tržišta. Nijedna država na svetu nije dovoljno autonomna, te je nužna globalna i regionalna energetska saradnja. Ova međuzavisnost se velikim delom ogleda u stabilnosti isporuka kao i u cenama energenata što može imati veoma velike ekonomske i političke implikacije za sve države učesnike na energetskom tržištu. Pojava energetske bezbednosne dileme najbolji je primer toga koliko ponašanje jedne države utiče na ponašanje ostalih država. Stoga, akcentat se u narednom periodu prvenstveno stavlja na sprovođenje mera diverzifikacije kako bi se uticaj koji energetska bezbednost ima na spoljnu politiku država maksimalno smanjio. Diverzifikacija će definitivno ostati fundamentalni početni princip energetske bezbednosti. U narednom periodu, može se očekivati da će fosilna goriva, i pored sve veće zabrinutosti za globalno zagrevanje, i dalje ostati dominantan izvor energije. Međutim, biće neophodno razvijanje nove generacije nuklearne energije i tehnologije „čistog uglja“, kao i ohrabrivanje sve veće uloge raznovrsnih izvora obnovljivih energetskih izvora, imajući u vidu da postaju sve konkurentniji. Isto tako, biće neophodno investiranje u nove tehnologije, počev od kratkoročnog, kao što je konverzija prirodnog gasa u tečno gorivo. Investiranje u tehnologiju u čitavom energetskom spektru danas je aktuelno, a imaće pozitivne efekte ne samo na buduću energetske sliku već i na životnu sredinu. U isto vreme nove okolnosti transformacije svetskog tržišta energenata govore da je došlo vreme promena geopolitičke karte sveta, pa i uloga koje pojedini akteri na njoj imaju.

Ekonomski rast, kojem sve države teže, kao i povećanje broja stanovnika, dovešće do sve veće potražnje za naftom. Što se više stopa ekonomskog i demografskog bude povećavala, to će biti veća potrošnja energije, posebno nafte. Usled toga sve će se više povećavati „energetska geopolitička zavisnost“ jer će države sve teže moći da isprate naraslu potražnju za energijom što će povećati njihovu geostratešku ranjivost i dovesti u pitanje realizaciju mnogih geopolitičkih ciljeva. Stoga, velike sile će nastojati da se što bolje geopolitički pozicioniraju na teritorijama bogatim energentima i da ostvare kontrolu nad cevovodnim trasama (na kopnu) i pomorskim maršrutama transporta nafte (na morima i okeanima). Isto tako, može se očekivati da će se borba za

demokratiju i ljudska prava i dalje koristiti kao izgovor za kontrolu mnogih regiona i država bogatih naftom i gasom. Imajući u vidu da dolazi do pomeranja moći sa Zapada na Istok, Azija će postati najveći potrošač energije koji će zameniti Severnu Ameriku na tronu vodećeg svetskog regiona u potrošnji energije. Veliki rast proizvodnje u najmnogoljudnijoj zemlji na svetu – Kini – izvršiće snažan pritisak na globalnu potražnju za najpovoljnijim izvorom energije na svetu. U situaciji kada su do juče najveći uvoznici energenata postali najveći proizvođači, sa SAD-om kao vodećim u proizvodnji nafte i gasa, zahvaljujući dramatičnim inovacijama proizvodnje iz uljnih škriljaca, velika količina energenata krenuće ka Kini i Aziji u celini.

Kina, za razliku od Bliskog istoka i ostalih država izvoznica, ima koristi od povećane proizvodnje do koje je došlo usled ulaska SAD-a i Kanade na tržište i smanjenja cena. Kao najvećem uvozniku i konzumentu energenata njoj odgovara smanjenje cena. Za vladajuću komunističku partiju jeftinija i dostupnija energija predstavlja politički imperativ, imajući u vidu želju za daljim visokim ekonomskim rastom. Sa godinama Kina će postajati sve zavisnija od uvoza energenata da bi zadovoljila domaće potrebe. Njen uvoz koji je u 2012. godini iznosio oko 40 procenata do 2020. godine povećaće se na 75-80 procenata. Veliki deo ovih energenata danas dolazi sa Bliskog istoka, a do 2030. godine, po procenama, zavisnost od ovog regiona još više će se povećati jer će oko 90 procenata nafte dolaziti upravo odatle. Upravo zbog važnosti ovog regiona za Kinu u budućnosti, zabrinjava smanjen angažman Vašingtona u Persijskom zalivu, kao rezultat smanjene američke energetske zavisnosti. To za posledicu može da ima da Kina promeni svoju politiku ne mešanja u unutrašnje odnose država, bar kad je ovaj region u pitanju, kako bi odigrala ulogu stabilizatora, zarad zadovoljenja sopstvenih energetskih i ekonomskih interesa. Peking je već odigrao pozitivnu ulogu kao medijator u Sudanu kada je iskoristio svoj uticaj ubedivši vlasti u Kartumu da prihvate UNAMID, hibridnu misiju UN i Afričke unije za očuvanje mira. Zatim je premijer Ven Điabao upozorio Teheran da ne zatvara Hormuz moreuz, u periodu visokih tenzija između Irana i Zapada. Kina je poslala posebne izaslanike u strateške regione Bliskog istoka i Afrike, nudila da bude domaćin Izraelsko-Palestinskog samita 2013. godine i poslala veliki broj ljudstva u misije očuvanja mira i borbu protiv pirata. Može se reći da povećanje ekonomskog rasta uslovljava Kinu da sve više vodi računa o sigurnosti morskih linija komunikacije, kako po pitanju prevoza energenata, tako i kada je u pitanju prevoz robe.

Međutim, zbog mnogih interesa kao što su borba protiv terorizma, smanjenje proliferacije oružja, bezbednosti Izraela i uspeha arapskih država u tranziciji, svi su izgledi da će SAD ipak zadržati svoje prisustvo u ovom području. Povećanje njihovog učešća na energetskom tržištu kao proizvođača nateraće OPEC da što pre integriše Irak nazad u svoju kvota strukturu. To će biti povod više za Teheran da sprovede potpisani nuklearni sporazum sa međunarodnom zajednicom, naročito imajući u vidu da se tamo nalaze druge najveće rezerve gasa u svetu. Ako SAD i Kanada uđu na azijsko tržište, Katar neće moći da ostvari svoju ambiciju da postane dominantni snabdevač prirodnog gasa za Japan i Kinu, pa će svoj fokus morati da prebaci na Indiju.

Po svoj prilici pred nama se nalazi jedan period u kome će cene energenata biti niže u odnosu na prethodne decenije. Potezi koje je Saudijska Arabija, kao najveći regulator

cena na energetsom tržištu, povukla štiteći sopstvene interese imaće za posledicu preispitivanje isplativosti proizvodnje nafte i gasa tehnologijom frekinga. Takođe, usled smanjenih prihoda od prodaje energenata države proizvođači u narednom periodu sve više će ići ka otvaranju nacionalnih energetskih sektora sa ciljem ulaganja u istraživanje i razvoj ostalih izvora energije. U periodu dok ne uspeju da u svojim budžetima nadomeste nedostatak novčanih sredstava koja su dobijali u prethodnom periodu, veliki broj „krhkih demokratija“ suočiće se sa socijalnim nemirima i štrajkovima opozicije koje će kao rezultat možda imati i smenu postojećih vladajućih struktura.

Krajnji rezultat ovih dinamičnih promena i međuzavisnosti kao bitne odrednice energetske bezbednosti ukazaće na to koliko je neophodno da lideri postanu sposobni da koriste kontekstualnu inteligenciju kao ključnu veštinu kojom će izvore moći preobratiti u uspešne strategije pametne moći koje će koristiti za postizanje ciljeva zajedno sa drugima. To se najvećim delom odnosi na države uvoznike koje bi, umesto da na druge velike uvoznike energenata gledaju kao na strateške rivale a na Saudijsku Arabiju i ostale države proizvođače kao na partnere, trebalo da spoznaju da su interesi najvećih svetskih uvoznika nafte sličniji nego interesi najvećih prodavaca.

Bibliografija

1. Alekperov, Vagit, “A New Outlook for the Global Oil Industry”, *Horizont*, Spring 2015, No. 3.
2. Aljazeera, *SAD šalje 1.500 vojnika u Irak*, Internet, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/sad-salje-1500-vojnika-u-irak>, 24. maj 2015.
3. Bardoff, Jason, Losz, Akos, “Oil Shock”, *Horizont*, Spring 2015, No. 3.
4. Besada, Hany, Wang, Yang, Whalley, John, *China's Growing Economic Activity in Africa*, NBER Working Paper 14024, National Bureau of Economic Research, Cambridge 2008.
5. Booth, Ken, Wheller, Nicholas J, *The Security Dilemma – Fear, Cooperation and Trust in World Politics*, Palgrave, Macmillan, London 2008.
6. Burgis, Tom, “China in \$23bn Nigeria oil deal“, *Financial Times*, Internet, <http://www.ft.com/cms/s/0/098d91c8-5fba-11df-a670-00144feab49a.html#axyy2FpIfeaQ3>, 26. maj 2015.
7. Brzezinski, Zbigniew, *Velika šahovska tabla*, CID, Podgorica 2001.
8. Brzezinski, Zbigniew, *Amerika-Kina i sudbina sveta*, Fakultet bezbednosti, Univerzitet u Beogradu, Albatros plus, Beograd 2013.
9. Draganić, Maja, Trapara, Vladimir, “Energy Security Dilemma in the Eurasian Gas Market”, in: *Energy Security of Europe: The Position of Serbia*, Miroslav Antevski and Dobrica Vesić (eds.), Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2013.
10. Gilsinan, Kathy, “Japan Moves Away From Its Traditional Pacifism”, *World Politics Review*, Internet, <http://www.worldpoliticsreview.com/trend-lines/13896/japan-moves-away-from-its-traditional-pacifism>, 14. maj 2015.

11. International Criminal Court, *The Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad Al Bashir*, Internet, <http://www.icc-cpi.int/Menus/ICC/ituations+and+cases/>, 25. maj 2015.
12. Jervis, Robert, „Cooperation under Security Dilemma“, *World Politics*, 30 January 1978.
13. RT, “Moscow to Beijing in 2 days: China to build \$242bn high-speed railway”, Internet, <http://rt.com/business/225131-russia-china-speed-railway>, 23. maj 2015.
14. Klare, Michael T, *Krv i nafta*, Znanje, Zagreb 2005.
15. LeRiche, Matthew, Arnold, Matthew, *South Sudan: From Revolution to Independence*, C. Hurst & Co. London, 2012.
16. Politika, *Saudijci ne odustaju od niske cene nafte*, Internet, <http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Saudijci-ne-odustaju-od-niske-cene-nafte.lt.html>, 25. maj 2015.
17. Radičević, Petar, „Mineralne sirovine u ratu i miru“, *Vojska*, NIU, Beograd 1995.
18. Radyuhin, Vladimir, “The Arctic’s Strategic alue for Russia”, *The Hindu*, Internet, <http://www.thehindy.com/opinion/lead/article857542.ece>, 20. maj 2015.
19. Radoman, Jelena, „Sekuritizacija energije kao uvod u energetsku bezbednosnu dilemu“, *Bezbednost zapadnog Balkana*, br. 4, januar-mart 2007.
20. Shambaugh, David, *China Goes Global: The partial Power*, Oxford University Press, New York 2013.
21. Shaofeng, Chen, „China’s SelfExtrication from the ‘Malacca Dilemma’ and Implications“, *International Journal of China Studies*, Institute of China Studies, University of Malaya, Vol. 1, No. 1, January 2010.
22. Simić, Dragan R., *Nauka o bezbednosti – savremeni pristupi bezbednosti*, Službeni list SRJ, Fakultet političkih nauka, Beograd 2002.
23. Storey, Ian, „China’s Mallaca Dilemma“, *China Brief*, Vol. 6 Issue 8, 11 April 2006, Internet, http://www.jamestown.org/programs/chinabrief/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=31575&tx_ttnews%5BbackPid%5D=196&no_cache=1, 26. maj 2015.
24. Šefčović, Martin, “Power & Empowerment: The EU’s Energy Security Challenges”, *Horizont*, Spring 2015, No. 3.
25. Vijesti, *Južni Sudan dobio pozajmicu od Kine*, Internet, <http://www.vijesti.me/svijet/juzni-sudan-dobio-kine-pozajmicu-8-milijardi-dolara-clanak-71525>, 26. maj 2015.
26. Vizija Danas, *Bitka za Arktik*, Internet, <http://www.vizijadanas.com/svet/arktik.html>, 25. maj 2015.
27. Yergin, Daniel, “Ensuring Energy Security“, *Foreign Affairs*, Mart/April, 2006, Vol. 85.
28. Zakaria, Fareed, *Post-američki svet*, Heliks, Smederevo 2009.

Sanja AREŽINA

ENERGY SECURITY – BETWEEN EAST AND WEST

ABSTRACT

Energy represents one of the most crucial factors of the global economic development. Outgrowing the pure economic significance, it has touched on a number of new fields, security being one the most prominent kind. Volatility of the global system has put into focus the necessity of reaching energy security, looking both from the energy exporter and from energy importer states' point of view, but including transit countries as well. A number of indicators that influence energy security (especially energy prices), and the need for its institutionalisation, tell us how the whole energy market is changing and dependent on the complex scheme of interests where every player has its own role in maintaining the basic stability. The emergence of energy security dilemma is the prime example of the way that the behaviour of one state affects the behaviour of other states. Therefore, the highlight of the near future will be placed onto measures for energy supply diversification in order to minimise the impact of energy security issues on overall foreign policies. At the same time, the new transformation of the global energy market tells us that the time of the changing geopolitical map and roles has come.

Key words: energy, energy security, energy security dilemma, diversification, geopolitics.

UDK: 341:351.749
Bibliid 0543-3657, 67 (2016)
God. LXVII, br. 1161, str. 109–122
pregledni članak
Primljen: 28.10.2015.

dr Slobodan ANDELKOVIĆ¹
dr Đorđe SARAPA²

Međunarodnopravni aspekt angažovanja privatnih vojno-bezbednosnih kompanija u zonama oružanih sukoba

SAŽETAK

Većinu aktuelnih oružanih sukoba u svetu karakteriše upotreba privatnih vojno-bezbednosnih kompanija, koje svojim kapacitetima predstavljaju značajan faktor u savremenim sukobima i međunarodnim odnosima. U nekim slučajevima broj pripadnika takvih kompanija prevazilazi broj regularnih snaga, pa time i uspeh međunarodnih koalicija u vojnim kampanjama danas u mnogome zavisi od usluga privatnog sektora bezbednosti. Zone oružanih sukoba, koje nisu isključivo i ratne zone, imaju niz sličnih i komplementarnih odrednica koje su značajne sa pravnog aspekta sagledavanja problema. Usled incidenata gde su teško prekršene odredbe humanitarnog prava, ukazala se hitna potreba za adekvatnom uređenošću ove oblasti na međunarodnopravnom nivou. Rad analizira referentne dokumente koji regulišu predmetnu oblast, sa kritičkim osvrtom na pravni status privatnih vojno-bezbednosnih kompanija i njihovih pripadnika u zonama oružanih sukoba.

Ključne reči: privatne vojno-bezbednosne kompanije, međunarodni dokumenti, Dokument iz Montrea, zone oružanih sukoba, ljudska prava.

Uvod

Koncept učesća privatnih vojno-bezbednosnih kompanija (PVBK) u zonama oružanih sukoba nije tvorevina modernog doba. Kao pojava, u različitim oblicima, prisutna je od antičkih vremena do danas. Posebno je bila uobičajena u periodu pre Vestfalskog mira, odnosno stvaranja preovlađujućeg modela državnog uređenja sa

¹ andjelkovic.slobodan@gmail.com, menadžer bezbednosti. U članku su predstavljeni lični stavovi autora.

² djordjesarapa@gmail.com, advokat. U članku su predstavljeni lični stavovi autora.

nacionalnim oružanim snagama³. Međutim, novina u ovoj sferi je do sada nezamisliva operativno-taktička sposobnost privatnih kompanija da samostalno vode ratove, čime postaju respektabilna alternativa tradicionalnim nosiocima bezbednosnih funkcija. Visoko efikasna organizaciona struktura unutar korporativnog uređenja, kao i raspolaganje značajnim finansijskim sredstvima (a time i tehničkom opremljenošću), doprinela je da PVBK danas budu značajan faktor u međunarodnim odnosima.

Međunarodni normativni akti o angažovanju PVBK u zonama konflikta, imaju za cilj da spreče nedostatak pravne uređenosti u ovoj oblasti. Taj svojevrsan pravni vakuum nastao je, pre svega, iz političkih razloga, imajući u vidu da Međunarodna konvencija protiv regrutovanja, korišćenja, finansiranja i obuke plaćenika⁴ nikada nije prihvaćena od strane vodećih država. Prevažodno su Sjedinjene Američke Države, kao najveći korisnik tih usluga, imale interes da se u zonama oružanih sukoba ozakoni i uredi delovanje privatnog sektora bezbednosti⁵. Pored pomenutog, javljaju su se problemi ingerencije sudstva, kao i nepostojanja jakih državnih institucija koje bi garantovale faktičku funkcionalnost izvršne vlasti u zonama oružanih sukoba, ali i u postkonfliktnim oblastima. Cilj ovog rada je da se, radi boljeg razumevanja procesa koji se u tim okvirima odvijaju, predmetna tematika približi; da se ukaže na međunarodni značaj i ulogu sektora privatne bezbednosti u zonama oružanih sukoba i objasni pokušaj da se oblast adekvatno uredi na međunarodnom planu.

Aktuelni uslovi iz domena privatnih vojno-bezbednosnih kompanija u svetu

Uslovi koji su doveli do ekspanzije usluga privatne bezbednosti u zonama oružanih sukoba mogu se pronaći u osobenostima procesa privatizacije bezbednosti⁶. Poznate promene bezbednosne paradigme koje su nastupile nakon završetka Hladnog rata, imale su za posledicu smanjenje budžetskih izdataka za odbranu i vojno-bezbednosne službe. Usled prestanka potencijalne opasnosti za nastanak novog svetskog sukoba velikih razmera, nestala je i potreba za velikim brojem

³ Laura Dickinson, "Public Law Values in a Privatized World", *The Yale Journal of International Law*, Vol. 31, pp. 383-426. Dostupno na http://scholarship.law.gwu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1581&context=faculty_publications, pristupljeno 02.10.2015.

⁴ International Convention against the Recruitment, Use, Financing and Training of Mercenaries. Usvojena rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 44/43 od 4. decembra 1989. Stupila na snagu 20. oktobra 2001. UN Treaty Series, vol. 2163, 1-3.

⁵ Suštinski problem je što Međunarodna konvencija protiv regrutovanja, korišćenja, finansiranja i obuke plaćenika, sve učesnike oružanih sukoba koji nisu pripadnici regularnih snaga zaraćenih strana, deklariše kao plaćenike.

⁶ Slobodan Anđelković, „Pitanje uređenja privatnog sektora bezbednosti u Srbiji“, *Revija za bezbednost*, 04/09, 2009.

radnih mesta u vojskama konfrontiranih blokova⁷. U ovakvim okolnostima, proces privatizacije omogućio je nagli razvoj, budući da su PVBK doživele ekspanziju u uslovima slobodnog tržišta. Privatni sektor bezbednosti je na taj način iskoristio i nadomestio prazninu koja se javila usled restrukturiranja javnog sektora bezbednosti. Takođe, sveprisutniji trend „outsorovanja“ (eng. *outsource*), tj. angažovanja eksternih kapaciteta za vlastite potrebe, pozitivno je uticao na uslove koji pogoduju razvoju industrije privatne bezbednosti. Vlade država, angažujući kapacitete PVBK, u ovom slučaju stvaraju uštedu u dugotrajnim i skupim procesima koji se tiču regrutovanja, obuke, logistike i operativnog angažovanja jedinica na terenu, kao i razvoja tehničkih kapaciteta ili vojne tehnologije koji mogu biti predmet nabavke. Tehnička opremljenost, broj ljudstva i, shodno tome, operativne mogućnosti PVBK su na visokom nivou, pa se i njihove usluge mogu smatrati pouzdanim. Pojedine kompanije danas, pored oružja, poseduju i oklopna vozila i borbene helikoptere⁸. Važno je napomenuti da u slučaju angažovanja PVBK u zonama oružanih sukoba, vlade država smanjuju rizik od tzv. „političke štete“, koje neminovno nastaju u slučaju pogibije ili zarobljavanja njenih vojnika.

Broj pripadnika privatnih kompanija angažovanih u zonama sukoba pokazuje trend rasta. Po podacima Ministarstva odbrane Sjedinjenih Američkih Država (MO SAD), broj angažovanih pripadnika privatnih kompanija premašuje broj američkih vojnih snaga u zemljama poput Iraka i Avganistana⁹. Konkretno, broj pripadnika PVBK sa punim radnim vremenom angažovanih za potrebe MO SAD-a za fiskalnu 2011. godinu, iznosio je 710.000 ljudi, dok su ukupni finansijski izdaci bili 145 milijardi dolara¹⁰. Američki koncept „globalni rat protiv terorizma“ pokazao se kao okvir u kome PVBK doživljavaju svoju afirmaciju, do te mere da koalicione snage u mnogim oblastima zavise od upotrebe privatnih kompanija¹¹.

Vlade država i njihove institucije i organizacije javljaju se kao akteri ovih odnosa na različitim nivoima. To mogu biti zemlje iz koje dolazi privatna kompanija (mesto

⁷ Više o smanjenju finansijskih izdataka za Ministarstvo odbrane Sjedinjenih Država u istraživanju Kato Instituta (Cato Institute), Vašington, SAD. Dostupno na <http://www.downsizinggovernment.org/defense>, pristupljeno 03.10.2015.

⁸ Jeremy Scahill, *Blackwater: The Rise of the World's Most Powerful Mercenary Army*, New York, Nation Books, 2007.

⁹ Moshe Schwartz and Janifer Church, „Department of Defense's Use of Contractors to Support Military Operations: Background, Analysis and Issues for Congress“, Congressional Research Service, May 17, 2013. Dostupno na <https://www.fas.org/sgp/crs/natsec/R43074.pdf>, pristupljeno 04.10.2015.

¹⁰ „Additional Steps Needed to Help Determine the Right Size and Composition of DOD's Total Workforce“, *Human Capital*, United States Government Accountability Office, May 2013. Dostupno na <http://www.gao.gov/assets/660/654879.pdf>, pristupljeno 05.10.2015.

¹¹ Ian Wing, „Coalition forces dependent on PMC“, *Land Warfare Studies Centre*, Working Paper No. 138, October, 2010. Dostupno na http://www.army.gov.au/~media/Files/Our%20future/LWSC%20Publications/WP/pdfs/wp138-Private%20Military%20Companies%20and%20Military%20Ops_Ian%20Wing.pdf, pristupljeno 05.10.2015.

osnivanja, odnosno, mesto sedišta kompanije), zemlje čiji su državljani angažovani u PVBK i zemlje na čijoj se teritoriji angažuju kapaciteti PVBK (zemlje domaćina). S druge strane, vlade država i njihove institucije su najznačajniji korisnici bezbednosnih usluga¹². Drugi akter pomenutih odnosa su PVBK, koje su organizovane u različitim formama privrednih društava i koje na tržištu privatne bezbednosti nude proizvode i usluge iz oblasti vojnih tehnologija, različitih vrsta obezbeđenja u visoko rizičnim zonama, obezbeđenje i upravljanje zatvorima, isledničke i obaveštajne usluge, bezbednosne procene, obuku i trening vojno-bezbednosnog personala, usluge deminiranja terena i slično. To su pravna lica čije poslovne aktivnosti uključuju bezbednosne usluge obezbeđenja i zaštite lica i objekata, kao što su konvoji, postrojenja, određene lokacije i imovina, ili bilo koja druga aktivnost koja zahteva da njihovi zaposleni nose i upotrebljavaju oružje u obavljanju sopstvenih dužnosti, a sve u svoje ili tuđe ime, bez obzira na to kako kompanije same sebe nazivaju¹³.

Postoji tendencija da kompanije iz ove oblasti sebe nazivaju različitim imenima, u osnovi želeći da izbegnu negativnu konotaciju plaćenika. Suštinska distinkcija među njima odnosi se na to da se kompanije koje isključivo vrše usluge zaštite i nemaju vojno-ofanzivne kapacitete mogu nazvati privatnim bezbednosnim kompanijama (PBK), koje pritom, mogu da vrše usluge zaštite bilo gde u svetu. Očita razlika javlja se u činjenici da za obavljanje svojih poslova, pripadnici PBK u Danskoj ne nose vatreno oružje, u Srbiji su naoružani pištoljima, u Iraku automatskim puškama, a sve u skladu sa procenom bezbednosne situacije. Problem jasne distinkcije manifestuje se i na terenu, posebno imajući u vidu vizuelni identitet, gde se pripadnici privatnih bezbednosnih kompanija teško razlikuju od pripadnika privatnih vojnih kompanija. Posebno treba imati u vidu da sve vodeće kompanije u svetu iz ove oblasti vrše obe vrste usluga (vojne i bezbednosne)¹⁴. Posmatrajući sa stanovišta ljudi koji žive u zonama oružanih sukoba, pripadnici PVBK predstavljaju inostranu oružanu silu, podjednako kao i pripadnici regularnih (koalicionih) snaga. „Pojmovna razlika između privatnih vojnih i bezbednosnih kompanija – o čijem se konceptualnom sadržaju još uvek živo debatuje u akademskoj zajednici – bleđi u okolnostima delovanja u izrazito neprijateljskom okruženju, kakvo predstavlja postkonfliktno područje u kojem domaće stanovništvo ne gleda blagonaklono na prisustvo obimnih intervencionističkih trupa“¹⁵. Praktično se pripadnici privatnih

¹² Pored državnih institucija, uobičajni klijenti PVBK u zonama oružanih sukoba su međunarodne organizacije, organizacije civilnog društva i kompanije, najčešće iz oblasti energetike, građevinarstva, saobraćaja i rudarstva.

¹³ Definicija Međunarodne asocijacije kodeksa ponašanja PVBK (The International Code of Conduct Association), http://icoca.ch/en/the_icoc/#b-definitions. Pristupljeno 20.09.2015.

¹⁴ Mimo ekonomskih motiva, razlozi za uspostavljanje takvog poslovnog koncepta pronalaze se u činjenici da su tehnološki i kadrovski zahtevi gotovo isti, a korporativna organizaciona struktura prilagođena poslovanju u zonama sa povećanim bezbednosnim rizikom. Pored bezbednosnih usluga, ove kompanije često nude i usluge prevodioca, logistike i sl.

¹⁵ Srđan Korać, „Upotreba privatnih vojnih kompanija u međunarodnim sukobima – etničke kontroverze“, *Vojno delo*, Beograd, str. 11, 3/2015.

bezbednosnih i privatnih vojnih kompanija na terenu ne razlikuju umnogome od pripadnika regularnih vojnih snaga. S obzirom na tehničku opremljenost, obučenosn ljudstva i operativne mogućnosti koje su na izuzetno visokom nivou, očigledno je da su PVBK namenjene za delovanje koje se po karakteru često ne razlikuje od delovanja regularnih vojnih jedinica.

U cilju geografskog određenja predmetne teme, značajno je definisati područja delovanja PVBK, kao i slične i komplementarne oblasti i termine. Oružani sukobi, po mišljenju Međunarodnog komiteta Crvenog krsta, mogu biti međunarodnog (kada se pribegava oružanoj sili između dve ili više država), odnosno, lokalnog karaktera. Oružani sukobi lokalnog tipa su sukobi koji traju duže vreme i vode se između vladinih oružanih snaga i snaga jedne ili više naoružanih grupa, ili između oružanih grupa koje su nastale na teritoriji te države, a pritom sukob dostigne određeni nivo intenziteta¹⁶. U takvim uslovima države najčešće ne uspeavaju da obezbede osnovni nivo bezbednosti svojim građanima i stvara se situacija gde nisu uspostavljene funkcionalne institucije vlasti. Na taj način rađaju se prilike za neprocesuiranje zločina, zloupotrebu ovlašćenja, samovolju i manifestaciju „zakona jačeg“.

Kako što je naznačeno, oružani sukobi mogu biti, ali nisu isključivo okarakterisani kao ratni sukobi. Ratna zona je oblast nasilnih konflikata koje se tiču teritorije ili vlasti, gde su angažovane barem dve strane, pri čemu je jedna od njih obavezno država i gde je krajnji ishod najmanje 25 poginulih, kao posledica vojnih aktivnosti¹⁷. Nekada uobičajna, institucija *Objave rata*, predstavlja relikviju savremenih međunarodnih odnosa. Ratnim zonama se danas mogu smatrati države poput Sirije, Iraka i Avganistana.

Postkonfliktno područje podrazumeva oblast koja trenutno nije zahvaćena oružanim sukobima, odnosno, koja je u tranzicionom periodu iz faze oružanog sukoba ka fazi mira. Takve sredine često karakteriše kršenje ljudskih prava, postojanje nelegitimne ili nereprezentativne vlade, nedostatak jednakih ekonomskih i socijalnih prilika, sistematska diskriminacija određenih delova populacije, nedostatak političkog učešća, loše upravljanje prihodima, visok stepen korupcije i hronično siromaštvo sa pratećim rizicima¹⁸. U postkonfliktna područja možemo ubrojati Ukrajinu, Južni Sudan, Kosovo i Metohiju, Libiju i druge.

Zone visokog rizika su oblasti sa povećanim bezbednosnim rizikom po život ljudi, njihovo zdravlje i imovinu. Ove oblasti karakteriše visoka stopa opšteg kriminaliteta,

¹⁶ „How is the Term “Armed Conflict” Defined in International Humanitarian Law?” International Committee of the Red Cross (ICRC) Opinion Paper, March 2008. Dostupno na <https://www.icrc.org/eng/assets/files/other/opinion-paper-armed-conflict.pdf>, pristupljeno 06.10.2015.

¹⁷ Peter Wallensteen, *Understanding Conflict Resolution: War, Peace and Global System*, 3rd ed., Sage Publications, London, 2012.

¹⁸ “Guidance on Responsible Business in Conflict-Affected and High-Risk Areas: A Resource for Companies and Investors“, *A joint UN Global Compact – PRI publication*, United Nations, New York, r. 6, 2010. Dostupno na https://www.unglobalcompact.org/docs/issues_doc/Peace_and_Business/Guidance_RB.pdf, pristupljeno 07.10.2015.

ubistava, otmica i slično, što je osobeno za države poput Južne Afrike, Kolumbije, Venecuele ili Somalije. Generalno se može tvrditi da su sve ratne zone i postkonfliktna područja ujedno i zone visokog rizika¹⁹. Ipak, na primeru Izraela ističe se nepostojanje isključive veze između ratne zone i zone visokog rizika, imajući u vidu da je ta država, od trenutka svog nastanka 1948. godine do danas, uključena u ratna dejstva različitog inteziteta, a pritom se smatra za relativno bezbednu zemlju.

Postoji jasan i široko rasprostranjen društveni interes da se oblast angažovanja privatnih PVBK u zonama oružanih sukoba stavi u određene međunarodnopravno obavezujuće okvire, pre svega radi zaštite ljudskih prava. Imajući u vidu incidente u kojima su učestvovali pripadnici PVBK, posebno njihovu brutalnost, a time i uticaj na javno mnjenje, pokrenuti su mehanizmi koji su nesumnjivo vodili ka iznalaženju rešenja. Iako su PVBK učestvovala u velikom broju incidenata sa elementima nasilja, svakako su među najdrastičnijima incidenti na trgu Nisur u Bagdadu 2007. godine, kada je usled prekomerne i neopravdane upotrebe sile od strane pripadnika kompanije Blekvoter (*Blackwater*) poginulo 14 civila, kao i skandal sa dalekosežnim posledicama koji je nastao posle saznanja javnosti o sistemskoj torturi pripadnika jedne PVBK nad zatvorenicima u zatvoru Abu Graib. Takođe, pripadnici američke kompanije Dajnkorp (*DynCorp*) angažovanih u BiH, optuženi su za trgovinu i seksualno iskorišćavanje dece i žena i njihovo držanje u svojstvu robova. Vlade pojedinih država, međunarodne organizacije i strukovna udruženja, vođeni sopstvenim motivima, ostvarili su značajne zajedničke napore koji su rezultirali usvajanjem pojedinih dokumenata iz ove oblasti.

Dokument iz Montrea o privatnim vojnim i bezbednosnim kompanijama²⁰ i Međunarodni kodeks ponašanja privatnih bezbednosnih kompanija (ICoC)²¹

Dokument iz Montrea o privatnim vojnim i bezbednosnim kompanijama (Dokument iz Montrea), nastao je na osnovu inicijative Ministarstva inostranih poslova Švajcarske i Međunarodnog komiteta Crvenog krsta. Pruža praktična uputstva državama koje su u vezi sa poslovanjem PVBK²². Takođe, navodi i primere „dobre

¹⁹ <https://riskmap.controlrisks.com/> Pristupljeno 05.10.2015.

²⁰ Dokument iz Montrea o privatnim vojnim i bezbednosnim kompanijama. The Montreux Document on Private Military and Security Companies (The Montreux Document. On pertinent international legal obligations and good practices of private military and security companies during armed conflict), 17. septembar 2008.

²¹ The International Code of Conduct for Private Security Service Providers (ICoC), Septembar 2010. Rad na nacrtu, i donošenje Kodeksa, potpomognuti su od Vlade Švajcarske, Ženevske Akademije za međunarodno pravo i ljudska prava i Ženevskog Centra za demokratsku kontrolu oružanih snaga. Konferenciji su prisustvovali predstavnici privatnih bezbednosnih kompanija, industrijskih asocijacija, vlada (između ostalih i predstavnici vlada Sjedinjenih Američkih Država i Ujedinjenog Kraljevstva) i nevladinih organizacija.

²² Odnosi se na države koje su angažovale PVBK, na države u kojima se angažovane PVBK i države odkuda dolaze PVBK i njihovi pripadnici.

prakse“ za veliki broj različitih oblasti, kako bi pomogli državama da što efikasnije urede ovu važnu materiju. Predloženi su načini za uspostavljanje transparentnog okvira u kome bi PVBK trebalo da urede svoje aktivnosti sa humanitarnim pravom, iskustvenim saznanjima iz oblasti svoje delatnosti, međunarodnim procedurama i efikasnim nadzorom²³. Dokument iz Montrea ne legalizuje učešće PVBK u zonama oružanih sukoba, ali na svojevrsan način prihvata realnost sadašnje situacije i pokušava da nadomesti nedostatak pravnog okvira, nastalog nakon „neuspeha“ Međunarodne konvencije protiv regrutovanja, korišćenja, finansiranja i obuke plaćenika. Osnovni nedostatak Dokumenta iz Montrea je u tome što nije pravno obavezujuć. Zato u pravnom smislu ne predstavlja osnov za pozivanje na odgovornost u slučaju kršenja odredaba. Međutim, s obzirom da se poziva na poštovanje međunarodnog humanitarnog prava i poštovanje ljudskih prava, treba da deluje snagom argumenata i autoriteta. Iz tog razloga, poslužio je kao osnov za Međunarodni kodeks ponašanja privatnih bezbednosnih kompanija (ICoC). Razlika između Međunarodnog kodeksa ponašanja privatnih bezbednosnih kompanija i Dokumenta iz Montrea je u tome što je Dokument iz Montrea namenjen vladama zemalja potpisnica u pružanju institucionalnog okvira za uređenje ove oblasti, dok je Međunarodni kodeks ponašanja privatnih bezbednosnih kompanija osmišljen kao međunarodni strukovni standard iz oblasti privatne bezbednosti. Iako je Međunarodni kodeks ponašanja privatnih vojno-bezbednosnih kompanija (Kodeks) nastao na osnovu zaključaka Dokumenta iz Montrea, sa njim ne deli istu terminologiju. Naime, Dokument iz Montrea odnosi se na PVBK dok se u Kodeksu, iz očiglednih razloga prethodno objašnjenih u radu, navodi isključivo termin PBK.

Osnovni naponi uloženi su u pravcu ostvarivanja odgovornijeg upravljanja i efikasnog nadzora nad delovanjem privatnih bezbednosnih kompanija, posebno u slučaju operacija u zonama oružanih sukoba. Međutim, činjenica je da je Međunarodni kodeks ponašanja pružaoca usluga privatnog obezbeđenja po svojoj pravnoj prirodi kodeks ponašanja strukovnih udruženja, te nepridržavanje njegovih odredaba ne povlači, samo po sebi, formalne sankcije. Ipak, privatne bezbednosne kompanije koje su potpisale ovaj dokument i njegove odredbe inkorporirale u svoje poslovanje/delovanje, nastoje da podržavaju vladavinu prava, poštuju ljudska prava svih lica i štite interese svojih klijenata²⁴. S druge strane, ističe se poslovni (gotovo marketinški) značaj pristupanja privatnih kompanija odredbama Kodeksa, kao svojevrsna poruka javnosti i potencijalnim klijentima o politici kompanije kada su u pitanju odgovorno ponašanje i poštovanje ljudskih prava²⁵. Drugim rečima, kompanija se u javnosti deklarira kao moralno prihvatljiva i distancira od incidenata

²³ The Montreux Document, Federal Department of Foreign Affairs, International Committee of the Red Cross, Montreux, 2008.

²⁴ Više na sajtu Asocijacije međunarodnog kodeksa ponašanja za pružaoce usluga privatne bezbednosti: http://icoca.ch/en/the_icoc#a-preamble. Pristupljeno 22.09.2015.

²⁵ Po podacima Asocijacije međunarodnog kodeksa ponašanja za pružaoce usluga privatne bezbednosti trenutno je 82 PVBK pristupilo udruženju, dok je preko 700 kompanija prihvatilo odredbe Kodeksa.

u kojima su, u ne tako dalekoj prošlosti, akteri PVBK na grubi način kršili međunarodno pravo i ljudska prava. Iako nepoštovanje odredaba Kodeksa od strane PVBK ne povlači formalne sankcije, u slučaju kršenja normi međunarodnog prava njihova odgovornost postoji po odredbama internog prava država, jer su države koje su ratifikovale međunarodne konvencije dužne i da ih poštuju. Odredbe ratifikovanih međunarodnih konvencija inkorporiraju se u interna zakonodavstva. Čak i ako nisu inkorporirane u interna zakonodavstva, po ustavnim odredbama većine zemalja, odredbe ratifikovanih međunarodnih konvencija primenjuju se automatski (ukoliko nisu u suprotnosti sa ustavnim odredbama).

Normativna delatnost u okviru Ujedinjenih nacija

Povelja²⁶ je temeljni dokument Ujedinjenih nacija, u kojem se navode osnovni ciljevi i organizaciona struktura svetske organizacije. Ona je ujedno i dokument od izuzetnog značaja za razvoj normativne delatnosti u vezi zaštite ljudskih prava na međunarodnopravnom planu. To se eksplicitno navodi i u tekstu Povelje. Prema odredbi člana 13. stav 1. tačka b. jedan od zadataka i ovlašćenja Ujedinjenih nacija je da pokreću proučavanje i daju preporuke u cilju pomaganja ostvarenja prava čoveka i osnovnih sloboda. U članu 55. tačka c. navodi se da Ujedinjene nacije rade na unapređenju sveopšteg poštovanja i uvažavanja ljudskih prava i osnovnih sloboda. Povelja uzdiže poštovanje ljudskih prava na rang opšte međunarodnopravne obaveze država. Iako nema karakter formalne međunarodnopravne obaveze i ne sadrži definiciju ljudskih prava, predstavlja političko-moralnu obavezu za države članice Ujedinjenih nacija.

Opšta deklaracija o ljudskim pravima²⁷, je temeljni međunarodno-pravni dokument o ljudskim pravima. Iz nje proističu svi ostali dokumenti, doneti u okviru Ujedinjenih nacija, kao i dokumenti doneti na regionalnom nivou. Pored ostalih prava, deklarirše pravo na život, slobodu i ličnu bezbednost (član 3), zabranu torture i svirepih, nečovečnih i ponižavajućih postupaka i kazni (član 5). Da bi se realizovala navedena prava i slobode, članom 28. deklarirše se pravo na društveni i međunarodni poredak u kojem ta prava mogu biti potpuno ostvarena. Budući da nije međunarodni ugovor, nije pravno obavezujuća, stoga ne sankcioniše ali upućuje na pravnu zaštitu, što se ostvaruje na osnovu drugih, iz nje proisteklih, međunarodnih dokumenata. Kako Deklaracija nije dokument legislativnog karaktera, bilo je neophodno donošenje dokumenta sa međunarodnopravno obavezujućom snagom.

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima²⁸ usvojen je 16. decembra 1966. godine. U preambuli se poziva na Povelju i Deklaraciju. Pored ostalih prava,

²⁶ Charter of the United Nations. Potpisana 26. juna 1945. Stupila na snagu 24. oktobra iste godine. „Službeni list DFJ”, br. 69/45

²⁷ Universal Declaration on Human Rights. Usvojena i proglašena rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 217 A (III) od 10. decembra 1948.

²⁸ International Covenant on Civil and Political Rights. Dodatak rezoluciji Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 2200 A (XXI) od 16. decembra 1966. Stupio na snagu 23. marta 1976. „Službeni list SFRJ“, br. 7/71. UN Doc. A/6316(1966), 999 UNTS 171.

Pakt garantuje pravo na život (član 6. stav 1), pravo na slobodu i bezbednost (član 9. stav 1), zabranu samovoljnog hapšenja i pritvaranja (član 9. stav 1), zabranu torture i svirepih, nečovečnih i ponižavajućih postupaka i kazni (član 7). Paktom je predviđeno da se ustanovi Komitet za ljudska prava²⁹, kojem će stranke Pakta podnositi izveštaje o donetim merama kojima se sprovode prava priznata Paktom i o napretku u ostvarivanju tih prava. Uz Pakt postoje dva fakultativna protokola. Prvim Fakultativnim protokolom³⁰ stranke Protokola priznaju nadležnost Komiteta za ljudska prava da prima i razmatra predstavke pojedinaca koji potpadaju pod njihovu jurisdikciju, koji tvrde da su žrtve povrede nekog od prava navedenih u Paktu, od strane države članice. Ukoliko je država angažovala PVBK, povrede ljudskih prava od strane pripadnika PVBK predmet su predstavki pojedinaca koji tvrde da su žrtve povrede nekog od prava garantovanih Paktom. Drugim Fakultativnim protokolom³¹ određena je zabrana izricanja smrtno kazne, kao i preduzimanje mera za ukidanje iste.

Generalna skupština Ujedinjenih nacija usvojila je 17. decembra 1975. godine Deklaraciju o zaštiti svih lica od torture i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih postupaka ili kazni³². Deklaracija predstavlja novi pristup ovoj materiji, jer više ne tretira torturu i druge svirepe, nečovečne i ponižavajuće postupke i kazne generalno, zajedno sa ostalim vidovima kršenja ljudskih prava. Kao i Opšta deklaracija o ljudskim pravima, ni Deklaracija o zaštiti svih lica od torture i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih postupaka ili kazni nije dokument legislativnog karaktera. Bez obzira na to, bila je osnov za dokumente koji su sledili.

Konvencija protiv torture i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih postupaka ili kazni³³ u preambuli se poziva na Deklaraciju o zaštiti svih lica od torture i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih postupaka ili kazni. Sprovođenje Konvencije nadgleda Komitet protiv torture³⁴. To je telo Ujedinjenih nacija ustanovljeno u skladu sa članom 17. Konvencije, koje čini deset nezavisnih eksperata

²⁹ Human Rights Committee.

³⁰ Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights. Usvojen rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 2200 A(XXI) od 16. decembra 1966. Stupio na snagu 23. marta 1976. „Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori”, br. 4/01. UN Doc. A/6316(1966), 999 UNTS 302.

³¹ Second Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights. Usvojen rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 44/128 od 15. decembra 1989. Stupio na snagu 11. jula 1991. „Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori”, br. 4/01. UN Doc. A/44/49(1989), UNTS, vol. 1642.

³² Declaration on the Protection of All Persons from Being Subjected to Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. Usvojena rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 3452 (XXX) od 9. decembra 1975. UN Doc. A/10.034(1975).

³³ Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. Usvojena i otvorena za potpisivanje, ratifikaciju i pristupanje rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 39/46 od 10. decembra 1984. Stupila na snagu 26. juna 1987. „Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori“, br. 9/91. UN Doc. A/39/51(1984).

³⁴ Committee against Torture (CAT).

i kojem države članice šalju izveštaje u vezi sa sprovođenjem Konvencije. Komitet je počeo sa radom 1. januara 1988. godine.

Opcionim protokolom³⁵, koji je Generalna skupština Ujedinjenih nacija usvojila 18. decembra 2002. godine, ustanovljen je Potkomitet za sprečavanje torture³⁶. To telo ima mandat da posećuje mesta u državama članicama gde se nalaze osobe lišene slobode. S obzirom da Protokol ne određuje način lišenja slobode, subjekt koji je izvršio lišenje slobode, kao ni telo koje je donelo odluku o lišenju slobode, mandat Potkomiteta postoji u odnosu na bilo koje mesto gde se nalaze osobe lišene slobode. To, dakle, uključuje i mesta gde se nalaze osobe lišene slobode ili zatočene od strane pripadnika PVBK.

Međunarodna konvencija protiv regrutovanja, korišćenja, finansiranja i obuke plaćenika, predstavlja dokument kojim bi najvećim delom trebalo da uredi ovu oblast. Poznato je da često najokrutnije zločine u oružanim sukobima vrše plaćenici, a ne pripadnici regularnih vojnih snaga. Da bi se sprečilo angažovanje plaćenika, u okviru Ujedinjenih nacija 4. decembra 1989. godine usvojena je ova konvencija. Imajući u vidu određenje plaćenika u smislu člana 1. Konvencije³⁷ očigledno je da bi se

³⁵ Optional Protocol to the Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (OPCAT); Stupio na snagu 22. juna 2006. UN Doc. A/RES/57/199

³⁶ Subcommittee on Prevention of Torture and other Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (SPT).

³⁷ Na osnovu odredbi ove Konvencije,

1. „Plaćenik je lice:

- (a) koje je posebno regrutovano, u zemlji ili u inostranstvu, za borbu u oružanom sukobu;
- (b) koje je motivisano da učestvuje u neprijateljstvima, radi ostvarivanja lične koristi, i kome je, zapravo, u ime ili od strane učesnice u sukobu, obećana materijalna naknada, koja je značajno veća od naknade, obećane ili isplaćene borcima sličnog ranga ili položaja u oružanim snagama te strane;
- (c) koje nije državljanin strane u sukobu niti ima prebivalište na teritoriji koju kontroliše strana u sukobu;
- (d) koje nije pripadnik oružanih snaga strane u sukobu; i
- (e) koje nije uputila država koja nije strana u sukobu, po službenoj dužnosti, kao pripadnika svojih oružanih snaga.

2. Plaćenik je i svako lice koje je u bilo kojoj drugoj situaciji:

- (a) posebno regrutovano, u zemlji ili u inostranstvu, s ciljem učestvovanja u organizovanom aktu nasilja usmerenom ka:
 - (i) svrgavanju vlade ili podriivanju ustavnog poretka države, na bilo koji drugi način; ili
 - (ii) podriivanju teritorijalnog integriteta zemlje;
- (b) motivisano da učestvuje u sukobu prevashodno radi ostvarenja značajne lične koristi i podstaknuto obećanjem odnosno isplatom materijalne naknade;
- (c) nije državljanin niti ima prebivalište u državi protiv koje je takav akt usmeren;

pripadnici PVBK, ukoliko učestvuju u oružanom sukobu, smatrali plaćenicima. Plaćenik koji neposredno učestvuje u neprijateljstvima ili u organizovanom aktu nasilja, u zavisnosti od okolnosti, čini krivično delo u smislu ove konvencije³⁸. Krivično delo čini i svako lice koje regrutuje, koristi, finansira ili obučava plaćenike³⁹. Sa izvršenjem dela izjednačeni su pokušaj i saučesništvo⁴⁰. S obzirom na to da je rasprostranjeno angažovanje PVBK, a njihovo delovanje često podrazumeva sudelovanje u oružanim sukobima, ne čudi što Konvencija nije „zaživela“, bez obzira što je stupila na snagu. Nije prihvaćena od velikog broja država, među kojima su vodeće države sveta i one koje najčešće koriste usluge PVBK.

Zaključak

Na razvoj sektora privatne bezbednosti, a posebno PVBK, uticali su kompleksni društveno-politički procesi, a posebno odnos snaga na međunarodnom planu zadnje decenije prošlog veka. Od tada je komplementarnost privatnog i javnog sektora bezbednosti evoluirala do nivoa zavisnosti.

Imajući u vidu finansijsku, tehničku i kadrovsku bazu, PVBK danas predstavljaju značajan faktor savremenih sukoba. Kompanije imaju mogućnost da se brzo mobilišu (pokrenu), kao i da se angažuju uz značajno manju prateću političku aktivnost, lobiranje i medijsku kampanju, koje zahteva pokretanje regularnih vojnih snaga. Dodatna korist za donosioce odluka u ovom slučaju predstavlja transfer „političke štete“, koja neminovno nastaje u slučaju pogibije pripadnika oružanih snaga.

Određeni broj privatnih kompanija deklarise svoje angažovanje kao poslove iz oblasti bezbednosti i zaštite, uz opasku da se radi o opšte poznatim vrstama usluga, samo što je lokacijski, mesto vršenja tih usluga u zonama oružanih sukoba. Ipak, značajan broj pripadnika PVBK radi na poslovima druge vrste, koje su direktno vezane za vojne aktivnosti, ali najčešće ne i za sama vojna dejstva. Oni nisu predstavnici vojski ili drugih državnih institucija zaraćenih strana, a obavljaju iste ili slične poslove. Problem koji se javlja u praksi je dovoljno jasno razlikovanje privatnih bezbednosnih i privatnih vojnih kompanija, u situaciji kada je čak teško razlikovanje PVBK od regularnih vojnih snaga.

Pažnju javnosti na ovaj fenomen, ali i na adekvatno normativno uređenje ove oblasti, privukli su nasilni incidenti u kojima su učestvovali pripadnici PVBK. Podaci, izjave, ali i fotografije i video snimci na društvenim mrežama, pokazali su najčešće neopravdanu i prekomernu upotrebu sile, torturu, kao i nehumano, okrutno i degradirajuće ponašanje njihovih službenika. Stoga se, vrlo brzo, jasno deklarirao društveni interes i potreba da

(d) nije upućeno od strane države po službenoj dužnosti; i

(e) nije pripadnik oružanih snaga države na čijoj se teritoriji vrši takav akt.“

³⁸ Član 3.

³⁹ Član 2.

⁴⁰ Član 4.

se ovi incidenti bliže istraže, a celokupna oblast angažovanja PVBK u zonama oružanih sukoba normativno uredi na međunarodnom nivou.

U delovanju PVBK može doći, i dolazi, do povrede međunarodnog humanitarnog prava i ljudskih prava. Bez obzira na pravni vakuum u pogledu međunarodnopravne regulative delovanja PVBK, u slučaju kršenja međunarodnopravnih odredaba i ljudskih prava primenjive su odredbe međunarodnopravnih propisa iz domena zaštite ljudskih prava. To su pre svega dokumenti Ujedinjenih nacija, među kojima su najznačajniji: Povelja Ujedinjenih nacija, Opšta deklaracija o ljudskim pravima, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Deklaracija o zaštiti svih lica od torture i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih postupaka ili kazni, i Međunarodna konvencija protiv regrutovanja, korišćenja, finansiranja i obuke plaćenika.

Dokument iz Montrea, kao pravno neobavezujući dokument, pruža praktična uputstva državama potpisnicama o načinima da se ova oblast na internom planu normativno uredi. Na osnovu zaključaka Dokumenta iz Montrea, nastao je Međunarodni kodeks ponašanja pružaoca usluga privatnog obezbeđenja. Ohrabruje činjenica da je veliki broj PVBK, koje su prihvatile Kodeks i inkorporirale ga u svoje poslovanje/delovanje, javno prihvatilo vladavinu prava i poštovanje ljudskih prava.

Bibliografija

1. Anđelković, Slobodan, „Pitanje uređenja privatnog sektora bezbednosti u Srbiji“, *Revija za bezbednost*, 04/09, 2009.
2. Additional Steps Needed to Help Determine the Right Size and Composition of DOD's Total Workforce“, *Human Capital*, United States Government Accountability Office, May 2013.
3. “Guidance on Responsible Business in Conflict-Affected and High-Risk Areas: A Resource for Companies and Investors“, *A joint UN Global Compact – PRI publication*, United Nations, New York, str. 6, 2010.
4. Deklaracija o zaštiti svih lica od torture i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih postupaka ili kazni (Declaration on the Protection of All Persons from Being Subjected to Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment), 9.12.1975. UN Doc. A/10.034(1975)
5. Drugi fakultativni protokol o međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima (Second Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights), „Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori“, br. 4/01. UN Doc. A/44/49(1989), UNTS, vol. 1642
6. Dokument iz Montrea o privatnim vojnim i bezbednosnim kompanijama (The Montreux Document on Private Military and Security Companies: The Montreux Document on pertinent international legal obligations and good practices of private military and security companies during armed conflict), Federal Department of Foreign Affairs, International Committee of the Red Cross, Montreux, 2008.
7. Dickinson, Laura, “Public Law Values in a Privatized World“, *The Yale Journal of International Law*, Vol. 31, pp. 383-426.

8. Fakultativni protokol o međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima (Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights), „Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori”, br. 4/01. UN Doc. A/6316(1966), 999 UNTS 302.
9. Konvencija protiv torture i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih postupaka ili kazni (Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment), „Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori“, br. 9/91. UN Doc. A/39/51, 1984.
10. Korać, Srđan, „Upotreba privatnih vojnih kompanija u međunarodnim sukobima – etničke kontroverze“, *Vojno delo*, Beograd, str. 11, 3/2015.
11. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (International Covenant on Civil and Political Rights), „Službeni list SFRJ“, br. 7/71. UN Doc. A/6316(1966), 999 UNTS 171.
12. Međunarodni kodeks ponašanja pružaoca usluga privatnog obezbeđenja (The International Code of Conduct for Private Security Service Providers) - ICoC, Septembar 2010.
13. Međunarodna konvencija protiv regrutovanja, upotrebe, finansiranja i obuke plaćenika (International Convention against the Recruitment, Use, Financing and Training of Mercenaries) Usvojena rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 44/43 od 4. decembra 1989.
14. Povelja Ujedinjenih nacija (Charter of the United Nations), Službeni list DFJ”, br. 69/45.
15. Scahill, Jeremy, *Blackwater: The Rise of the World's Most Powerful Mercenary Army*, New York, Nation Books, 2007.
16. Schwartz, Moshe and Church, Janifer, „Department of Defense's Use of Contractors to Support Military Operations: Background, Analysis and Issues for Congress“, Congressional Research Service, May 17, 2013.
17. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (Universal Declaration on Human Rights), usvojena i proglašena rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 217 A (III) od 10. decembra 1948.
18. Wallensteen, Peter, *Understanding Conflict Resolution: War, Peace and Global System*, 3rd ed., Sage Publications, London, 2012.
19. Wing, Ian, “Coalition forces dependent on PMC”, *Land Warfare Studies Centre*, Working Paper No. 138, October, 2010.

Internet stranice

20. <https://riskmap.controlrisks.com/>
21. http://icoca.ch/en/the_icoc#a-preamble
22. <https://www.fas.org/sgp/crs/natsec/R43074.pdf>
23. http://scholarship.law.gwu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1581&context=faculty_publications

24. https://www.unglobalcompact.org/docs/issues_doc/Peace_and_Business/Guidance_RB.pdf
25. http://www.army.gov.au/~media/Files/Our%20future/LWSC%20Publications/WP/pdfs/wp138-Private%20Military%20Companies%20and%20Military%20Ops_Ian%20Wing.pdf
26. <http://www.gao.gov/assets/660/654879.pdf>

Slobodan ANĐELKOVIĆ
Đorđe SARAPA

INTERNATIONAL LEGAL ASPECT OF USING PRIVATE MILITARY AND SECURITY COMPANIES IN ARMED CONFLICT ZONES

ABSTRACT

Most of the on-going armed conflicts in the world are distinctive by the use of private military and security companies, so their capabilities become an important factor in modern conflicts and international relations. In some cases, the number of private security contractors exceeds the number of armed forces, and thus the success of the international military campaigns, largely depends on the services provided by private security sector. Armed conflict zones (not exclusively the war zones), have a number of similar and complementary terms, which are significant from a legal point of view. Due to incidents where humanitarian law was severely breached, it pointed out the urgent need for adequate regulation of the subject at the international level. The paper analyzes the relevant documents, with a critical review of the legal status of private military and security companies and private security contractors in the armed conflict zones.

Key words: private military and security companies, international documents, Montreux document, armed conflict zones, human rights.

PITANJE SVETSKOG PORETKA

Henry Kissinger, *World Order*, Penguin Books, 2015 (first published 2014), 420 p.

Najnovija knjiga barda američke i svetske nauke i prakse međunarodnih odnosa – Henrija Kisindžera, *Svetski poredak*, slobodno se može reći da predstavlja vrhunac njegovog autorskog opusa. Iako nema obim *Diplomatije*, teorijsku potkovanost i analitičnost *Obnovljenog sveta*, niti dubinsko ulaženje u detalje knjige *O Kini*, *Svetski poredak* je sve to u jednom, plus još mnogo toga. To je knjiga podjednako pogodna i za početak i za kraj istraživanja fenomena međunarodnog/svetskog poretka. U njoj je, u isto vreme, sadržano sve što je bitno znati o ovom fenomenu, a ipak otvoreno još toliko novih pitanja u pogledu njega kojima se tek treba baviti.

Kisindžer, s pravom, počinje svoju knjigu ocenom da ne postoji jedan svetski poredak, već mnogo njih – kako kroz istoriju, tako i u današnje vreme. Kao dva osnovna pitanja oko kojih se gradi jedan poredak on izdvaja: pitanje legitimiteta – koja su to pravila koja akteri u okviru poretka prihvataju kao zajednička i prema kojima upravljaju svoje delovanje?; pitanje moći – kakav odnos snaga među političkim jedinicama koje čine poredak je neophodan da bi ovaj bio stabilan, tj. da se ne bi urušio čak ni ukoliko dođe do značajnijeg kršenja pomenutih pravila? Različiti tipovi poretka razlikuju se upravo oko odgovora na ova dva pitanja. Kisindžer se najpre bavi evropskim pluralističkim poretkom nastalim nakon Vestfalskog mira, koji je tako dobro obradio u svojim ranijim knjigama, a ipak i u ovoj ima dosta toga novog da kaže o njemu. Ovaj tip poretka rodio se iz poraza njemu suprotnog koncepta univerzalističkog poretka koji je u Tridesetogodišnjem ratu Evropi pokušala da nametne katolička Habzburška imperija. Osnovno obeležje vestfalskog poretka bila je i ostala politika ravnoteže snaga – sprečavanja jedne sile da uspostavi hegemoniju i nametne svoje univerzalističko viđenje poretka, a u korist načela suverene jednakosti država (makar samo velikih sila). Katkad bi na temeljima ravnoteže snaga nastao i koncert velikih sila, koje bi zajednički upravljale poretkom na osnovu pravila koja smatraju legitimnim. Burna istorija narušavanja ravnoteže snaga, hegemonskih ratova kao njegove posledice, i obnavljanja ili stvaranja nove ravnoteže posle njih, dovela je Evropu ovde gde je danas – u protivrečno stanje, gde tradicionalne evropske suverene države, s jedne strane, odbacuju vestfalski poredak zarad utapanja u potpuno novu strukturu - Evropsku uniju, a s druge možda baš na taj način

žele da se adekvatnije uključe u novi vestfalski poredak koji je u međuvremenu izgrađen na svetskom nivou.

Daleko od toga, međutim, da je današnji svetski poredak jedinstven i formiran isključivo po evropskom tradicionalnom modelu. Zapanjujuće je koliko je truda Kisindžer uložio da pronikne u prirodu i način funkcionisanja pojedinih regionalnih poredaka, potpuno različitih od vestfalskog, te zbog toga i nepravredno zanemarenih od strane nekih drugih proučavalaca međunarodnih odnosa. Od neprocenjive je vrednosti njegova analiza bliskoistočnog poretka kroz istoriju i danas. Uticaj religije islama (i u njoj nikad prevaziđene podele na svet mira – islama, i nevernički svet rata, koji treba osvojiti i preobratiti), imperijalno i kolonijalno nasleđe, pokušaji pojedinih regionalnih sila da se ponašaju po vestfalskom modelu (poput Saudijske Arabije i Irana), pojava novih ideologija, značaj upornih sukoba (poput izraelsko-palestinskog), te haos nastao nakon „Arapskog proleća“ – fenomeni su koje Kisindžer do tančina analizira ne bi li približio čitaocima nemirni i većini nerazumljivi region Bliskog istoka. Na sličan način bavi se i ostatkom Azije. U analizi Kine i njene vizije svetskog poretka u čijem se centru ona nalazi, dok su joj ostali simbolički podređeni (čak iako to u stvarnosti nisu), Kisindžer se nadovezuje na ono što je pisao u knizi *O Kini*, a tek pleni načinom na koji čitaoca uspeva da zainteresuje za Japan i Indiju. Konačno, van Evrope, Bliskog istoka i Azije ostaje jedna sila, najveća od svih, koja je vremenom izgradila sopstvenu viziju svetskog poretka – onog koji se ne uklapa u postojeće, a ipak u sebi nosi i njihove elemente, usled čega je Kisindžer naziva „ambivalentnom supersilom“. To su naravno Sjedinjene Države, a njihovo razmatranje je možda i jedina slaba tačka Kisindžerove knjige.

Naime, Kisindžerovo razmatranje istorije spoljne politike SAD-a je na liniji onoga što je pisao u *Diplomatiji* i uglavnom nije sporno. I dalje se može tvrditi da je bolje razumeo sopstvenu zemlju od većine svojih sunarodnika. Verovatno je i jedini koji je to što je razumeo uspeo da u potpunosti primeni u praksi, a zatim na tom praktičnom iskustvu gradi još bolje, dalje i dublje razumevanje. Pa ipak, kada treba da zada konačni udarac i kaže istinu o savremenoj spoljnoj politici SAD-a, Kisindžer upada u hibris karakterističan za većinu drugih američkih autora – pristrasnost prema sopstvenoj zemlji. Ako je već lepo započeo knjigu identifikacijom osnovnih pitanja na kojima počiva poredak, te razlikovanjem na osnovu odgovora na njih univerzalističke i pluralističke koncepcije poretka, šta ga sprečava da tako i završi knjigu – priznanjem da su savremene Sjedinjene Države nosilac novog hegemonističkog projekta svetskog poretka zasnovanog na vrednostima koje one vide kao univerzalne, dok na drugoj strani stoji pluralistička koncepcija Rusije, koja polazi od stvarnosti gde paralelno postoji više ravnopravnih velikih sila (koje bi trebalo da odlučuju u koncertu – a zar to nije Kisindžerov omiljeni model upravljanja, još od njegove doktorske disertacije?) i vladaju pluralizam i konkurencija vrednosti? Kisindžer dosta piše o Rusiji, ali pre svega o njenoj istoriji, gde verovatno ima pravo kada naglašava njen imperijalni karakter i neobuzdano

širenje u svim pravcima. Karakter savremene politike Rusije, koja je za razliku od SAD-a naučila nešto iz svoje prošlosti i prošlosti drugih – a to je da je svaki hegemonistički i univerzalistički projekat koji se (milom ili silom, svejedno) pokušava nametnuti drugima pre ili kasnije osuđen na propast – Kisindžer iz očigledne pristrasnosti u korist SAD-a, čiji je Rusija trenutno geopolitički neprijatelj broj jedan (da se poslužimo rečenicom poraženog predsedničkog kandidata, od koje praksa pobjednika ne odstupa mnogo), prećutkuje. Pristrasnost Kisindžera vidi se i kada razmatra pojedinačna pitanja, poput iransko-američkih odnosa. On se čak ne usuđuje ni da posumnja u zvaničnu propagandnu verziju Vašingtona, po kojoj Iran želi nuklearno oružje da bi širio svoj uticaj u regionu nasuprot američkim interesima, iako činjenice pre govore u korist suprotne teze – da Iran nikada nije želeo da stekne nuklearno oružje, a sve i da jeste, bilo bi to motivisano defanzivnim razlogom, željom Teherana da odvraća Vašington od agresije čiji bi cilj bila promena iranskog režima.

No, bez obzira na ovu manjkavost – koja ima i svoju pozitivnu stranu, a to je da čitalac nakon što je uoči biva motivisan da sam istraži savremeni međunarodni poredak i ponudi nešto drugačije odgovore na pitanja o njemu od Kisindžerovih – knjiga *Svetski poredak* je remek-delo nauke o međunarodnim odnosima. Ako je neko na osnovu dosadašnjeg teksta ovog prikaza pomislio da se ona uglavnom vrti oko istorije i ne ide u korak sa novim trendovima, dodaćemo i to da 90-godišnjak Kisindžer u poglavlju uoči zaključnog pokazuje da o sajber-vremenu zna i razume isto, ako ne i više od mladih generacija koje su u tom vremenu odrasle. Autora ovih redova knjiga je uspela da natera da se zamisli o tome koliko stvaranje sajber-poretka, paralelnog onom stvarnom, može da ima i pozitivan ali i poguban uticaj na naše živote. Sve u svemu, pred čitaocima je jedna od najboljih knjiga o međunarodnim odnosima u XXI veku, te preporuka ovog prikaza može da bude samo – obavezno je nabaviti i pročitati.

Vladimir TRAPARA

ISTUPANJE PRVOG POTPREDSIEDNIKA
VLADE SRBIJE I MINISTRA SPOLJNIH POSLOVA
IVICE DAČIĆA NA SEDNICI SAVETA BEZBEDNOSTI
UJEDINJENIH NACIJA POSVEĆENOJ
RADU UNMIK-A*

(Njujork, 29. februar 2016)

„Poštovani gospodine predsedniče,
Uvaženi članovi Saveta bezbednosti,
Dame i gospodo,

Zahvaljujem na pažnji koju posvećujete pitanju Kosova i Metohije kroz redovnu tromesečnu razmenu mišljenja na sednicama Saveta bezbednosti o radu UNMIK-a. Izuzetno je važna poruka koju sa ovog mesta šaljemo svim stranama koje su uključene u dešavanja na Kosovu i Metohiji. Snaga ove poruke razumljiva je svim političkim činiocima, i još važnije, svim zajednicama na Kosovu. U procesu koordinacije delovanja svih segmenata međunarodnog prisustva i stabilizacije prilika u Pokrajini, uprkos brojnim izazovima, neprikosnovena je uloga Misije UN-a na Kosovu. Angažman UNMIK-a za Republiku Srbiju je od izuzetne važnosti jer je u pitanju misija u koju srpsko stanovništvo ima najviše poverenja, ali i misija koja je garant statusne neutralnosti međunarodnog prisustva u Pokrajini, u skladu sa rezolucijom SB UN 1244 (1999). Od izuzetne važnosti je i doprinos drugih međunarodnih organizacija čije misije, pod okriljem UN-a, predstavljaju sastavni deo međunarodnog civilnog i bezbednosnog prisustva na Kosovu, poput EULEKS-a, KFOR-a i OMIK-a.

Pozdravljamo doslednost i posvećenost UNMIK-a realizaciji prioriteta iz delokruga svog mandata. Polazeći od njegovih zadataka na planu unapređenja bezbednosti, stabilnosti i poštovanja ljudskih prava, želeo bih da naglasim da je angažovanje UNMIK-a u postojećem obimu i sa nesmanjenim budžetskim kapacitetima, od suštinskog značaja za stvaranje uslova koji vode u pravcu trajnog i održivog rešenja za pitanje Kosova i

* Izvor: <http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/pres-servis/saopstenja/16457-2016-02-29-19-32-16?lang=cyr>

Metohije. To je istovremeno i poruka Srbima i drugim ne-Albancima na Kosovu koji u UNMIK-u vide garanta svog opstanka da nisu zaboravljeni. U tom smislu je važno i zadržavanje postojeće dinamike izveštavanja o radu UNMIK-a u SB UN-a. Očekujemo da će UNMIK nastaviti sa sprovođenjem svog mandata, na statusno neutralan način, u skladu sa rezolucijom SB UN 1244 (1999), posebno u oblastima od značaja za opstanak i normalan i dostojanstven život Srba i pripadnika drugih nealbanskih zajednica na Kosovu i Metohiji.

Gospodine predsedniče,

U osvrtu na Izveštaj koji je pred nama, želim ponovo da ukažem da je, za sticanje šire slike o situaciji u kojoj danas živi srpsko i drugo nealbansko stanovništvo u Pokrajini, nužno da periodični izveštaji reflektuju i položaj ovih zajednica južno od Ibra. Zanimarivanje ljudskih prava i problema sa kojima se susreću manjinske zajednice širom Kosova dodatno doprinosi njihovom osećaju izolovanosti, zapostavljenosti i bezizglednosti. Zato predlažem da se u naredni izveštaj uključi i iscrpan pregled situacije u kojoj se nalaze pripadnici ovih zajednica južno od reke Ibar.

Kao i u ranijim prilikama, želim da istaknem značaj koji Republika Srbija pridaje iznalaženju rešenja za interno raseljena lica sa prostora Kosova i Metohije. Strateško opredeljenje Republike Srbije po pitanju interno raseljenih lica jeste da svakom licu pruži punu podršku, bilo za održivi povratak ili za lokalnu integraciju u mestu raseljenja. Međutim, svaka vrsta podrške koju Republika Srbija može da pruži potencijalnim povratnicima ostaje nedovoljna ako izostane adekvatno angažovanje Privremenih institucija samouprave u Prištini – prihvatanje ili bar tolerisanje od strane lokalne zajednice, i sve to uz aktivno angažovanje međunarodne zajednice.

Odgovor na pitanje zašto se sve manje ljudi odlučuje na pokušaj povratka u domove na Kosovu je složen: od njihovog iscrpljivanja administrativnim, bezbednosnim, institucionalnim i pravnim preprekama za povratak do opredeljivanja za lokalnu integraciju, ne kao čin ličnog i svesnog izbora, već kao posledica nedostatka istinske mogućnosti za povratak. U ovom smislu ilustrativan je i Izveštaj OMIK-a o Kosovu iz novembra 2015. godine prema kome se od ukupno 479 incidenata na Kosovu, u 310 slučajeva radilo o incidentima usmerenim prema kosovskim Srbima, uključujući u 22% slučajeva povratnike. Prema podacima UNHCR-a, do sada je povratak realizovalo svega 12.145 raseljenih Srba i pripadnika drugih nealbanskih zajednica, a tek njih oko 4.000 ostvarilo je održivi povratak. Kvartalni izveštaji generalnog sekretara UN-a takođe ukazuju na zabrinjavajući trend smanjenog povratka i zbog toga je neophodno posvetiti mnogo više pažnje ovom problemu i merama za njegovo prevazilaženje. Zabrinjavajući statistički podaci treba da budu uvod i podsticaj za intenzivan rad na uklanjanju prepreka koje otežavaju ili onemogućavaju ostvarivanje većeg obima održivog povratka interno raseljenih, u čemu UNMIK, u skladu sa rezolucijom SB UN 1244 (1999),

takođe, ima izuzetno važnu ulogu. Samo obećanja nisu dovoljna. Potrebne su efikasnije mere i konkretni rezultati.

Želim da veoma jasno, po ko zna koji put, skrenem pažnju članicama ovog tela, koje predstavlja najvažniji organ međunarodne zajednice, da mi iz godine u godinu ponavljamo podatke da je preko 220.000 Srba proterano sa svojih ognjišta na KiM, a da je samo 1,9% njih ostvarilo održivi povratak. Da li to znači da je međunarodna zajednica digla ruke od povratka više od 200.000 Srba i da li će time biti legalizovano etničko čišćenje Srba sa Kosova i Metohije? Koliko godina još treba da prođe da bi se oni vratili? Ili je prema Srbima sve dozvoljeno?

Iznošenje parcijalnih evidencija o napadima na život i imovinu Srba i pripadnika drugih nealbanskih zajednica na izvestan način relativizuje jednu, civilizacijski nedopustivu pojavu, a to je progon ljudi samo zato što ne pripadaju većinskoj zajednici. Primera, nažalost, ima mnogo. Oktobra prošle godine, u selu Donje Kusce kod Gnjlana, grupa albanskih mladića pretukla je četvoricu srpskih dečaka mlađih od 15 godina, od kojih su dvojica zadobila teže povrede, jedan nožem a drugi metalnom šipkom. Početkom decembra u Goraždevcu, opština Klina, rafalnom paljbom pucano je na više srpskih kuća, zapaljen je jedan automobil i u centru sela je oskrnavljen spomenik žrtvama NATO bombardovanja i dečacima ubijenim 2003. na reci Bistrici, čije ubice nikad nisu nađene.

Bilo bi dobro da se u ovakve evidencije incidenata uključi i prikaz reagovanja institucija, od faze policijskih istraga, preko delovanja tužilaštva ili prekršajnog organa, do pravosnažne osude počilaca. Složićete se da bi bilo vrlo ilustrativno videti statistiku o procentualnom rešavanju zločina i naknadi štete za krivična dela izvršena protiv Srba, uključujući ubistva. Podsetiću da je broj pravosnažno osuđenih izvršilaca ubistava za preko 1.000 Srba, od 1999. godine do danas, i dalje nula. A upravo su ovakve stvari test dostignuća jednog društva na planu demokratije i vladavine prava. Ja bih opet da postavim pitanje. Da li je ubistvo Srba krivično delo ili i to može da prođe nekažnjeno? Kako onda da Srbi imaju poverenje u vladavinu prava?

Uvaženi članovi Saveta bezbednosti,

Imajući u vidu navedeno, i ovom prilikom, upućujem apel UN-u i drugim predstavnicima međunarodne administracije na Kosovu, da pomognu u prevazilaženju problema koji otežavaju povratak interno raseljenih svojim domovima. Pritom treba imati u vidu da je nedostatak efikasnog mehanizma za povraćaj uzurpirane imovine, pored odsustva bezbednosti, jedan od najvažnijih činilaca koji otežava i ograničava povratak. Želim da podsetim i da Izveštaj generalnog sekretara iz aprila 2015. godine u stavu 34. konstatuje da su nerešena imovinska prava i dalje glavni činilac koji ometa napredak u procesu individualnog povratka i u odnosima među zajednicama.

Zato skrećemo pažnju na institucionalne mere Prištine u vidu nacrtu Zakona o osnivanju Kosovske agencije za upoređivanje i verifikaciju

imovine, koji je u suprotnosti sa Tehničkim sporazumom o katastru iz 2011. godine i čijim usvajanjem bi se omogućila legalizacija protivzakonito oduzete imovine na Kosovu i nanela nepopravljiva šteta srpskoj zajednici. Nesumnjivo je da imovinska prava, njihovo ostvarenje i zaštita, predstavljaju tekovinu demokratskih društava od primarne važnosti i vitalni interes zajednice, što potvrđuje i Izveštaj OEBS-a „Procena procesa dobrovoljnog povratka na Kosovu” od 4. decembra 2014. godine. Zbog toga je od posebnog značaja da se pristupi izradi novog nacrtu Zakona u šta bi se uključili i predstavnici raseljenih lica i SPC.

Dame i gospodo,

Krhkost situacije na KiM, u različitim segmentima, konstatovana je i u Izveštaju EK o Kosovu za 2015. godinu. Između ostalog, ocenjeno je da je pravosuđe na nivou „rane faze razvoja i podložno političkim uticajima”. Odnos vlasti u Prištini i pravosuđa prema lideru Građanske inicijative, Oliveru Ivanoviću, o kome sam pred ovim uvaženim telom više puta govorio, i nedavna politička presuda u njegovom slučaju, više je nego očigledan primer iznetih zapažanja. Ova presuda, bez osnova u pravu i pravdi, sigurno ne doprinosi nastavku procesa stabilizacije prilika u Pokrajini niti poverenju u institucije i vladavinu prava na Kosovu.

Odsustvo vladavine prava, suprotstavljeni interesi vladajućih i opozicionih političkih struktura, kao i nedostatak istinske volje da se ispune uslovi koje pred vlasti na Kosovu i Metohiji postavlja međunarodna zajednica, predstavljaće destabilizujući faktor u dužem vremenskom periodu. Stvara se negativno raspoloženje prema Srbima zbog navodnih ustupaka prištinske strane tokom briselskog dijaloga. To sve dovodi u opasnost da se nasilje, pored Prištine, prelije i na srpske enklave u unutrašnjosti Kosova i Metohije.

Verski ekstremizam na Kosovu i Metohiji dostigao je najviši nivo u regionu. Radikalne islamističke strukture, podržane od strane značajnog broja verskih službenika/imama zvanične Islamske zajednice Kosova i Metohije i pojedinih međunarodnih i lokalnih islamskih organizacija i udruženja, te njihova povezanost sa stranim borcima u Siriji i Iraku, kojih je, ako se izvrši poređenje sa brojem stanovnika islamske veroispovesti, otišao najveći broj iz regiona Balkana, ukazuje na postojanje visokog nivoa pretnje od izvršenja terorističkih akata.

Radikalizacija političkih prilika i pogoršanje bezbednosne situacije usled eskalacije političkog i verskog ekstremizma predstavljaju pretnju za sve žitelje Kosova i Metohije, a po pravilu su najugroženiji povratnici u nacionalno mešovitim sredinama. To zahteva dodatne mere na planu jačanja bezbednosti Srba i pripadnika nevećinskih zajednica koji su, kako i ovaj izveštaj navodi, redovne mete i žrtve etnički motivisanih napada. Poseban razlog za zabrinutost je prisustvo elemenata terorizma i delovanje radikalizovanih ekstremista u vidu povratnika sa ratišta na Bliskom Istoku na Kosovu. U samom Izveštaju govori se o hapšenjima i podizanju optužnica protiv većeg broja kosovskih Albanaca zbog sumnje u

povezanost sa terorističkim organizacijama. U izveštajnom periodu bilo je više slučajeva ispisivanja grafita „ISIS“ na kućama Srba, na zidovima objekata SPC i pored puteva. Podsetiću i na slučaj hapšenja četvorice naoružanih islamista krajem januara ispred kapija manastira Dečani, bisera srpske, evropske i svetske duhovne i kulturne baštine, koji se nalazi i na Uneskovoj Listi svetske baštine u opasnosti.

Gospodine predsedniče,

Članovi Saveta bezbednosti,

Republika Srbija je u potpunosti posvećena dijalogu koji se, uz posredovanje Evropske Unije, vodi između Beograda i Prištine i implementaciji postignutih dogovora. U okolnostima u kojima živi, srpski narod na Kosovu garanciju svog opstanka i razvoja vidi u onome što mu je od strane EU garantovano Briselskim sporazumom. Reč je o uspostavljanju Zajednice srpskih opština, koja bi artikulisala interese srpskog stanovništva i ponudila institucionalni mehanizam za kolektivno ostvarivanje i zaštitu njegovih osnovnih prava, te doprinela daljoj i bržoj normalizaciji odnosa.

Iako su svi Izveštaji generalnog sekretara UN-a kao ključno u sprovođenju Briselskog sporazuma prepoznavali potrebu što skorijeg formiranja Zajednice srpskih opština, to do danas nije realizovano. Umesto pozitivnih pomaka u njenom formiranju, suprotno Briselskom sporazumu, uveden je nov element. Uključivanje tzv. Ustavnog suda Kosova u preispitivanje i de facto izmenu Briselskog sporazuma. Ako se Ustavni sud Kosova prećutno prihvati kao instanca kojoj je dozvoljeno da menja politički dogovor na najvišem nivou, uz posredovanje EU, otvara se pitanje smisla dijaloga i garancija da će svaki dogovor biti realizovan u obliku u kojem je postignut. To je negativna poruka srpskoj zajednici, ali i EU kao posredniku i UN-u. Podsećam da je osnovni razlog potpisivanja Briselskog sporazuma, uz našu opredeljenost za doprinos stabilizaciji prilika u regionu, bio da se, u odsustvu suštinskog napretka na polju ostvarenja osnovnih ljudskih prava za Srbe i pripadnike drugih nealbanskih zajednica na Kosovu, ustanovi poseban mehanizam koji će im omogućiti normalan život. U tom smislu, ideja o osnivanju Zajednice srpskih opština suštinski se nadovezuje na duh rezolucije SB UN 1244, kao mehanizam čija je primarna funkcija zaštita ljudskih prava uz omogućavanje bezbednog i održivog povratka svih izbeglih i raseljenih i njihov normalan i 21. veka dostojan život.

Na kraju, želim još jednom da podvučem da je nacionalni prioritet Republike Srbije postizanje političkog rešenja za pitanje Kosova i Metohije. U nastojanju da se postigne takvo rešenje, neophodno je ostvariti i proces pomirenja. Zato je Srbija snažno posvećena dijalogu sa predstavnicima Prištine koji se vodi pod pokroviteljstvom EU i u okviru koga su postignuti izuzetno važni dogovori. Naša posvećenost ovom procesu odraz je čvrstog opredeljenja za aktivan doprinos unapređenju stabilnosti Zapadnog Balkana, kao i rešavanju svih otvorenih pitanja političkim i diplomatskim sredstvima. Upravo sa tim ciljem i uprkos svim izazovima, Republika Srbija je u dijalogu demonstrirala konstruktivnost i spremnost na često nimalo

lake kompromise. Na taj način smo doprineli da za mnoga kompleksna pitanja, od zakonodavstva do energetike i telekomunikacija, budu postignuta obostrano prihvatljiva rešenja, u interesu, pre svega, pomirenja i zajedničke budućnosti.

Očekujemo da Evropska unija nastavi da olakšava naš dijalog sa Prištinom, a Vlada Republike Srbije će, sa svoje strane, bez sumnje, nastaviti da se aktivno angažuje na primeni briselskih dogovora, u interesu mira, stabilnosti i ekonomskog prosperiteta regiona.

Hvala na pažnji“.

UPUTSTVA ZA SARADNIKE

Međunarodna politika je tromesečnik koji izlazi u januaru, aprilu, julu i oktobru svake godine.

Časopis objavljuje recenzirane autorske priloge i prikaze skupova i knjiga iz oblasti međunarodnih odnosa, spoljne politike, međunarodnog javnog prava i međunarodne ekonomije.

Uslov za uzimanje u razmatranje priloga je da budu pripremljeni u skladu sa sledećim uputstvima.

I - Uputstvo za pisanje članaka

1. Autorski prilozi (članci) ne treba da sadrže više od 4.500 reči, odnosno do 32.000 znakova sa razmacima.
2. Članke pisati korišćenjem fonta *Times New Roman*, veličine 12, sa brojevima stranica u donjem desnom uglu.
3. Iznad naslova teksta stoji ime i prezime autora članka (i eventualna titula), naziv institucije u kojoj je zaposlen i njeno sedište, kao i lična adresa autora za korespondenciju (poštanska/institucionalna ili elektronska).
4. Ukoliko autor ima želju da ukaže čitaocima da pojedini pogledi izneti u članku odražavaju njegov lični stav, a ne institucije u kojoj je zaposlen, neophodno je da na kraju naslova teksta stavi posebnu fusnotu sa simbolom * u kojoj će to posebno napomenuti.
5. Apstrakt se prilaže i na srpskom i na engleskom jeziku i u njemu autor treba da ukaže na najbitnije hipoteze na kojima rad počiva. Apstrakt treba da sadrži do 120 reči, a ispod njega autor navodi do 12 ključnih reči.
6. Latinske, starogrčke i druge ne-engleske reči i izrazi u tekstu navode se u *italic*-u (npr. *status quo*, *a priori*, *de facto*, *acquis communautaire*, itd.).
7. U tekstu moraju biti data puna imena, nikako inicijali. Strano ime i prezime treba pisati u srpskoj transkripciji, s tim što se prilikom prvog pominjanja u tekstu mora navesti kako glase u originalu, i to u zagradi posle srpske transkripcije.
8. Fusnote je neophodno pisati na dnu strane (opcija *Footnote*), a oznake za fusnote stavljati isključivo na kraju rečenice.

Podatke o navedenoj bibliografskoj jedinici u fusnotama treba navesti u skladu sa sledećim sugestijama:

a) Monografije

Puno ime i prezime autora, naslov monografije (u *Italic-u*), naziv izdavača, mesto izdavanja, godina izdanja, str. ukoliko se navodi jedna ili više strana izvora na srpskom jeziku, odnosno p. ukoliko se citira jedna strana izvora na engleskom ili pp. ukoliko se citira više stranica. Ukoliko se navodi više stranica koristi se srednja crta bez razmaka pre i posle (npr. str. 123–245; pp. 22–50).

Kada se navodi zbornik radova na srpskom jeziku koji je priredila jedna osoba, stavlja se (ur.) ili (prir.) sa tačkom u oba slučaja. Sa druge strane, kada se radi o više urednika monografije na srpskom jeziku stavlja se (urs), bez tačke.

Kada se navodi priređeni zbornik radova na engleskom jeziku koji je priredilo više priređivača, iza imena priređivača se u zagradama stavlja (eds), bez tačke. Ako se radi o jednom priređivaču, stavlja se (ed.), sa tačkom.

Primeri:

Džon Rols, *Pravo naroda*, Alexandria Press i Nova srpska politička misao, Beograd, 2003, str. 107.

John Gillingham, *European Integration 1950–2003*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, p. 221.

Duško Lopandić (ed.), *Regional initiatives in Southeast Europe: multilateral cooperation programs in the Balkans*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2001, pp. 24–32.

Theodor Winkler, Brana Marković, Predrag Simić & Ognjen Pribičević (eds), *European Integration and the Balkans*, Center for South Eastern European Studies, Belgrade & Geneva Centre for the Democratic Control of the Armed Forces, Geneva, 2002, pp. 234–7.

b) Članci u naučnim časopisima

Puno ime i prezime autora, naslov teksta (pod znacima navoda), naziv časopisa (u *Italic-u*), broj toma, broj izdanja, str. (ili pp.) od-do. Brojevi stranica se odvajaju srednjom crticom (-), bez razmaka. Ukoliko su neki podaci nepotpuni neophodno je to i naglasiti.

Primeri:

Michael Levi, "The Organisation of Serious Crimes", in: Mike Maguire, Rod Morgan & Robert Reiner (eds), *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford University Press, Oxford, 2003, pp. 878–84. (pp. 878–9 ili p. 878).

Robert J. Bunker & John. R. Sullivan, "Cartel Evolution: Potentials and Consequences", *Transnational Organized Crime*, vol. 4, no. 2, Summer 1998, pp. 55–76.

c) Članci u dnevnim novinama i časopisima

Navesti ime autora (ili inicijale ukoliko su samo oni navedeni), naslov članka – pod znacima navoda, ime novine ili časopisa (u *Italic-u*) datum – napisan arapskim brojevima, broj strane/stranica.

Primer:

John Gapper, "Investor votes should count", *The Financial Times*, 17 April 2006, p. 9.

d) Navođenje dokumenata

Navesti naziv dokumenta (pod znacima navoda), član, tačku ili stav na koji se autor poziva, časopis ili službeno glasilo u kome je dokument objavljen (u *italic-u*, broj toma, broj izdanja, mesto i godinu izdanja).

Primeri:

"Resolution 1244 (1999)", Security Council of the United Nations, 10 June 1999.

"Statut Autonomne Pokrajine Vojvodine", *Službeni list APV*, br. 17/91, Novi Sad, 18. jun 1991, str. 1-14.

e) Navođenje izvora sa Interneta

Ime autora, naziv dela ili članka, puna Internet adresa koja omogućava da se do navedenog izvora dođe ukucavanjem navedene adrese, datum pristupanja stranici na Internetu, broj strane (ukoliko postoji i ako je prilog objavljen u PDF-u).

Primer:

Maureen Lewis, *Who is Paying for Health Care in Eastern Europe and Central Asia?*, IBRD & World Bank, Washington D.C, 2000, Internet, [http://Inweb18.worldbank.org/eca/eca.nsf/Attachments/Who+is+Paying+for+Health+Care+in+Eastern+Europe+and+Central+Asia/\\$File/Who+is+Paying+text.pdf](http://Inweb18.worldbank.org/eca/eca.nsf/Attachments/Who+is+Paying+for+Health+Care+in+Eastern+Europe+and+Central+Asia/$File/Who+is+Paying+text.pdf), 14/09/2004, p. 3.

f) Ponavljanje ranije navedenih izvora

Kada se pozivamo na izvor koji je već ranije navođen u tekstu posle drugih fusnota, obavezno treba staviti ime i prezime autora, naslov izvora, zatim op. cit. I na kraju broj strane (npr. Michael Levi, "The Organisation of Serious Crimes", op. cit., p. 879). Ibid. ili ibidem koristiti isključivo pri navođenju izvora navedenog u prethodnoj fusnoti, uz naznaku broja strane/stranica, ukoliko je novi navod iz tog izvora (npr. Ibid., str. 11).

9. Na kraju članka prilaže se bibliografija koja treba da sadrži sve izvore i literaturu navođene u tekstu, a u formi kakva je navedena u uputstvu za fusnote. Jedina razlika je što se u bibliografiji obavezno navodi prvo prezime pa ime autora citiranog rada, i celokupna bibliografija se organizuje prema abecednom redosledu početnog imena navođenih autora (ili naziva korišćenih dokumenata).

II – Uputstvo za pisanje prikaza knjiga i skupova

1. Prikazi skupova i knjiga ne smeju biti duži od dve i po stranice *Word* formata (prored *single*), odnosno ne smeju sadržati više od 1.200 reči (8.800 znakova sa razmacima).
2. Na početku prikaza navode se bibliografske odrednice knjige u skladu sa pravilima koja su navedena za navođenje monografija u fusnotama, s tim što na kraju treba navesti ukupan broj stranica (npr. 345 str. p. 345).
3. Prikazi knjiga i skupova ne smeju sadržati fusnote, dok se sve eventualne napomene mogu navesti u zagradi.
4. Autor može navesti i nadnaslov prikaza knjige ili skupa velikim slovima – veličina slova 14, što je podložno izmenama od strane redakcije časopisa.
5. Veličina slova, font i poravnanje teksta treba da budu u skladu sa ranije navedenim sugestijama za pisanje članaka.
6. Na kraju prikaza navodi se puno ime i prezime autora u *Italic-u*, s tim što se prezime u celini piše velikim slovima (npr. *Žaklina NOVIČIĆ*).

* * *

Svi prilozi dostavljaju se dr Draganu Đukanoviću, glavnom i odgovornom uredniku *Međunarodne politike* na adresu: Institut za međunarodnu politiku i privredu, Makedonska 25, 11000 Beograd, ili na e-mail: dragandjuk@yahoo.com.

Rukopisi se ne vraćaju.

Uredništvo

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Народна библиотека Србије, Београд

UDK 327

MEĐUNARODNA POLITIKA – glavni i odgovorni urednik Dragan Đukanović. – God. 1, br. 1 (1950) –. – Beograd : Institut za međunarodnu politiku i privredu, 1950–. – 24 cm

Tromesečno

ISSN 0543-3657 = Međunarodna politika

COBISS.SR-ID 3092482

IZBOR IZDANJA

INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

ČASOPISI:

Međunarodna politika
Specijalizovani časopis
za međunarodne odnose
Izlazi tromesečno

Review of International Affairs
Specijalizovani časopis
za međunarodne odnose
(na engleskom jeziku)
Izlazi tromesečno

Međunarodni problemi
Naučni časopis na srpskom
i engleskom jeziku
Izlazi tromesečno

Evropsko zakonodavstvo
Naučno-stručni časopis
za pravo Evropske unije
Izlazi tromesečno

KNJIGE:

Dragan Đukanović, *Balkan na posthladno-ratovskom raskršću (1989–2016)*, broširano, 2016, 208 str.

Globalized World: Advantage or Disadvantage, Proceedings, Branislav Đorđević, Taro Tsukimura and Ivona Lađevac (eds.), broširano, 2015, 168 str.

Sedamdeset godina Ujedinjenih nacija – pogled iz Srbije, Žaklina Novčić i Anđela Đukanović (ur.) broširano, 2015, 330 str.

Savremeni terorizam, grupa autora, tvrd povez, 2015, 522 str.

Dragan Petrović i Ana Jokić, *Energetska politika Rusije*, broširano, 2015, 240 str.

Srbija, region i Evropska unija, zbornik radova, Dragan Đukanović, Aleksandar Jazić i Miloš Jončić (prir.), broširano, 2015, 380 str.

Ana Jović-Lazić, *Odnosi između Evropske unije i Ruske Federacije – kraj XX i početak XXI veka*, broširano, 2015, 384 str.

Brano Miljuš, *Evropska unija – najuspešnija integracionistička politika Evrope*, broširano, 2015, 320 str.

Sanja Jelisavac Trošić, *Pregovori u okviru GATT i STO*, broširano, 2015, 342 str.

The Old and the New World Order – between European integration and the historical burdens: Prospects and challenges for Europe of 21st century, Proceedings, Duško Dimitrijević (eds.), tvrd povez, 2014, 732 str.

Possibilities and for Foreign Direct Investments in the Republic of Serbia, zbornik radova, Pero Petrović (prir.), tvrd povez, 2014, 589 str.

Evropska unija i Zapadni Balkan, zbornik radova, Dragan Đukanović i Vladimir Trapara (prir.), tvrd povez, 2014, 595 str.

Nevenka Jeftić Šarčević, *Kavkaz poveznica Evrope i Azije: etnički, politički i ekonomski sadržaji; interesi Srbije*, broširano, 2014, 134 str.

Serbia in the Danube region in the 21st century, zbornik radova, Dragan Petrović i Nevenka Jeftić Šarčević (prir.), broširano, 2014, 230 str.

Dragan Petrović i Slobodan Komazec, *Globalna monetarna kriza i novi geopolitički i finansijski odnosi u svetu*, broširano, tvrd povez, 2014, 254 str.

Dragoljub Todić, Vladimir Grbić, Miroslav Antevski, *Pridruživanje Evropskoj uniji i održivi razvoj*, broširano, 2014, 282 str.

Dragoljub Todić, *Klimatske promene u pravu i reforma sistema upravljanja*, broširano, 2014, 378 str.

Dragan Petrović, *Geopolitika Balkana*, tvrd povez, 2014, 362 str.

Mina Zirojević Fatić, *Terorizam*, tvrd povez, 2014, 368 str.

Aleksandar Jazić, *Reforma sistema lokalne samouprave u državama Višegradske grupe*, tvrd povez, 2014, 360 str.

Challenges of the 21st Century and the region, zbornik radova, Duško Dimitrijević i Ivona Lađevac (prir.), broširano, 2013, 252 str.

Branislav Đorđević, *Organizacija severnoatlantskog ugovora (NATO)*, broširano, 2013, 164 str.

Svetlana Đurđević Lukić, *Globalna politika Sjedinjenih Američkih Država 2001–2012*, broširano, 2013, 180 str.

Dragan Petrović, *Geopolitika Francuske*, tvrd povez, 2013, 288 str.